

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

Mgr. Anna Kolaříková

PRÁVNÍ POSTAVENÍ NECHTĚNÝCH DĚTÍ V ČESKÉ REPUBLICE

Rigorózní práce

Vedoucí rigorózní práce: **JUDr. Jan Kotous**

Katedra pracovního práva a práva sociálního zabezpečení

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 13.9.2015

Prohlášení

„Prohlašuji, že jsem předkládanou rigorózní práci vypracovala samostatně, všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.“

V Praze dne 13.9.2015

Mgr. Anna Kolaříková

Poděkování

Za trpělivý a vstřícný přístup a mnoho cenných rad bych ráda poděkovala vedoucímu své rigorózní práce JUDr. Janu Kotousovi.

Obsah

Úvod.....	1
1. Historický vývoj právní úpravy nechtěných dětí	3
1.1. Obecně	3
1.2. Vývoj sociálně–právní ochrany dítěte na našem území.....	4
1.2.1. Chudinská péče	4
1.2.2. Vývoj po vzniku samostatné Československé republiky	5
1.2.3. Období okupace	7
1.2.4. Vývoj po roce 1945.....	7
1.2.5. Současná úprava a Listina základních práv a svobod.....	8
1.2.6. Mezinárodní úprava právního postavení dítěte.....	11
2. Terminologie.....	16
2.1. Obecné vymezení pojmu dítě.....	16
2.1.1. Trestněprávní hledisko	16
2.1.2. Občanskoprávní hledisko	17
2.1.3. Pracovněprávní hledisko	17
2.1.4. Ústavněprávní a mezinárodní hledisko	18
2.2. Vymezení pojmu nechtěné dítě.....	18
2.3. Nechtěné dítě a jeho postavení v právním řádu	20
3. Osvojení	22
3.1. Právní vývoj od roku 1918 do roku 1963	22
3.2. Právní úprava od roku 1963 do roku 2013.....	23
3.2.1. Hlavní atributy ZOR	23
3.3. Současná právní úprava	27
3.3.1. Pojem osvojení.....	28
3.3.2. Druhy osvojení.....	29
3.3.3. Osvojitel.....	31
3.3.3.1. Podmínky na straně osvojitele.....	31
3.3.4. Osvojenec.....	33
3.3.4.1. Podmínky na straně osvojence	33
3.3.5. Souhlas s osvojením.....	35

3.3.5.1.	Souhlas osvojovaného dítěte	35
3.3.5.2.	Souhlas rodičů osvojovaného dítěte	36
3.3.5.3.	Objektivní důvody nepotřebnosti souhlasu rodičů s osvojením..	38
3.3.5.4.	Subjektivní důvody nepotřebnosti souhlasu rodičů.....	38
3.3.6.	Preadopční péče	39
3.3.7.	Následky osvojení	42
3.3.8.	Zrušení osvojení	44
3.3.9.	Zprostředkování osvojení.....	45
3.3.9.1.	Náležitosti žádosti o osvojení.....	47
3.3.9.2.	Řízení o zprostředkování.....	49
3.3.9.3.	Výběr vhodného osvojitele pro dítě	50
3.3.10.	Řízení o osvojení.....	51
4.	Poručenství o Opatrovnictví.....	56
4.1.	Historický vývoj.....	56
4.2.	Současná právní úprava poručenství.....	58
4.2.1.	Kdy je potřeba jmenovat dítěti poručníka.....	58
4.2.2.	Obsah funkce poručníka.....	60
4.2.3.	Vznik funkce poručníka	61
4.2.4.	Osoba poručníka	62
4.2.5.	Zánik poručenské funkce	64
4.2.6.	Hmotné zabezpečení poručníka	67
4.3.	Současná právní úprava opatrovnictví	68
4.3.1.	Kdy je potřeba jmenovat dítěti opatrovníka.....	69
4.3.2.	Práva a povinnosti opatrovníka.....	70
4.3.3.	Opatrovník pro správu jmění dítěte	71
4.3.4.	Zánik a zrušení opatrovnictví.....	72
5.	Svěření dítěte do péče jiné osoby.....	74
5.1.	Pečující osoba	75
5.2.	Práva a povinnosti rodičů.....	76
5.3.	Nároky související s převzetím dítěte do péče.....	77
6.	Pěstounská péče	78
6.1.	Právní úprava od roku 1918 do roku 1948.....	78

6.2. Právní úprava od roku 1948 do roku 1989.....	78
6.3. Právní úprava od roku 1989 do roku 2013.....	79
6.4. Současná právní úprava	81
6.4.1. Pojem pěstounské péče	81
6.4.2. Osoba pěstouna	82
6.4.3. Práva a povinnosti pěstouna.....	83
6.4.4. Práva a povinnosti rodiče	84
6.4.5. Předpěstounská péče	86
6.4.6. Pěstounská péče na dobu přechodnou.....	86
6.4.7. Zánik pěstounské péče	87
6.4.8. Zprostředkování pěstounské péče	88
6.4.8.1. Dohoda o výkonu pěstounské péče	90
6.4.9. Dávky pěstounské péče	90
6.4.9.1. Příspěvek na úhradu potřeb dítěte	91
6.4.9.2. Odměna pěstouna	92
6.4.9.3. Příspěvek při převzetí dítěte	93
6.4.9.4. Příspěvek při ukončení pěstounské péče.....	94
6.4.9.5. Příspěvek na zakoupení motorového vozidla.....	94
7. Ústavní výchova.....	95
7.1. Důvody pro nařízení ústavní výchovy	95
7.2. Trvání ústavní výchovy.....	97
7.3. Jednotlivá ústavní zařízení	98
7.3.1. Dětské domovy pro děti do tří let.....	98
7.3.2. Zařízení spadající pod ministerstvo školství.....	99
7.3.2.1. Diagnostický ústav	100
7.3.2.2. Dětský domov.....	101
7.3.2.3. Dětský domov se školou.....	101
7.3.2.4. Výchovný ústav	101
7.4. Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc – Klokánek	102
7.4.1. Základní informace	102
7.4.2. Právní úprava	103
Závěr	105

Seznam zkratek	108
Použitá literatura	109
Resumé.....	113
Abstract	114
Název rigorózní práce v českém jazyce	115
Název rigorózní práce v anglickém jazyce	115
Seznam klíčových slov v českém jazyce	115
Seznam klíčových slov v anglickém jazyce.....	115

Úvod

Právo dítěte vyrůstat se svými biologickými rodiči je jedním z nejpřirozenějších a nejzákladnějších práv. Přesto v každé společnosti od počátku věků existuje vždy určitá skupina dětí, které z nejrůznějších příčin nemohou být vychovávány svými biologickými rodiči. Je pochopitelné, že takové děti nemohou zůstat bez náležité ochrany a péče. Primárně je nutné jim zajistit vhodné prostředí k jejich rozumovému, tělesnému a psychickému vývoji, zajistit jim náležitou osobní i právní ochranu a v neposlední řadě alespoň částečně nahradit rodičovskou lásku. Smyslem institutů náhradní rodinné péče je právě poskytnout těmto nezaopatřeným a nechtěným dětem, které nemohou vyrůstat ve vlastní rodině řádnou náhradní péči.

Náhradní péče se rozděluje na rodinnou a ústavní. Rodinná péče je poskytována především individuálně prostřednictvím právních institutů osvojení, poručenství, opatrovnictví, svěřenectví a pěstounské péče, přičemž poslední z vyjmenovaných může být vykonáván i jako kolektivní péče, kdy se pěstoun stará o více dětí. Ústavní péče je institutem, který by měl v každém případě přicházet v úvahu až poté, kdy není dítě možné umístit do nějaké formy rodinné péče. Současná právní úprava tak staví na přední místo náhradní výchovu v rodinném prostředí a nikoliv v zařízeních ústavní péče, jako tomu bylo v předchozích letech. K tomuto přístupu zákonodárce se nelze nepřiklonit. Rodina jako základní společenská jednotka je pochopitelně tím nejpřirozenějším prostředím, kde může dítě získat dostatek lásky, péče, zázemí a porozumění, a pokud to není možné v biologické rodině, je žádoucí, aby příslušné orgány usilovaly o výběr vhodné formy náhradní péče a stejně tak o výběr vhodné rodiny. Především je důležité si uvědomit, proč je dítě umísťováno do náhradní péče a na jak dlouho. Na základě těchto dvou kritérií je většinou volena forma náhradní péče. Vždy je však třeba mít na paměti, že pokud odpadnou důvody, pro které dítě není v péči svých rodičů, je třeba dítě navrátit do jeho přirozeného rodinného prostředí. Náhradní rodinná péče a samozřejmě i ústavní výchova by tak měly trvat pouze po dobu nezbytně nutnou. To však úplně není pravda v případě osvojení, které svým způsobem není typickým institutem náhradní rodinné péče. Osvojení dítěte je proces, který by měl být trvalý a měl by vyústit ve stabilní rodinně-právní vztah dítěte a náhradního rodiče za

předpokladu, že vztahy s biologickou rodinou zaniknou. Oproti tomu instituty poručenství, svěřenectví a pěstounské péče jsou typickou formou náhradní rodinné péče, kdy vztahy s původní rodinou i nadále trvají, avšak fakticky výchovu dítěte zabezpečují jiné osoby.

Výběrem tématu své rigorózní práce jsem plynule navázala na svojí diplomovou práci, avšak zde jsem se pouze zaměřila na náhradní rodinnou péči a ústavní výchovu, které díky kompletní rekodifikaci soukromého práva prošly rozsáhlou změnou. Jelikož výše uvedené instituty jsou nyní upraveny v zákoně č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, došlo tak ke zrušení zákona č. 94/1963 Sb., o rodině, který po dlouhou dobu byl hlavním pramenem rodinného práva. NOZ se náhradní rodinné a ústavní péči věnuje v části druhé (rodinné právo), Hlava II (příbuzenství a švagrovství) a Hlava III (poručenství a jiné formy péče o dítě). Svojí práci jsem rozdělila do sedmi kapitol. První kapitola bude věnována historickému vývoji nechtěných a nezaopatřených dětí, a to se zaměřením na vývoj sociálně-právní ochrany dítěte na našem území a současnou mezinárodní úpravu právního postavení dítěte. V následující kapitole bude pojednáno o obecném vymezení pojmu dítě a zamyšlení nad termínem nechtěné dítě. Jelikož každé právní odvětví hledí na termín dítě z odlišného pohledu a přiznává v závislosti na věku dítěte různá práva a povinnosti, jakož i odpovědnost, nelze jednoznačně určit hranici, kdy se z dítěte definitivně stane dospělý. Obecně se však lze přiklonit k názoru, který zaujímá jak Úmluva o právech dítěte, tak naše občanskoprávní úprava, že za dítě lze považovat každou osobu mladší osmnácti let, pokud není zletilosti dosaženo dříve. Konec dětství je tak nepřímě spojen s dosažením zletilosti, které dle české právní úpravy dosáhne fyzická osoba dovršením osmnáctého roku věku. Následující kapitoly již budou postupně věnovány samotným institutům náhradní rodinné péče o dítě a ústavní výchově, se zaměřením jak na současnou, tak starou právní úpravu s vyzdvižením těch nejdůležitějších změn.

1. Historický vývoj právní úpravy nechtěných dětí

1.1. Obecně

Právní úprava postavení dítěte ve společnosti prošla dlouhodobým vývojem. V období antiky bylo dítě považované za bezprávný subjekt. To je mimo jiné ilustrováno tím, jak bylo s nechtěnými či zohavenými a jinak tělesně postiženými dětmi zacházeno v řecké Spartě. Děti, které nebyly uznány za silné a zdravé, byly shazovány z Teygetské skály. Ve starověkém Římě tato úloha přináležela výhradně otci tzv. pater familias. Otec měl neomezenou moc a vliv nad osudem svých dětí (tzv. patria potestas), jelikož ze své vůle rozhodoval o životě a smrti svých potomků, a dokonce mohl narozené dítě do rodiny nepřijmout.¹

Odlišný pohled na postavení dítěte ve společnosti přineslo až Křesťanství. Nové náboženství bylo roku 313 ediktem milánským uznáno za jediné platné státní náboženství a přineslo celkovou změnu ve vnímání důležitosti lidského života. Zabití nemluvňate začalo být od této doby považováno za vraždu v dnešním pojetí a s dětmi tak jejich otec, případně matka nemohli zacházet s neomezenou mocí.

Ani nové křesťanské hodnoty a morální zásady nepřinesly tak rychlou a komplexní změnu vnímání postavení dítěte ve společnosti. V historickém vývoji za průlomový okamžik lze označit počátek zřizování útulků pro nechtěné děti. Důležité je zmínit, že prvotním cílem útulků zřizovaných církví nebyla snaha pečovat o odložené děti, ale spíše snaha snížit počet zavražděných dětí matkou či otcem. Pro zajištění anonymity rodičů sloužilo chytré a důmyslné zařízení, které se nazývalo torna, neboli otáčedlo zabudované do zdi útulku.²

¹ DUNOVSKÝ J., DYTRYCH Z., MATĚJČEK Z. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Vyd. 1. Praha: Grada Pub., 1995, s. 23, 32

ŠPECIÁNOVÁ, Šárka. *Ochrana týraného a zneužívaného dítěte*. Praha: Linde, 2003, s.17

² DUNOVSKÝ J., DYTRYCH Z., MATĚJČEK Z. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Vyd. 1. Praha: Grada Pub., 1995, s. 31

ŠPECIÁNOVÁ, Šárka. *Ochrana týraného a zneužívaného dítěte*. Praha: Linde, 2003, s.17

V 16. století se změnil celkový pohled na zdravý vývoj a výchovu dítěte, a to především v souvislosti se zlepšujícími se sociálními podmínkami a hmotným zajištěním rodin.

18. století s sebou přineslo řadu pokrokových, osvícených myšlenek, a to se také odrazilo na vývoji postavení dítěte ve společnosti. Industriální rozvoj společnosti s sebou nesl i značný rozmach dětské práce. Tehdejší legislativa na tento trend reagovala postupným zaváděním zákonů omezující výkon dětské práce, a to až do roku 1855, kdy byla v Rakousku práce dětí do 14 let zakázána úplně.³

1.2. Vývoj sociálně–právní ochrany dítěte na našem území

1.2.1. Chudinská péče

Počátky institucionalizované sociálně–právní ochrany dítěte na našem území můžeme datovat do druhé poloviny 19. století, kdy veřejná chudinská péče navázala na prvotní péči poskytovanou především církevními řády, dobrovolníky z řad občanů a dobročinnými organizacemi. V roce 1863 byl vydán říšský zákon domovský č. 105 říšského zákoníku, na který navázal zemský zákon chudinský pro Čechy č. 59 z roku 1868. Podle tohoto zákona připadala péče o opuštěné a osiřelé děti domovským obcím. V praxi to znamenalo, že obce se musely postarat o děti občanů, které měly ve své místní příslušnosti, a to zejména po stránce zajištění finanční péče, tedy poskytnutí ubytování, stravy a ošacení. Obce tuto náhradní rodinnou péči poskytovaly buď v ústavech (sirotčince, dětské domovy, útulky) nebo v pěstounské péči. Takováto úprava veřejné chudinské péče však představovala vysoké finanční nároky na obecní pokladnu, což samozřejmě obcím působilo nepříjemnou zátěž.⁴

³ DUNOVSKÝ J., DYTRYCH Z., MATĚJČEK Z. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Vyd. 1. Praha: Grada Pub., 1995, s. 33

ŠPECIÁNOVÁ, Šárka. *Ochrana týraného a zneužívaného dítěte*. Praha: Linde, 2003, s.18

⁴ MUSIL, Jiří V. *Cyril Stejskal - život a dílo: rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace*. 1. vyd. Olomouc: Jiří Musil - Pedagogická a výchovná poradna, 2005, s.56

NOVOTNÁ, V. *Zákon o sociálně–právní ochraně dětí: komentář*. 3., aktual. a dopl. vyd. Praha: Linde, 2007, s.9

Částečné řešení přinesl až zákon č. 62/1901 ř. z., díky kterému zemský výbor v Čechách mohl zřídit zemský sirotčí fond na poskytování příspěvků obcím, jak na péči pěstounskou, tak na péči poskytovanou v ústavních zařízeních.

Vedle této veřejné sociální péče prováděné samosprávnými okresními výbory se současně rozrůstala i pomoc neinstitucionalizovaná z řad obyvatelstva. Tak se postupně od roku 1904 začaly utvářet první skupiny dobrovolníků, které byly ochotny spolupracovat a pomáhat okresním výborům. Dostaly název „okresní komise pro péči o mládež“. V roce 1908 byla založena „Česká zemská komise pro péči o mládež při Zemské školní radě“. Spolupráce obou komisí nebyla zpočátku příliš dokonalá. Ale jak se záhy ukázalo, válečná léta dokázala obě komise v jejich snažení semknout, což jejich vzájemnou koordinaci posílilo.⁵

První světová válka přinesla také první větší zatěžkávací zkoušku nové instituci péče o mládež. Netřeba zdůrazňovat, že po konci války a na začátku vývoje nového československého státu se komise musely především vypořádat s tisíci válečných sirotků, zmrzačenými a psychicky narušenými dětmi. I během války však komise nepřestávaly vyvíjet činnost na podporu péče o děti, a tak byly každý rok otevřeny průměrně dva až tři ústavy.⁶

1.2.2. Vývoj po vzniku samostatné Československé republiky

Po roce 1918 prokazatelně stoupala potřeba rozvíjet činnost na úseku státní sociální péče o nezaopatřené děti a mládež, zároveň vznikaly vlastní ústřední státní orgány a ministerstva. Záslužná činnost českých komisí pro péči o mládež nezůstala bez povšimnutí a byla odměněna. Z původně pomocných orgánů se staly orgány výkonné a dostaly také nový název. Okresní komise pro péči o mládež se nyní nazývaly Okresní péče o mládež a zemské komise byly přejmenovány na Zemská ústředí péče o mládež. Ministerstvo sociální péče vydalo v roce 1921 stanovy, ve kterých rozdělilo úkoly a pravomoci při výkonu péče o děti mezi Okresní péči a Zemské komise. Okresní komise

⁵ MUSIL, Jiří V. *Cyril Stejskal - život a dílo: rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace*. 1. vyd. Olomouc: Jiří Musil - Pedagogická a výchovná poradna, 2005, s. 56

⁶ MUSIL, Jiří V. *Cyril Stejskal - život a dílo: rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace*. 1. vyd. Olomouc: Jiří Musil - Pedagogická a výchovná poradna, 2005, s. 60

se měly starat především o normální mládež, kdežto Zemské komise měly pečovat o děti úchylné. Z uvedeného vyplývá, že pomoc směřující k dětem úchylným byla centralizována, a to především z důvodu nutné odbornosti a kvalifikovanosti ústavů poskytující péči těmto dětem. Naopak péče o normální mládež byla decentralizována na úroveň velikosti menších územních jednotek.⁷

Mezi hlavní činnosti okresních péčí o mládež patřila:

- péče o těhotné ženy a kojence
- právní pomoc dětem nemanželským, opuštěným a osiřelým
- právní ochrana dětem z rozvedených manželství, dětem žijících v cizí rodině i dětem žijících ve vlastní rodině
- prázdninové pobyty a zotavovny
- pomoc mladistvým delikventům
- poradny pro volbu povolání

Zemské ústředí péče o mládež se především soustředilo na koordinaci a podporu okresních péčí o mládež a jejich činnost celkově zastřešovalo.

Poměrně značná pozornost byla v poválečných letech také věnována právní úpravě péče o kojence a batolata. Předchůdcem a základem této péče v nově vzniklém státě, byla péče nalezinecká (zákon č. 15/1868 ř.z.), která se původně vztahovala pouze na děti odložené, nemanželské, opuštěné a osiřelé. Z původních nalezinců založených v době Josefa II., se na území Československé republiky udržel nalezinec pražský, jenž byl v roce 1923 přejmenován na Zemský ústav pro péči o dítě. Činnost tohoto ústavu byla ještě doplňována nemocnicí a útulkem Československé ochrany matek a dětí v Krči. Tuto kojeneckou péči doplňovaly jesle, jejichž účelem bylo poskytnout dětem mladším tří let vhodnou péči a ošetření, které jim z převážně sociálních důvodů nemohli poskytnout sami rodiče. Pro děti od tří do šesti let vzniklo zařízení obdobné jeslím, a to tzv. opatrovny, ze kterých se posléze vyvinuly mateřské školy, kde vedle péče o tělesný vývoj, byla poskytována i výchova a výživa.⁸

⁷ MUSIL, Jiří V. *Cyril Stejskal - život a dílo: rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace*. 1. vyd. Olomouc: Jiří Musil - Pedagogická a výchovná poradna, 2005, s. 63

⁸ DĚDINA, V. *Československá vlastivěda. Díl II, Člověk*, Vyd. Praha : Sfinx, 1933, s. 594

1.2.3. Období okupace

Období po roce 1938 znamenalo pro český stát z hlediska péče o děti omezení na minimální úroveň. Okresní komise a Zemské ústředí se během okupace snažily s velkým úsilím a odhodláním poskytnout pomoc dětem opuštěným a osiřelým i přes skutečnost, že odborná členská základna byla podstatně oslabena.⁹

1.2.4. Vývoj po roce 1945¹⁰

Situace, která nastala na konci 2. světové války, se podobala stavu, se kterým se již jednou musely ústřední správní orgány vypořádat po roce 1918. I nyní zde byly tisíce válečných siroteků, byl ohrožen zdravý růst dětí po stránce fyzické i psychické a především sociální situace v rodinách byla na žalostné úrovni. Změna politického prostředí s sebou přinesla i změnu dosavadního fungování veřejné správy. V roce 1947 byl přijat první zákon č. 48, který přesunoval úkoly a činnost okresních péčí o mládež a Zemských výborů na Okresní a Zemské národní výbory.

V roce 1952 byla přijata zcela nová právní úprava, která zrušila všechna dosavadní ustanovení na úseku právní ochrany mládeže. Zákon č. 69/1952 Sb. o sociálně-právní ochraně mládeže pouze upravoval hromadný výkon poručenství a opatrovnictví, ale již se nezabýval dalšími potřebami a zájmy dítěte. Do popředí byl postaven ideologický zájem a skutečnost, že se změnou politického režimu bude nastolen i socialistický řád a funkce rodin a všichni občané budou odpovědnými rodiči.

Mylná představa o fungování socialistické výchovy vedla v roce 1963 k přijetí nového zákona č.94/1963 Sb. o rodině. Zákon již vycházel z odborných znalostí předních českých pediatrů, psychologů a sociálních pracovníků. V zásadě se držel myšlenky, že dlouhodobý pobyt dítěte v ústavním zařízení mimo prostředí tradiční rodiny příliš jeho vývoji a zdravému růstu nepřispívá. Dítě bylo možno svěřit do výchovy jiného občana než rodiče, pokud poskytuje záruku jeho řádné výchovy.

⁹ NOVOTNÁ, V. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí: komentář*. 3., aktual. a dopl. vyd. Praha: Linde, 2007, s.12

¹⁰ NOVOTNÁ, V. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí: komentář*. 3., aktual. a dopl. vyd. Praha: Linde, 2007, s.13, 14

Další důležitý zákon, který doplňoval jednotlivá ustanovení zákona o rodině, byl vydán v roce 1975. Zákon č.121/1975 Sb. o sociálním zabezpečení upravoval komplexně sociální péči státu o různé kategorie obyvatel. Jedna z jeho částí patřila sociálně-právní ochraně dětí. Za chybné lze však považovat, že některá soukromoprávní ustanovení zákona o rodině byla doplňována veřejnoprávní úpravou, tedy již zmíněným zákonem o sociálním zabezpečení. Tento ne plně uspokojující stav roztržité právní úpravy trval až do vydání současného zákona č.359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí.

1.2.5. Současná úprava a Listina základních práv a svobod

V současnosti je právní úprava ochrany práv dítěte roztržena do různých právních odvětví a předpisů různé právní síly. Jednotlivé střípky ochrany práv dítěte lze tak zachytit v předpisech sociálně-právních, občanskoprávních, trestních, zdravotních i daňových. Mezi přední zákony můžeme zařadit zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, zákon č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních, zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, zákon č. 141/1961 Sb., trestní řád a zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, ve znění pozdějších předpisů.

Úprava rodinného práva byla nově s účinností od 1.1.2014 včleněna do zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník (dále jen NOZ), čímž došlo ke zrušení staré právní úpravy (zákon č. 94/1963 Sb., o rodině). Rodinnému právu je v NOZ věnována část druhá, která se skládá z Hlavy I týkající se manželství, Hlavy II zabývající se příbuzenstvím a švagrovstvím a Hlavy III, která se věnuje poručenství a jiným formám péče o dítě.

Vztahům mezi rodiči a dětmi je věnován oddíl 3 v Hlavě II (§ 855 až § 923). Primárně je důležité zdůraznit, že mezi rodiči a dětmi vznikají práva a povinnosti spojená s osobností dítěte jeho narozením a dosažením zletilosti zanikají. Povinností rodiče je zajistit dítěti hmotné podmínky pro jeho fyzický prospěch, duševní vývoj a zdraví. Rodičovská odpovědnost je v souvislosti s právním postavením nechtěných dětí klíčovým institutem. Dle ustanovení § 865 NOZ je ex lege přiznána oběma rodičům bez rozdílu, ledaže by jí byli zbaveni. Vzhledem k tomu, že se jedná o jedno

z nejpřirozenějších práv člověka jako rodiče dítěte, může o tomto zbavení, omezení či pozastavení rozhodnout pouze soud, který se musí v tomto ohledu řídit především zájmy dítěte. Pokud k tomuto kroku soud přistoupí, je důležité, aby zákon také současně upravoval náhradní formy péče o dítě. Rodičovská odpovědnost vzniká narozením dítěte a trvá až do nabytí jeho plné svéprávnosti. Zákon do toho institutu zahrnuje povinnosti a práva rodičů, která spočívají v péči o dítě, v péči o jeho zdravotní, citový, mravní a rozumový vývoj, v zajišťování jeho výchovy a vzdělání, v určení místa jeho bydliště, ve správě jeho jmění a také v jeho zastupování.

Osvojení je věnováno celkem 60 paragrafů zákona, když je podrobně upraveno v ustanovení § 794 až § 854, jelikož se jedná o velmi rozsáhlý a důležitý institut plně nahrazující rodičovskou péči a odpovědnost. Osvojením totiž vzniká mezi osvojencem a osvojitelem takový poměr, jaký je mezi rodiči a dětmi. I osvojení může vzniknout pouze na základě soudního rozhodnutí a osvojitelem může být pouze fyzická osoba, která zaručuje způsobem svého života, že osvojení bude dítěti ku prospěchu.

Ostatní instituty náhradní rodinné péče jsou upraveny v Hlavě III NOZ. Zákonodárce tak zcela záměrně oddělil právní úpravu osvojení od poručenství, opatrovnictví, svěřeni dítěte do péče jiné osoby a pěstounství. Tyto další formy náhradní péče o dítě totiž na rozdíl od osvojení nemají simulovat přirozenoprávní vztah rodiče a dítěte, ale mají pouze na určitou dobu zabezpečit náhradní péči. Umístění dítěte do jedné z těchto péčí může být provedeno pouze na základě soudního rozhodnutí. U pěstounské péče navíc hraje důležitou roli jako zprostředkovatel orgán sociálně-právní ochrany, který je pověřen výběrem a vedením evidence vhodných pěstounů. Konkrétnímu vymezení rozdílů mezi jednotlivými instituty náhradní výchovy dítěte jsou věnovány až následující samostatné kapitoly této práce.

Sociálně-právní ochranou dítěte se rozumí zejména „ochrana práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu, ochrana oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění a působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny“ jak uvádí § 1 odst. 1 zákona č. 359/1999 Sb. Vymezení pojmu dítě pro účely tohoto zákona a v souladu s Úmluvou o právech dítěte je uvedeno v § 2 jako nezletilá osoba. Dále zákon pokračuje taxativním výčtem orgánů v § 4 odst. 1, které zajišťují sociálně-právní ochranu. Mezi ně řadí krajské úřady, obecní úřady obcí s rozšířenou působností, obecní úřady, ministerstvo a Úřad pro mezinárodněprávní ochranu dětí.

Základní zásady sociálně-právní ochrany jsou upraveny v části druhé v ustanovení § 5 až § 9. Z těchto jasně vyplývá, že předním hlediskem celé úpravy je zájem a blaho dítěte. Ochrana by se měla především zaměřovat na děti, jejichž rodiče zemřeli, neplní-li povinnosti plynoucí z rodičovské odpovědnosti a dále na děti, které vedou zahálčivý či nemravný život, zanedbávají školní docházku, požívají alkohol nebo návykové látky, děti které se opakovaně dopouští útěků od rodičů a další. Zákon mimo jiné upravuje i preventivní a poradenskou činnost, kterou by měly poskytovat obecní úřady, krajské úřady, zdravotnická zařízení a státní orgány a věnuje se zprostředkování osvojení a pěstounské péče, kde je podrobně rozebrán postup orgánů.

Listina základních práv a svobod¹¹ je podle čl. 3 a čl. 112 Ústavy ústavním zákonem, a je tudíž součástí ústavního pořádku. Ustanovení vztahující se k dětem prochází celou Listinou, avšak soustředěna jsou především v oddílu prvním druhé Hlavy nazvaném Základní lidská práva a svobody. Základní lidská práva jsou přiznána všem fyzickým osobám a náleží každé lidské bytosti od jejího narození do smrti. Čl. 6 Listiny garantuje právo každého na život, a přestože život člověka začíná až narozením, ústavodárce ve větě druhé vyjadřuje spíše přání než příkaz, aby byl lidský život hoděn ochrany již před narozením. Je zde tak ponechán prostor pro zákonnou úpravu umělého přerušování těhotenství.¹²

První odstavec čl. 32 staví pod ochranu zákona rodičovství a rodinu a zároveň také zaručuje zvláštní ochranu dětem a mladistvým. Důležitý však je výklad pojmů rodina a rodičovství. Právní pohled na rodičovství se odlišuje od pohledu biologického, a proto není kladen důraz na skutečnost, zda vztah mezi dítětem a rodičem je založen na základě pokrevní linie nebo na základě právního institutu. Při definici rodiny vycházela Listina z koncepčního ustanovení Mezinárodního paktu o občanských a politických právech a z Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech, kde je rodina definována jako „přirozená a základní jednotka společnosti.“ Listina dále garantuje, že péče o děti je vyhrazena rodičům dítěte, přičemž mohou být těchto práv zbaveni pouze z důležitých důvodů a na základě rozhodnutí soudu.¹³

¹¹ Zákon č. 2/1992 Sb.

¹² PAVLÍČEK, V. *Ústavní právo a státověda*. Praha: Linde, 2004, s.70,75

¹³ PAVLÍČEK, V. *Ústavní právo a státověda: komentář*. 2. podstatně rozš. a dopl. vyd. Praha: Linde, 2008, 797 s.

1.2.6. Mezinárodní úprava právního postavení dítěte

První mezinárodní spolupráce ohledně určení lidskoprávního postavení dítěte ve společnosti se vyvíjela současně s rozvíjející se průmyslovou revolucí, ve snaze zabránit nebývale velkému nárůstu dětské pracovní síly. Výsledkem, jak jsem již zmínila, byl úplný zákaz dětské práce. Po dlouholetém výzkumu a poznávání fází dětského vývoje z hlediska lékařského, pedagogického, psychologického a v neposlední řadě právního byla Společností národů přijata první mezinárodní úprava - Ženevská Deklarace práv dítěte (1924), která reflektovala vyvrcholení snahy o mezinárodní uznání právního postavení dítěte ve společnosti. Deklarace se opírala o jednotlivé poznatky z vědních disciplín zabývajících se dítětem.¹⁴

Dalším důležitým mezinárodním mezníkem byl vznik Dětského fondu spojených národů. Tato polovládní organizace vykonává svou činnost již přes 60 let a v současné době soustředí veškerou svou aktivitu na pomoc dětem z rozvojových částí světa postihnutých hladem, epidemiemi, nedostatkem pitné vody a podobně.

Přijetí Charty práv dítěte v roce 1959 znamenalo další úspěch a završení snah prosadit novou mezinárodní úpravu a zároveň se otevřela otázka celospolečenského a celosvětového problému fyzického i psychického týrání a zanedbávání dítěte.¹⁵

Vývoj ve 20. století znamenal obrovský posun v uznání postavení dítěte ve společnosti a přiznání základních práv. Výsledkem staletého mezinárodního snažení bylo přijetí Úmluvy o právech dítěte na půdě Organizace spojených národů. V roce 1989 se konal v New Yorku světový summit, na kterém se sešli přední představitelé států a podepsali Světovou deklaraci o přežití, ochraně a rozvoji dítěte, což byla prováděcí směrnice k Úmluvě. V praxi to znamenalo, že Úmluva o právech dítěte nebyla již pouhým deklaratorním dokumentem jako předchozí mezinárodní normy, ale znamenala závazný právní postoj podepisující země. V článku 44 Úmluvy se výslovně uvádí, že „státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, se zavazují předkládat prostřednictvím generálního tajemníka Spojených národů zprávy o opatřeních přijatých

¹⁴ DUNOVSKÝ J., DYTRYCH Z., MATĚJČEK Z. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Vyd. 1. Praha: Grada Pub., 1995, s.35,36

¹⁵ DUNOVSKÝ J., DYTRYCH Z., MATĚJČEK Z. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Vyd. 1. Praha: Grada Pub., 1995, s.36

k uvedení práv uznaných v této úmluvě v život a o pokroku, jehož bylo při užívání těchto práv dosaženo“. Ratifikovalo ji všech 193 států a její dodržování kontroluje Výbor pro práva dítěte OSN.¹⁶

Úmluva o právech dítěte

Jelikož se jedná o velmi zásadní a důležitý dokument v oblasti ochrany práv a postavení dítěte ve společnosti, ráda bych podrobněji poukázala na nejdůležitější zásady a ustanovení deklarované v Preambuli a člancích Úmluvy. Úmluva o právech dítěte¹⁷ je mezinárodní konvence stanovující občanská, politická, sociální, kulturní a ekonomická práva.

Preambule zejména potvrzuje, že *„rodina, jako základní jednotka společnosti a přirozené prostředí pro růst a blaho všech svých členů a zejména dětí, musí mít nárok na potřebnou ochranu a takovou pomoc, aby mohla beze zbytku plnit svou úlohu ve společnosti“*, dále uznává, že *„pozornost je třeba soustředit především na děti z rozvojových zemí, které vyžadují zvláštní péči a brát ohled na tradice a kulturní hodnoty každého národa pro ochranu a harmonický rozvoj dítěte“*. Preambule se také výslovně odvolává na všechny předchozí mezinárodní dokumenty zabývající se postavením dítěte, tedy nejen na Chartu z roku 1959, ale zmiňuje i Všeobecnou deklaraci lidských práv, Mezinárodní pakt o občanských a politických právech (článek 23, 24), Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech (článek 10). Úmluva má celkem 54 článků a mezi nejdůležitější ustanovení patří:

Čl. 1 Dítětem se rozumí každá lidská bytost mladší 18 let.

Čl. 2 Státy se zavazují respektovat a zabezpečit práva každému dítěti bez jakékoli diskriminace podle rasy, barvy pleti, pohlaví, jazyka, náboženství, politického smýšlení, národnostního, etnického nebo sociálního původu.

¹⁶ DUNOVSKÝ J., DYTRYCH Z., MATĚJČEK Z. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. Vyd. 1.

Praha: Grada Pub., 1995, s.37,38

¹⁷ Sdělení Federálního ministerstva zahraničních věcí č.104/1991 Sb.

Čl. 6 Dítě má přirozené právo na život.

Čl. 7 Každé dítě je registrováno ihned po narození a má právo na jméno, státní příslušnost a znát své rodiče. Dítě nesmí zůstat bez státní příslušnosti.

Čl. 12 Právo dítěte svobodně vyjadřovat své vlastní názory ve všech záležitostech, které se jej dotýkají

Čl. 13 Dítě má právo na svobodu projevu

Čl. 14 Právo dítěte na svobodu myšlení, svědomí a náboženství

Čl. 20 Upravuje ustanovení o náhradní rodinné péči

Čl. 21 Ustanovení týkající se pravidel a zásad osvojování

Čl. 24 Právo dítěte na dosažení nejvýše dosažitelné zdravotního stavu a na využívání léčebných a rehabilitačních zařízení

Čl. 27 Právo každého dítěte na životní úroveň

Čl. 28 Právo každého dítěte na vzdělání

Čl. 32 Zákaz dětské práce, která může být pro dítě nebezpečná nebo jinak škodlivá

Čl. 34 Ochrana dítěte před všemi formami sexuálního vykořisťování a zneužívání

Čl. 37 Žádné dítě nesmí být podrobena mučení nebo jinému nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání.

Úmluva o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodním osvojení

Tato úmluva patří mezi nejvýznamnější mezinárodněprávní dokumenty přijaté v souvislosti s mezinárodním osvojením dětí. K přijetí došlo dne 29. května 1993 v Haagu, v platnost pak tento dokument vešel dnem 1. května 1995. Česká republika k této mezinárodní dohodě přistoupila až dnem 1. prosince 1999, následně ji ratifikoval prezident republiky a v platnost vešla dnem 1. června 2000.

Úmluva je publikována ve Sbírce mezinárodních smluv (dále jen Sb.m.s.) pod č. 43/2000, je rozdělena do 7 kapitol a celkem se skládá ze 48 článků. Státy, které k Úmluvě přistoupily, se zavázaly respektovat pravidla a postup při realizaci mezinárodního osvojení a zabránit zneužívání tohoto institutu v mezinárodním měřítku.

Haagská úmluva je před samotným textem článků uvedena jakousi Preambulí, která nastiňuje hlavní myšlenky a zásady, ze kterých je třeba vycházet. Mezi hlavní teze Úmluvy patří výchova dítěte v původní rodině, připuštění možnosti mezinárodního osvojení v případě, že se dítě nepodaří osvojit ve státě jeho původu, respektování základních práv dítěte, zamezení obchodování a prodeji dětí. Zároveň je v úvodu také zmínka o respektování zásad obsažených v mezinárodních dokumentech, zejména v Úmluvě o právech dítěte a Deklaraci OSN o sociálních a právních zásadách ochrany a péče o děti se zvláštním přihlédnutím k pěstounské péči a vnitrostátnímu a mezinárodnímu osvojování.

Hned v úvodu Úmluvy (čl. 1) jsou nastíněny cíle, kterých je potřeba v systému mezinárodního osvojení dosáhnout. Zejména se jedná o vytvoření dostatečných záruk proto, aby se mezinárodní osvojení vždy uskutečnilo pouze v nejlepším zájmu dítěte. Dále aby smluvní státy vytvořily takový systém spolupráce, který zaručí respektování zásad mezinárodního osvojení podle této Úmluvy a tím se předcházelo všem formám obchodování, prodeji a únosům dětí. Následně se Úmluva ve svých člancích 4 a 5 (kapitola II) věnuje podmínkám mezinárodního osvojení. Za nejdůležitější lze považovat podmínku, že dítě je dle zjištění příslušných orgánů státu původu osvojitelné a současně po přezkoumání možnosti umístění dítěte ve státě původu došly příslušné orgány k závěru, že mezinárodní osvojení je v jeho nejlepším zájmu.

Kapitola III (článek 6 až 13) se zaměřuje na ústřední orgány a pověřené organizace pro mezinárodní osvojení. Každý stát je tak povinen určit ústřední orgán pro

výkon povinností vyplývajících z Úmluvy. Ústřední orgány by měly vzájemně spolupracovat a podporovat se.

Samotné řízení o osvojení je pak upraveno v kapitole IV (článek 14 až 22). Zde je důležité zmínit, že veškeré žádosti o mezinárodní osvojení v České republice jsou směřovány k Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí, jenž sídlí v Brně.

Co se týká uznání a důsledků osvojení (kapitola V), Úmluva přímo stanoví, že pokud příslušný orgán státu, ve kterém bylo osvojení provedeno, potvrdí, že bylo provedeno v souladu s Úmluvou, bude v ostatních smluvních státech toto osvojení uznáno. Na druhou stranu uznání osvojení může být ve smluvním státě zamítnuto, pokud je ve zjevném rozporu s jeho veřejným pořádkem.

Zbylé dvě kapitoly jsou věnovány všeobecným a závěrečným ustanovením (článek 28 až 48).

2. Terminologie

2.1. Obecné vymezení pojmu dítě

Vymezení obecné definice, kterou můžeme platně a všeobecně podřadit pod pojem dítě, bychom v současné právní terminologii hledali spíše obtížně, jelikož každé právní odvětví hledí na tento termín z odlišného pohledu. Pokud právo používá obecný termín dítě, je to především v souvislostech, kde je věková hranice rozdělující dětství od dospělosti nepodstatná a není s ní spojen vznik, změna nebo zánik určitých právních skutečností. Zejména v trestním a občanském právu je na dosažení určitého věku vázán vznik odpovědnosti a svéprávnosti.

2.1.1. Trestněprávní hledisko

Věková hranice v trestním právu je zásadní a klíčový institut. V §25 trestního zákoníku je uvedeno, že „*kdo v době spáchání činu nedovršíl patnáctý rok svého věku, není trestně odpovědný.*“ Hranice trestní odpovědnosti se musí posuzovat podle určitých biologických a psycho-sociálních měřítek, proto obecné stanovení konkrétního věku není jednoduché a v zásadě i v mnoha právních řádech různých států odlišné. Problematická by se mohla zdát formulace nedovršení patnáctého roku svého věku, ale zákonodárce zde měl na mysli, že trestní odpovědnost začíná teprve dnem, který následuje po dni patnáctých narozenin.¹⁸

Zákon o soudnictví ve věcech mládeže přistupuje k dítěti, které dosáhlo 15. roku věku způsobem, který odpovídá vývoji dospívajícího člověka. Pro období, které nastává mezi patnáctým a osmnáctým rokem, totiž můžeme pro osoby, které v této době spáchaly trestný čin použít termín mladistvý a plná trestní odpovědnost pak nastává až dovršením osmnáctého roku věku. Zákonodárce tedy neopomněl tu skutečnost, že ne vždy po dovršení patnáctého roku věku, může být mladistvý natolik rozumově a mravně vyspělý, aby vždy dostatečně chápal následky svého protiprávního jednání.¹⁹

¹⁸ Šámal, P. a kol. *Trestní zákoník I. § 1 až 139. Komentář.* 1. vydání. Praha: C.H. Beck, 2009, s. 299

¹⁹ ŠÁMAL, P. a kol. *Trestní zákoník I. § 1 až 139. Komentář.* 1. vydání. Praha: C.H. Beck, 2009, s. 300

Trestní zákoník uvádí i kategorii pachatele blízkého věku mladistvých. Tato věková hranice však není pevně stanovena a je tak ponecháno na uvážení soudu, aby posoudil konkrétní skutečnosti případu a osobu pachatele.

2.1.2. Občanskoprávní hledisko

Občanské právo dělí fyzické osoby na osoby zletilé a osoby nezletilé, jak je uvedeno v §30 Občanského zákoníku a termín dítě používá pouze v obecném smyslu. Odstavec první deklaruje, že plně svéprávným se člověk stává nabytím zletilosti, které až na dvě výjimky (odstavec 2) dosáhne dovršením osmnáctého roku věku. Před dovršením osmnáctého roku může nezletilec dosáhnout plné svéprávnosti buď přiznáním této svéprávnosti dle § 37, nebo uzavřením manželství. Nezletilým je tedy osoba, která nedovršila osmnáctého roku věku, přičemž na tuto skutečnost nemá vliv, zda je či není plně svéprávný. Přesto ani NOZ neponechává právní jednání nezletilého bez právní úpravy, a proto jsou osoby, které nedosáhly osmnáctého roku věku oprávněny k takovému právnímu jednání, které odpovídá jejich rozumové a volní vyspělosti spojené s jejich věkem. Obecně se vychází z takové rozumové a volní vyspělosti, kterou mají nezletilí daného věku. Tím tedy bere § 31 v úvahu postupné rozvíjení rozumových a volních schopností dítěte v závislosti na jeho věku.

2.1.3. Pracovněprávní hledisko

V souvislosti s přijetím nového soukromoprávního kodexu došlo k určitým úpravám i v pracovněprávní oblasti. Zákoník práce ve svém § 6 a § 10 vymezoval věkovou hranici v pracovněprávních vztazích jak pro zaměstnance, tak pro zaměstnavatele. Nyní § 6 označuje za zaměstnance takovou osobu, která se zavázala k pracovněprávnímu vztahu výkonem závislé práce a není zde žádná zmínka o věkové hranici, kdy se fyzická osoba tímto zaměstnancem může stát. Tato právní úprava tak bylo nově přenesena do té části NOZ, která se věnuje fyzickým osobám. Konkrétně ustanovení § 34 uvádí, že závislá práce nezletilých mladších než patnáct let nebo nezletilých, kteří neukončili povinnou školní docházku, je zakázána. Na toto ustanovení pak navazuje § 35, ve kterém je naopak stanoveno, že nezletilý, který dovršil patnáct let, a dokončil povinnou školní docházku, může uzavřít pracovněprávní vztah podle

jiného právního předpisu. Děti nesplňující výše popsané podmínky pro možnost stát se zaměstnancem, se mohou věnovat pouze umělecké, kulturní, reklamní nebo sportovní činnosti.

2.1.4. Ústavněprávní a mezinárodní hledisko

Listina základních práv a svobod používá termín dítě a mladistvý ve svém čl. 32 odst. 1, avšak na rozdíl od občanského či trestního zákoníku neuvádí žádnou věkovou hranici, díky které bychom mohli popřípadě rozlišit vývojové etapy lidského života. Obecně je tedy možné tvrdit, že ve smyslu Listiny lze pojem dítě vyložit dvojitým způsobem, a to buď jako potomka 1. stupně v řadě přímé, nebo jako člověka dětského věku. Ovšem jak uvádí komentář k Listině²⁰, celkový smysl celého ustanovení čl. 32 odst. 1 se přiklání k pojetí nedospělého člověka. Pokud bychom uvažovali o rozdílech mezi pojmem dítě a mladistvý, zřejmě by bylo zapotřebí vycházet z ustanovení mezinárodních smluv, kde je ve většině případů stanovena pouze horní hranice osmnácti let. Mezinárodní úprava se vesměs shoduje, že mladistvým je osoba nedospělá, která nedovršila osmnácti let, ale už překročila hranici pro věk dítěte. Na druhé straně, Úmluva o právech dítěte ve svém čl. 1 definuje dítě jako každou osobu mladší osmnácti let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve. Tím tedy nepřímo spojuje pojem nezletilost s dětstvím.²¹

2.2. Vymezení pojmu nechtěné dítě

V souvislosti s obecným vymezením pojmu nechtěné dítě je třeba si uvědomit, že můžeme tyto děti rozdělit do dvou základních skupin. První skupinu tvoří děti, jejichž početí je zcela neplánované a zároveň nechtěné. Většinou k jejich početí dochází na základě nedostatečné sexuální ochrany či selhání antikoncepce. Budoucí matky tak nejsou na příchod svého dítěte dostatečně mentálně či psychicky připraveny nebo jsou

²⁰ PAVLÍČEK, V. *Ústava a ústavní řád České republiky: komentář*. 2. dopl. a podst. rozš. vyd., Praha: Linde, 2008, s.258

²¹ PAVLÍČEK, V. *Ústava a ústavní řád České republiky: komentář*. 2. dopl. a podst. rozš. vyd., Praha: Linde, 2008, s.258

samy ve věku dítěte. V současnosti je situace s nechtěnými těhotenstvími řešena zákonem č. 66/1986 Sb. o umělém přerušení těhotenství a žena má tak svobodné právo se sama rozhodnout, zda přivede dítě na svět. Sama Listina základních práv a svobod vytvořila ve svém čl. 6 prostor pro vydání tohoto zákona. Význam tohoto ustanovení spočívá v dikci slov „*lidský život je hoden ochrany již před narozením*“, čímž chtěl ústavodárce vyjádřit spíše přání než rozkaz a reagovat tak na situaci před vydáním zákona o umělém přerušení těhotenství, kdy o povolení interrupce rozhodovaly posudkové komise. Dle současné právní úpravy je ženě do 12. týdne od početí umožněno přerušit těhotenství na základě vlastního rozhodnutí. Do 24. týdne lze graviditu přerušit z genetických důvodů a po uplynutí této lhůty může být ženě přerušeno těhotenství bez časového omezení na základě zjištění, že život ženy je ohrožen nebo plod těžce poškozen.

Do druhé skupiny bychom mohli zařadit děti, které byly přivedeny na svět a po narození či v průběhu dětství se stávají nechtěnými. Důvodů, proč tyto děti jsou vychovávány v ústavních zařízeních nebo náhradní rodinné péči, je mnoho. Český právní řád nabízí poměrně širokou škálu řešení pro děti, které nemohou vyrůstat ve vlastní rodině. Zásadní je tak obecné vymezení příčin a důvodů, proč se rodiče v souvislosti s určitými překážkami nemohou starat o své potomky nebo popřípadě se o ně starat nechtějí a nejeví zájem o jejich řádnou výchovu. V mnoha případech ke zřeknutí se dítěte vede složitá situace na straně matky. Může se tak jednat o matku samoživitelku, která je v tíživé ekonomické situaci, nebo je zdravotně handicapovaná a sama na výchovu nestačí. Na druhé straně může mít dítě i oba rodiče, kteří však například mají již hodně dětí, nebo jsou staří a nemocní.

Výše popsané důvody popisují především rodiče, kteří své děti předali do veřejné péče na základě vlastního a dobrovolného uvážení, nicméně pak samozřejmě existují důvody, které vedou k odebrání dítěte na základě rozhodnutí orgánu pro sociálně-právní ochranu dítěte. Jedná se především o děti, které jsou z nějakého důvodu sociálně, mentálně či fyzicky zanedbané a v krajním případě o děti týrané a sexuálně zneužívané, neboli děti s CAN syndromem. Jak uvádí Z. Matějček ve své knize²², za

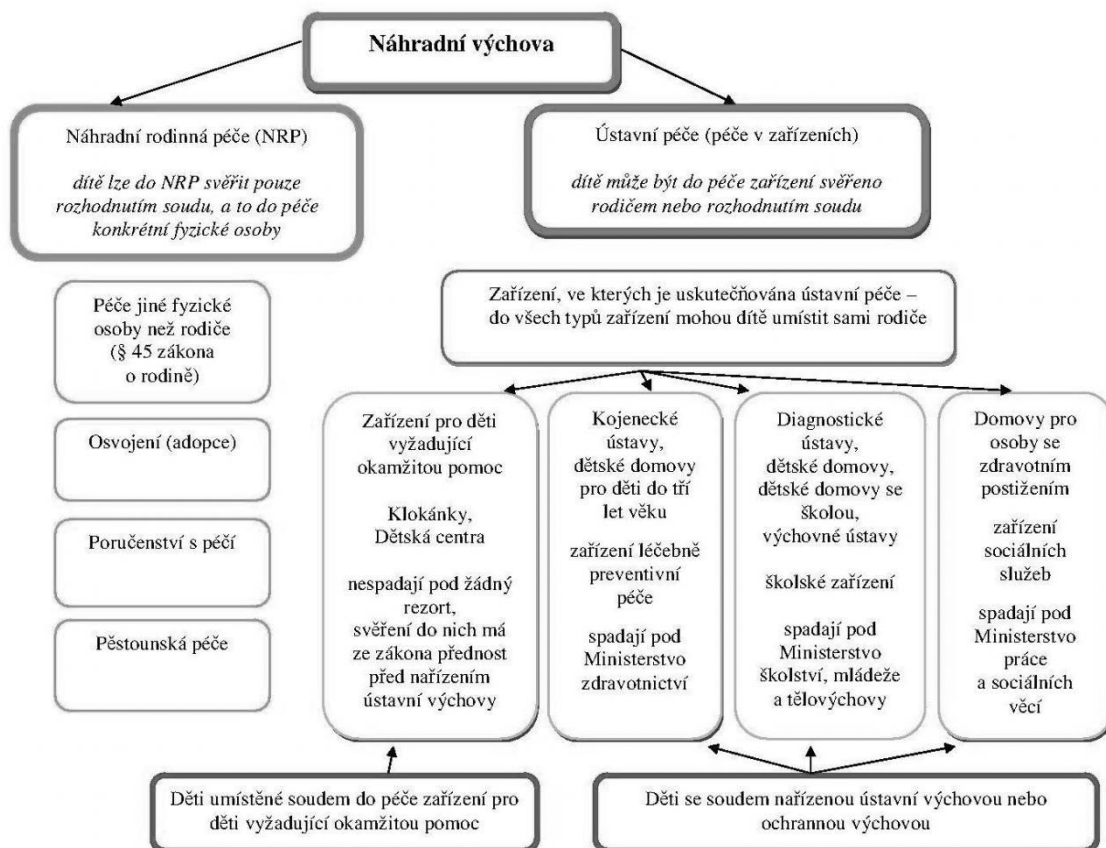
²² DUNOVSKÝ J., DYTRYCH Z., MATĚJČEK Z. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě: komentář*. Vyd. 1. Praha: Grada Pub., 1995, s.24

CAN syndrom (child abuse and neglect) můžeme považovat „*jakékoliv nenáhodné, preventabilní, vědomé jednání rodiče, vychovatele anebo jiné osoby vůči dítěti, jež je v dané společnosti nepřijatelné nebo odmítané a jež poškozuje tělesný, duševní i společenský stav a vývoj dítěte, popřípadě způsobuje jeho smrt.*“

2.3. Nechtěné dítě a jeho postavení v právním řádu

Pojem dítě a termín nechtěné jsem se pokusila nastínit ve výše uvedených kapitolách. Osobně se domnívám, že dítě je pro svou matku a otce dítětem v jakémkoliv věku, z právního pohledu však můžeme za dítě považovat osobu mladší osmnácti let, protože právě k této věkové hranici se váže většina hmotněprávních lhůt (např., že z osoby nezletilé se stává osoba zletilá). Navíc až nabytím zletilosti se osoba stává plně svéprávnou a jako taková by měla být schopna starat se o svá práva a povinnosti. Pokud nastane v životě dítěte situace, že mu není ze strany jeho rodičů poskytnuta dostatečná péče, důstojné podmínky pro jeho výchovu, rodinné zázemí, poskytnutí prostředí pro jeho zdravý vývoj atd. měl by stát a jeho právní řád nabídnout možné způsoby řešení, jak bude o takové děti postaráno. Pro naši společnost by měla být myšlenka nezaopatřených dětí vyrůstající v nemyslitelných životních podmínkách zcela nepřijatelná a myslím si, že naše právní úprava poskytuje širokou škálu možností náhradní výchovy. V zásadě se náhradní péče o dítě rozděluje mezi dvě hlavní skupiny. Tou první je náhradní rodinná péče. V této skupině se nachází institut osvojení, který svým způsobem stojí nad ostatními instituty náhradní rodinné péče, jak bude vysvětleno později. Dále tam patří poručenství, opatrovnictví, svěření a především pěstounská péče. Pro takovou náhradní výchovu je vždy třeba soudního rozhodnutí a fyzické osoby, která takovou péči hodlá dítěti poskytnout. Je jasné, že tyto instituty nemohou kompletně pokrýt náhradní péči o nechtěné děti, a proto náš právní řád poskytuje, velmi často veřejností kritizovanou, péči ústavní. Do této druhé skupiny patří zařízení vyžadující okamžitou pomoc dítěte, dětské domovy, diagnostické ústavy a domovy pro osoby se zdravotním postižením. Pro větší přehlednost uvádím níže tabulku²³. Pro umístění dítěte do ústavní péče je nutný buď souhlas rodiče, nebo rozhodnutí soudu.

²³ http://www.nahradnirodina.cz/nahradni_vychovaI.html

3. Osvojení

3.1. Právní vývoj od roku 1918 do roku 1963²⁴

Na území nově vzniklého Československého státu v roce 1918 platilo stále právo rakousko-uherské. V Českých zemích bylo recipováno právo rakouské a na Slovensku a Podkarpatské Rusi se řídili právem uherským. To znamená, že i otázky osvojení byly upraveny rakouským všeobecným občanským zákoníkem. Tento stav trval až do vydání nového zákona č. 56/1928 Sb. o osvojení. V této době nedocházelo k osvojení dítěte z důvodu zajištění náhradní rodinné péče, ale spíše proto, že rodiny si tak chtěly zajistit přechod majetku. Na rozdíl od pozdější právní úpravy bylo možné osvojit i osobu zletilou a osvojiteli mohly být pouze osoby, které samy neměly vlastní manželské děti. Celý vztah mezi osvojitelem a osvojencem byl založen na smluvním principu, a proto zde musela být notářsky ověřená smlouva o osvojení, která byla posléze schválena soudem. Osvojené dítě automaticky přecházelo do rodiny a pod otcovskou moc osvojitele, avšak s tím nemusela nutně přecházet vyživovací povinnost vůči osvojenci. Pokud totiž rodina osvojitele neměla dostatečné finanční prostředky, zůstávala tato povinnost na původní rodině. Jestliže osvojená osoba zemřela, nepřecházely právní nároky na pozůstalost na rodinu osvojitele, ale na případné potomky.

Zákon z roku 1928 byl v platnosti přes 20 let až do roku 1949, kdy byl vydán nový zákon č. 265/1949 Sb. o právu rodinném. Tento nový zákon oproti původní úpravě stanovil, že lze osvojit pouze nezletilé dítě, kterému musí být navíc osvojení ku prospěchu. Dále zakotvil rovnoprávné postavení mužů a žen a dětí narozených v manželství a mimo ně. Zákon o právu rodinném ve svých ustanoveních také neurčoval, jaký by měl být věkový rozdíl mezi osvojitelem a osvojencem. Současná úprava hovoří o přiměřeném věkovém rozdílu. Osvojení vzniklo na základě rozhodnutí soudu po předchozí žádosti osvojitele. Stejně tak soud mohl ze závažných důvodů povolit zrušení osvojení.

V roce 1958 byl zákon o právu rodinném novelizován zákonem č. 15/1958 Sb. a došlo tak ke zpřísnění podmínek pro osvojení a ke zrušení osvojení. Novela upravila

²⁴NOVOTNÁ V., PRŮŠOVÁ L. *K vybraným otázkám osvojování dětí*. Praha: Linde, 2004, s.8-10

tzv. nezrušitelné osvojení, když uvedla, že zápisem do matriky vznikne mezi osvojitelem a osvojencem příbuzenský vztah a původní rodiče tak ztráceli nárok se se svým dítětem stýkat.

3.2. Právní úprava od roku 1963 do roku 2013

Další změny z oblasti práva rodinného přinesl rok 1963, kdy byl vydán zákon č. 94/1963 Sb. o rodině (ZOR), který i přes několik novelizací platil až do roku 2013. První novelizace proběhla v roce 1982, a to zákonem č. 132/1982 Sb. Tento zákon nově upravil, respektive snížil hranici pro projevení opravdového nezájmu ze strany biologických rodičů o dítě z původního jednoho roku na šest měsíců. Novelizace také připustila možnost osvojení samostatně žijícím osobám, ale pouze ve výjimečných případech. Následující významná novelizace ZOR z roku 1998 přinesla novinku spočívající v souhlasu nezletilého rodiče s osvojením i přes to, že mu nebyla přiznána rodičovská zodpovědnost. Dále upravil podmínky, kdy může být nezletilé dítě osvojeno i bez výslovného souhlasu rodičů a v podstatě výkladově upřesnil klasifikaci opravdového nezájmu jako jednu z podmínek osvojení. Nově bylo také uvedeno, že matka může dát souhlas k osvojení dítěte nejdříve 6 týdnů po porodu.

3.2.1. Hlavní atributy ZOR

Jak bylo výše zmíněno, institut osvojení upravoval především ZOR (§ 63 až § 77). Osvojení dle ZOR patřilo mezi formy náhradní rodinné péče, která jako taková měla přicházet v úvahu jako nejzazší možné řešení, pokud výchova v biologické rodině selhávala nebo nebyla dostačující potřebám dítěte. Na první místo tak byla samozřejmě kladena výchova dítěte v jeho biologické rodině.

Tento zákon upravoval a připouštěl pouze osvojení nezletilého dítěte, kterému osvojení muselo být ku prospěchu. Na rozdíl od současné právní úpravy nemohlo tedy dojít k osvojení zletilé osoby. Jelikož při této formě náhradní rodinné péče docházelo k tzv. statusové změně, probíhalo vždy na základě rozhodnutí soudu. Stejně jako současná právní úprava zakládal ZOR institutem osvojení umělý právní vztah mezi osvojitelem a osvojencem. Osvojením zároveň také zanikaly právní vztahy k původní

rodině a končila vyživovací povinnost. Současně také končila rodičovská zodpovědnost biologických rodičů a tato přecházela na budoucí osvojitele dítěte.²⁵

Osvojitelem se mohla stát pouze fyzická osoba, která dosáhla zletilosti, a která svým způsobem života zajišťovala určité morální předpoklady pro plnohodnotný vývoj a výchovu dítěte. Právní řád také předpokládal přiměřený věkový rozdíl mezi budoucím osvojitelem a osvojovaným dítětem, který by se co nejvíce blížil věkovému rozdílu mezi biologickými rodiči a dětmi (tj. 25-35 let).²⁶

ZOR upravoval pouze dva možné způsoby osvojení, a to osvojení společné a individuální. Společně osvojit mohli pouze manželé (muž a žena), kteří uzavřeli svazek. Společné osvojení tak nepřicházelo v úvahu po registrovaný pár.²⁷ V případě individuálního osvojení musela být osvojitelem pouze fyzická osoba, která nebyla v manželském svazku. Pokud by totiž byla, bylo by zapotřebí i souhlasu druhého manžela, ledaže by tento souhlas představoval těžko překonatelnou překážku, případně byl druhý manžel zbaven způsobilosti k právním úkonům.

ZOR dále rozděloval osvojení v souvislosti s možností jeho následného zrušení na osvojení zrušitelné a nezrušitelné. Hlavní rozdíl mezi oběma druhy spočíval v tom, že pouze v případě zrušitelného osvojení mohl budoucí rodič osvojit dítě mladší jednoho roku věku. Soud ze závažných důvodů mohl osvojení na žádost osvojitele nebo osvojence tento právní vztah zrušit, což mělo za následek automatické obnovení původních právních vztahů s biologickými rodiči. Nezrušitelné osvojení se týkalo pouze dětí starších jednoho roku věku. Tímto způsobem mohli dítě osvojit pouze manželé, nebo manžel rodiče dítěte, anebo pozůstalý manžel rodiče dítěte. Rodiče dítěte i přes proces osvojení zůstávali zapsáni v rodném listě a na matrice.

Dalším důležitým bodem v procesu osvojení bylo splnění určitých podmínek, ať už na straně osvojitele nebo osvojence. Jak bylo uvedeno výše, osvojitelem se mohla stát pouze fyzická osoba, která svým způsobem života zaručovala, že osvojení bude ku prospěchu dítěte a společnosti (§64 odst. 1 ZOR). Osvojitel dále musel mít plnou

²⁵ HRUŠÁKOVÁ, M. a KRÁLÍČKOVÁ, Z. *České rodinné právo*. 3., přeprac. a dopl. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s.277

²⁶ <http://www.fod.cz/stranky/adopce/nrp/osvojeni.htm#4>

²⁷ Registrované partnerství je dle § 1 z.č. 115/2006 Sb. o registrovaném partnerství trvalé společenství dvou osob stejného pohlaví vzniklé způsobem stanoveným tímto zákonem.

způsobilost k právním úkonům. Tato podmínka jasně vyplývala z § 64 odst. 2 ZOR. Ve své podstatě tyto dva základní atributy kladené na osobu budoucího osvojitele znamenaly, že se jím mohla stát pouze fyzická osoba, která dosáhla zletilosti a zároveň netrpěla duševní poruchou, která není přechodná, protože jen taková osoba měla plnou způsobilost k právním úkonům (§ 8 odst. 1 zákona č. 40/1963 Sb. občanský zákoník). Mezi budoucím osvojitelem a osvojencem také musel být přiměřený věkový rozdíl (obecně se za vhodný považoval rozdíl 25-35 let), aby se co nejvíce tento umělý právní vztah přiblížil věkovému rozdílu mezi biologickými rodiči a dětmi v současné společnosti. Další důležitou podmínkou na straně budoucích osvojitelů byl jejich zdravotní stav a pohnutky, které je vedly k osvojení dítěte. Tyto byl povinen soud zkoumat především proto, aby jeho rozhodnutí o osvojení bylo co nejvíce ku prospěchu dítěte a zajistil mu tak stabilitu a neměnnost nového právního svazku.

Co se týkalo podmínek na straně osvojence, za nejdůležitější oproti současné právní úpravě lze považovat skutečnost, že bylo možné osvojit pouze nezletilou fyzickou osobu, tedy osobu mladší osmnácti let (§ 8 odst. 2 OZ). Současně tomuto dítěti muselo být osvojení ku prospěchu (§ 65 odst. 2 ZOR). Lze předpokládat, že tímto zákonným ustanovením měl zákonodárce na mysli, že ne vždy a ne pro všechny děti je osvojení tou nejvhodnější formou náhradní rodinné péče a soud by tak měl individuálně přistupovat k posouzení jeho vhodnosti. Tak jako byl soud povinen zjišťovat zdravotní stav budoucích osvojitelů, tak byl povinen totéž učinit i u osvojovaného dítěte (§ 70 ZOR). Především pak proto, aby budoucí osvojitelé měli možnost se seznámit s jeho genetickými predispozicemi, které se dědí po biologických rodičích.²⁸

ZOR samozřejmě také upravoval podmínky na straně rodičů dítěte. K samotnému osvojení bylo předně potřeba souhlasu zákonného zástupce dítěte (§ 67 odst. 1 ZOR). Z tohoto ustanovení však byla připuštěna výjimka, a to v § 68 odst. 1 ZOR. Pokud byli zákonnými zástupci dítěte jeho rodiče, nebylo třeba jejich souhlasu, pokud o dítě po dobu šesti měsíců soustavně neprojevovali opravdový zájem. Tehdejší právní praxe považovala za opravdový zájem rodičů například snahu o písemný či

²⁸ HRUŠÁKOVÁ, M. a KRÁLÍČKOVÁ, Z. *České rodinné právo*. 3., přeprac. a dopl. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s.294

telefonický kontakt s dítětem, řádné placení výživného nebo osobní kontakt s dítětem, a to tedy alespoň jednou za dobu šesti měsíců. Zákodárce se tak snažil reagovat na situaci opuštěných a nechtěných dětí, či dětí nalezených, které se tak mohly po uplynutí zmiňované lhůty stát tzv. právně volnými k osvojení. Tato praxe často vedla k absurdním situacím, kdy biologičtí rodiče z různých pohnutek nechtěli vychovávat své dítě a zároveň nechtěli dát souhlas k jeho osvojení a stačilo tak, aby jednou za šest měsíců projevili „opravdový“ zájem například formou zaslání dopisu. Mnoho dětí tak naprosto bezdůvodně vyrůstalo v ústavní péči a nemohlo dojít k jejich zařazení do tzv. preadopční péče (viz dále). Pokud mělo dítě oba biologické rodiče a tito byli zároveň zákonnými zástupci, bylo nutné k osvojení souhlasu jak matky, tak otce dítěte. Nebylo tedy možné, aby k osvojení došlo, pokud s tím jeden ze zákonných zástupců nesouhlasil. Rodiče mohli souhlas k osvojení udělit nejdříve 6 týdnů po porodu a odvolat ho mohli do doby, než bylo dítě umístěno do péče budoucích osvojitelů (§ 68a ZOR).

Pokud tedy byly splněny podmínky na straně osvojitele, osvojence a biologických rodičů, mohlo být dítě umístěno do preadopční péče. Tato péče v podstatě měla prokázat, zda budoucí osvojitelé a osvojenec jsou schopni navázat bližší kontakt a zda osvojení skutečně bude dítěti ku prospěchu. Preadopční péče měla trvat minimálně po dobu 3 měsíců před samotným osvojením a byla provozována na náklad osvojitele (§ 69 odst. 1 ZOR). Souhlas s umístěním museli udělit rodiče dítěte nebo orgán sociálně-právní ochrany, pokud dítě bylo umístěno v ústavní výchově z rozhodnutí soudu (§ 69 odst. 2 ZOR).

Veškeré procesní otázky týkající se osvojení byly upraveny v zákoně č. 99/1963 Sb. občanský soudní řád, v § 180a až § 185. Na počátku celého řízení bylo potřeba předně zodpovědět procesní otázku, zda je třeba souhlasu rodičů dítěte k jeho osvojení. Účastníky tohoto incidenčního řízení byli dítě a jeho rodiče, pokud byli zároveň jeho zákonnými zástupci. V případě nezletilých rodičů tato podmínka neplatila a ti měli tak postavení účastníka vždy. Cílem tohoto řízení bylo rozhodnutí o tom, jestli je splněna podmínka kvalifikovaného či absolutního nezájmu ze strany rodičů, který byl jednou z podmínek osvojení (§ 68 odst. 1 ZOR). V případě, že soud rozhodl, že skutečně nebyl po dobu šesti měsíců projeven opravdový zájem nebo nebyl dva měsíce po narození dítěte projeven žádný zájem ze strany rodičů, mohlo být dítě umístěno do preadopční

péče. Samotné řízení o osvojení obvykle následovalo až po uplynutí preadopční péče, a to zásadně na návrh budoucího osvojitele. Účastníky tohoto řízení byli osvojované dítě, osvojitel a jeho manžel, rodiče dítěte, případně poručník (§ 181 odst. 1 ZOR). Rodiče dítěte samozřejmě byli účastníky řízení, pouze pokud nebylo soudem pravomocně rozhodnuto, že jejich souhlasu k osvojení není třeba (viz výše), anebo pokud před zahájením řízení udělili tzv. blanketový souhlas k osvojení, byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti či způsobilosti k právním úkonům. Osvojením dítěte docházelo i ke změně jeho dosavadního příjmení, soud tak v rozsudku uvedl i jeho nové příjmení. Osvojitelé byli současně také uvedeni na místo rodičů v rodném listě dítěte. Na závěr je snad ještě vhodné uvést, že ačkoli podstata nezrušitelného osvojení tkví v jeho nezměnitelnosti, neznamená to, že dítě nemohlo být případně znovu osvojeno jinými osvojiteli. Jelikož tento umělý právní vztah měl nahradit skutečný vztah mezi rodiči a dětmi, měli tak i osvojitelé stejné právo jako biologičtí rodiče, a to dát souhlas k osvojení dítěte.²⁹

3.3. Současná právní úprava

Po rozsáhlé rekodifikaci soukromého práva vešel dnem 1. 1. 2014 v účinnost zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník (dále jen NOZ). Tento předpis zrušil řadu předpisů soukromého práva a mimo jiné i výše zmiňovaný ZOR. Celá právní úprava týkající se rodinného práva a především osvojení se tak přesunula do nového kodexu. Právní úprava osvojení je v NOZ upravena v Části druhé – Rodinné právo, Hlavě II Příbuzenství a švagrovství, tj. ustanovení § 794 až § 854, přičemž procesní úprava je nyní nově vyčleněna do zákona č. 292/2013 Sb. o zvláštních řízeních soudních (dále jen ZZŘS). Legislativce zcela záměrně zařadil osvojení do části vztahující se k příbuzenství a švagrovství za oddíl určování rodičovství. Osvojení totiž nemá být napříště chápáno výlučně za formu náhradní rodinné péče, a to především proto, že tento institut na rozdíl od ostatních forem náhradní rodinné péče, přináší osvojení,

²⁹ HRUŠÁKOVÁ, M. a KRÁLÍČKOVÁ, Z. *České rodinné právo*. 3., přeprac. a dopl. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s.309-310

osvojiteli a též biologickým rodičům statusovou změnu.³⁰ Další instituty náhradní rodinné péče pak tvoří Hlavu III. V této kapitole se budu nadále věnovat současné právní úpravě a zásadním změnám oproti předchozí právní úpravě.

3.3.1. Pojem osvojení

NOZ ve svém § 794 nově definuje osvojení, jako přijetí cizí osoby za vlastní. Jelikož tento zákon přináší v oblasti rodinného práva jako jednu z největších novinek možnost osvojení jak nezletilého, tak zletilého jedince, vztahuje se tato definice na obě možnosti. Osvojení zletilého se nicméně ve své práci nijak blíže věnovat nebudu, jelikož tento institut nespadá do problematiky právního postavení nechtěných dětí, a proto následující výklad bude zaměřen na právní úpravu týkající se osvojení nezletilého.

Právní úprava vychází ze zásady ochrany zájmů dítěte a tuto staví při procesu zprostředkování osvojení opětovně na prvé místo. Přestože nemá být osvojení nadále chápáno výlučně jako jedna z forem náhradní rodinné péče, podstata osvojení i nyní spočívá v tom, že pokud dítěti nejsou schopni zajistit odpovídající péči biologičtí rodiče, je nutné tuto péči zajistit jiným způsobem, který napodobuje rodinou péči. V případě osvojení se jedná o vhodné osvojitele, kteří nastupují na místo rodičů a dochází tím k umělému vytvoření rodiny. Na rozdíl od ostatních forem náhradní rodinné péče (např. pěstounství), zde dochází k vytvoření plnohodnotného vztahu mezi osvojitelem a osvojencem. Osvojitel zároveň vůči dítěti nabývá všechna práva a povinnosti rodiče a osvojenec vůči osvojiteli získává všechna práva a povinnosti dítěte.³¹ Ačkoli se jedná o uměle vytvořený právní vztah, má institut osvojení plnohodnotně nahradit vztah rodiče a dítěte vzniklý při narození. I z tohoto důvodu osvojením nevzniká příbuzenský vztah pouze vůči osvojitelům, ale i vůči zbylým rodinným členům (např. vztah sourozenecký, vztah k prarodičům). Z výše uvedeného

³⁰ <http://obcanskyzakonik.justice.cz/fileadmin/Duvodova-zprava-NOZ-konsolidovana-verze.pdf>

³¹ Srov. NOVOTNÝ, P.; IVIČIČOVÁ, J.; SYRŮČKOVÁ, I.; VONDRÁČKOVÁ, P. *Nový občanský zákoník. Rodinné právo*. 1. vydání. Praha: Grada, 2014, s.111.

jasně vyplývá, že v případě osvojení nejde primárně o zajištění péče o dítě, ale o celkovou statusovou změnu.³²

Péče a výchova dětí by měla být v první řadě svěřena rodičům dítěte, jelikož se jedná o jejich přirozené právo. Někdy ovšem nastanou určité subjektivní či objektivní skutečnosti, které výkon tohoto práva omezují či znemožňují a v takovém případě musí být osobní péče rodiče nahrazena. O osvojení nezletilého však může rozhodnout pouze soud, a to na návrh osoby, která chce dítě osvojit (§ 796). Pouze budoucí osvojitel má tak aktivní legitimaci a jen on může podat soudu návrh na osvojení. Procesu zprostředkování osvojení orgány sociálně-právní ochrany dětí (dále jen OSPOD) a řízení o osvojení bude věnována jedna z následujících kapitol.

3.3.2. Druhy osvojení

Osvojení dle současné právní úpravy můžeme rozlišovat na následující druhy:

Dle toho, zda dochází k osvojení manželem rodiče dítěte:

- Osvojení pravé
- Osvojení nepravé

Nepravým osvojením jsou označována veškerá osvojení, kdy budoucím osvojitelem dítěte je manžel jeho biologického rodiče.³³ Ve své podstatě to znamená, že při tomto typu osvojení se neřeší otázka péče o dítě a faktické nahrazení rodinného prostředí, jelikož to je dítěti zajištěno ze strany jeho biologického rodiče. Svým způsobem pouze dochází k formalizaci již existujícího stavu. S tímto osvojením musí pochopitelně souhlasit jak biologický rodič, který je manželem budoucího osvojitele, tak i druhý biologický rodič. Jeho souhlasu by nebylo třeba v případě, že zemřel, nebo nastaly okolnosti, při nichž není nutné vyžadovat jeho souhlas. Konkrétně se může jednat o situaci, kdy zemře jeden z biologických rodičů, pozůstalý rodič znovu uzavře sňatek a tento nový manžel osvojí dítě. Nevlastní rodič vstupuje do práv a povinností na

³² Srov. NOVOTNÝ, P.; IVIČIČOVÁ, J.; SYRŮČKOVÁ, I.; VONDRÁČKOVÁ, P. *Nový občanský zákoník. Rodinné právo*. 1. vydání. Praha: Grada, 2014, s. 112.

³³ Srov. 3 Cz 59/61: Nelze připustit osvojení dítěte mužem, který není manželem matky.

místo původního biologického rodiče, včetně zápisu do rodného listu dítěte. Pravým osvojením se rozumí případy, kdy je dítě osvojeno osobami od rodičů odlišnými.

Dle toho, zda je možné osvojení zrušit:

- Osvojení zrušitelné
- Osvojení nezrušitelné

Předchozí právní úprava (ZOR) umožňovala dítě osvojit zrušitelným či nezrušitelným způsobem. NOZ v tomto ohledu přinesl změnu spočívající v posílení právní jistoty osvojení. Jelikož zrušitelnost osvojení svým způsobem odporuje jeho celkové podstatě, tj. nahrazení rodinných vazeb vzniklých narozením dítěte, rozhodl se zákonodárce tuto možnost výrazně eliminovat. Současná právní úprava tak připouští možnost zrušení osvojení, ale maximálně do tří let od rozhodnutí. Po uplynutí této lhůty nebude možné osvojení na návrh osvojitele ani osvojence zrušit. V případě, že tedy dojde k osvojení dítěte zrušitelným způsobem a po dobu tří let nebude podán návrh na jeho zrušení, mění se osvojení na nezrušitelné. Návrh může být podán jak ze strany osvojitele, tak ze strany osvojence (§ 840). Novinkou však je, že podá-li návrh jen jeden z nich, může se druhý k tomuto návrhu připojit. Zákon však výslovně neuvádí důvody, pro které soud osvojení zruší a hovoří pouze o důležitých důvodech. Bližší určení, co jsou důležité důvody, neuvádí ani důvodová zpráva k NOZ a dá se tedy říci, že zákonodárce ponechává na soudu, aby posoudil, co se v konkrétním případě dá považovat za důležitý důvod.

Dle toho, zda osvojení zprostředkuje 3. osoba:

- Osvojení přímé
- Osvojení nepřímé

Jako přímé osvojení bývá označováno osvojení, kdy do celého procesu nevstupuje zprostředkovatel, ale budoucí osvojitele vybírají pouze rodiče dítěte. Za nepřímé osvojení se naproti tomu považuje osvojení, kdy zprostředkovatel zajišťuje a vybírá vhodné osvojitele. Tato zprostředkovatelská činnost je na základě zákona výhradně svěřena OSPOD a není tak připuštěna možnost, aby se touto činností zabývaly

jakékoli jiné fyzické či právnické osoby. V této souvislosti NOZ ve svém § 798 přinesl nové ustanovení, které říká, že nikdo nesmí získat nepatřičný zisk z činnosti související se zprostředkováním osvojení. Zákonodárce tím zřejmě zamýšlel, aby nedocházelo ke zneužívání tzv. skrytého zprostředkování v případě přímých adopcí, případně obcházení OSPODU při jeho zprostředkovatelské činnosti. Vyskytují se však i takové názory³⁴, že znění tohoto ustanovení je poněkud zavádějící s ohledem na to, že ZSPOD velmi podrobně upravuje proces zprostředkování a v žádném případě nepřipouští jakýkoli zisk související se zprostředkováním. Pokud se tedy v NOZ hovoří o nepatřičném zisku, je otázkou, zda zákonodárce do budoucna bude považovat nějaký zisk za patřičný a zda konkrétně v souvislosti s činností OSPOD.

Dle toho, kdo se stane budoucím osvojitelem:

- Osvojení individuální
- Osvojení společné

Shodně s předchozí právní úpravou zachoval zákonodárce možnost osvojit dítě společně a ve výjimečných případech i individuálně (§ 800 NOZ). Společným osvojením rozumíme osvojení manželským párem. Není tak i nadále připuštěna možnost společného osvojení nemanželským párem a stejně tak není možné, aby dítě osvojili osoby žijící v registrovaném partnerství.³⁵

3.3.3. Osvojitel

3.3.3.1. Podmínky na straně osvojitele

Jak již bylo mnohokrát řečeno, osvojení znamená mezi ostatními instituty náhradní péče nejzávažnější a nejtrvalejší zásah do statusového postavení dítěte. Právě z těchto důvodů jsou zákonodárcem na osobu osvojitele kladeny určité požadavky, které mají maximalizovat snahu o to, aby osvojenec byl skutečně vychováván řádnými a

³⁴ ŠVESTKA, J.; DVOŘÁK, J.; FIALA, J.; ZUKLÍNOVÁ, M. a kol. *Občanský zákoník. Komentář. Svazek II.* Praha: Wolters Kluwer ČR, 2014, s.345.

³⁵ Viz. § 1 ZORP

dobrymi rodiči-osvojiteli. Zákonodárce se ve své definici vhodného osvojitele nijak zásadně neodklonil od ZOR, pouze ji rozšířil, aby se současná právní úprava přizpůsobila závazkům z mezinárodních smluv a také, aby byly více zohledněny zkušenosti a poznatky z praxe³⁶.

§ 799 odst. 1 NOZ uvádí, že osvojitelem se může stát pouze zletilá a svéprávná osoba, zaručuje-li svými osobními vlastnostmi a způsobem života, jakož i důvody a pohnutkami, které ji vedou k osvojení, že bude pro osvojované dítě dobrým rodičem.³⁷ Současná úprava, tak i nadále ponechává na soudech a správních orgánech (OSPOD) zhodnocení, zda osoba, která má zájem přijmout a starat se o cizí dítě jako o své vlastní, je vůbec pro tento typ péče vhodná. Správní orgán by měl nejprve vyhodnotit, jestli rodiče, kteří touží po výchově nevlastního dítěte, se vůbec můžou zařadit do evidence uchazečů o osvojení a soud pak v konkrétním případě zváží, zda osvojení bude dítěti ku prospěchu. Důležitým faktorem, kterým by se tak soud měl zabývat, jsou důvody a pohnutky, které budoucí osvojitele k adopci vedou. Ač se jedná v NOZ o ustanovení nové, soudy se těmito faktory zabývaly již v minulosti. Domnívám se, že nelze jednoznačně říci, že tou jedinou správnou pohnutkou je nezištná snaha budoucích osvojitelů o poskytnutí náhradní péče nechtěným dětem. Je jasné, že osvojitele vede i vlastní potřeba naplnění biologické touhy po rodičovství, která se v určité životní etapě týká většiny z nás. Bohužel na základě některých zdravotních predispozic, je totiž stále mnoho mužů a žen, pro které je možnost výchovy vlastního dítěte neuskutečnitelná a možnost adopce cizího dítěte, je tak jedinou cestou, jak si vytvořit stabilní rodinné prostředí. Pochopitelně touha osvojitelů po naplnění rodičovské role by neměla být jediným motivem, který osvojitele vede k osvojení dítěte a soud by měl vzít při svých úvahách o pohnutkách a důvodech vedoucích k osvojení toto vše v potaz.

Co se týká ustanovení o zdravotním stavu osvojitelů (§ 799 odst. 2), tak to v podstatě zůstává neměnné a stále je tedy potřeba, aby se osvojitelem stala osoba, jejíž zdravotní stav nebude omezovat péči o dítě ve značné míře. I zde by soud měl postupovat případ od případu a vycházet jak z lékařského úsudku, tak z vlastního

³⁶ <http://obcanskyzakonik.justice.cz/fileadmin/Duvodova-zprava-NOZ-konsolidovana-verze.pdf>

³⁷ Srov. R VII/1967: Základní podmínka, která musí být v každém konkrétním případě osvojení splněna, je podmínka prospěšnosti pro nezletilce a současně musí být důsledně zjišťováno, zda osvojitel splňuje všechny předpoklady pro řádnou výchovu osvojence v rodinném prostředí.

uvážení. Obecně však platí, že zdravotní stav osvojitele, případně jeho choroby by měly být slučitelné s rodičovskou rolí a nijak zásadně ho neomezovat v péči o dítě.^{38 39}

Další novinkou, kterou přináší NOZ ohledně osoby osvojitele je ustanovení týkající se osvojení osobou, která je již rodičem a má své vlastní potomky. Ustanovení § 801 výslovně zakotvuje, že pokud dochází k osvojení osobou, která je již rodičem, měl by soud zhodnotit, zda osvojení není v zásadním rozporu se zájmy dětí osvojitele, přičemž majetkové zájmy by neměly být pro posouzení rozhodující. Toto ustanovení je odbornou veřejností vnímáno jako pozitivní krok směrem k zohlednění dosavadní praxe do zákonného ustanovení. Rozhodnutí osvojit dítě totiž převážně učiní pouze budoucí osvojitelé a ne vždy berou v potaz názor svých vlastních dětí, případně doufají, že tento se časem změní. Osvojení by v takových případech mohlo vést jak ke škodě osvojovaného dítěte, tak přirozených potomků osvojitele a takový důsledek je pochopitelně nežádoucí.

Věk osvojitele hraje také důležitou roli. ZOR hovořil pouze o přiměřeném věkovém rozdílu, nicméně obecně byl za přiměřený považován věkový rozdíl mezi 25 až 35 lety, stejně jako tomu bývá mezi biologickými rodiči a dětmi.⁴⁰ Současná právní úprava také hovoří o přiměřeném věkovém rozdílu mezi osvojitelem a osvojencem, který by zpravidla neměl být menší než šestnáct let. Menší věkový rozdíl je možný pouze ve výjimečných případech (§ 803). NOZ tak absolutně opomíjí stanovení maximální věkové hranice.

3.3.4. Osvojenec

3.3.4.1. Podmínky na straně osvojence

Zákon na straně dítěte, které může být osvojeno, uvádí jako jednu z podmínek jeho nezletilost a zároveň nesmí být plně svéprávné. Mezi další patří například jeho

³⁸ ŠVESTKA, J.; DVORÁK, J.; FIALA, J.; ZUKLÍNOVÁ, M. a kol. *Občanský zákoník. Komentář. Svazek II.* Praha: Wolters Kluwer ČR, 2014, s.348.

³⁹ Srov. 1 Cz 47/75

⁴⁰ HRUŠÁKOVÁ, M. a KRÁLÍČKOVÁ, Z. *České rodinné právo.* 3., přeprac. a dopl. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s.295

souhlas, ale tomu bude věnována samostatná podkapitola. Osvojit lze tedy pouze nezletilé dítě⁴¹, které nenabývalo plné svéprávnosti (§ 802). Svěprávnosti před dosažením zletilosti lze dosáhnout uzavřením manželství (§ 30 odst. 2) nebo přiznáním svéprávnosti (§ 37). Pokud by tedy jedním ze shora uvedených důvodů dosáhlo dítě svéprávnosti před nabytím osmnáctého roku věku, není jeho osvojení možné.⁴²

Mínulá právní úprava (ZOR) sice výslovně neupravovala podmínku neexistence příbuzenského vztahu mezi budoucími osvojiteli a osvojencem, soudní praxe však jasně vycházela z toho, že osvojení osobami příbuznými, a to v řadě přímé či sourozenci je nepřípustné.⁴³ Takový způsob osvojení by totiž odporoval smyslu osvojení, což je vytvoření vztahu podobného vztahu mezi rodiči a jejich dětmi. NOZ tuto praxi převedl do zákonného ustanovení, když v § 804 uvádí, že osvojení je vyloučeno mezi osobami příbuznými v přímé linii a mezi sourozenci. To neplatí v případě náhradního mateřství. Jelikož i zákonná úprava se musí přizpůsobovat vývoji lékařské vědy a v tomto případě vývoji asistované reprodukce⁴⁴, bylo více než žádoucí, aby NOZ tuto možnost osvojení výslovně upravil. Z lékařských zkušeností u nás i v zahraničí totiž vyplývá, že o možnost využití náhradního mateřství je největší zájem mezi příbuznými ženami. Ačkoliv z biologicko-genetického hlediska nosí náhradní matka dítě jiné ženy (implementované vajíčko), přesto je matkou dítěte žena, která ho porodila, a proto se jako nejvhodnější způsob úpravy tohoto nezvyklého stavu jeví možnost osvojení mezi příbuznými.⁴⁵

⁴¹ §30 NOZ uvádí, že zletilosti se nabývá dovršením osmnáctého roku věku. Nezletilý je tedy osobou mladší osmnácti let.

⁴² ŠVESTKA, J.; DVOŘÁK, J.; FIALA, J.; ZUKLÍNOVÁ, M. a kol. *Občanský zákoník. Komentář. Svazek II.* Praha: Wolters Kluwer ČR, 2014, s.351.

⁴³ Srov. NS 30 Cdo 2787/2005: Dítě zásadně nemůže být osvojeno svým prarodičem

⁴⁴ Srov. Zákon č. 20/1966 Sb. o péči o zdraví lidu

⁴⁵ <http://obcanskyzakonik.justice.cz/fileadmin/Duvodova-zprava-NOZ-konsolidovana-verze.pdf>

3.3.5. Souhlas s osvojením

3.3.5.1. Souhlas osvojovaného dítěte

Předchozí právní úprava vyžadovala souhlas dítěte, jen bylo-li schopno posoudit dosah osvojení. V praxi to znamenalo, že se vyžadoval souhlas dítěte, které dokončilo povinnou školní docházku, současně vědělo, kdo jsou jeho biologičtí rodiče, a přesto chtělo být osvojeno.⁴⁶ NOZ ve své úpravě v podstatě vychází z původní soudní praxe, avšak nyní je souhlas dítěte výslovně vyžadován v případě, že dítě dosáhlo alespoň dvanácti let (§ 805). Z tohoto ustanovení jsou připuštěny dvě výjimky. Osobního souhlasu dítěte staršího dvanácti let není třeba, pokud by byl postup vyžadující jeho osobní souhlas v zásadním rozporu s jeho zájmy nebo pokud by dítě nebylo schopno posoudit důsledky tohoto souhlasu. Zákon a ani důvodová zpráva se nijak blíže nezmiňují, co lze považovat za výše uvedené výjimky. Opět tak bude záležet na úvaze soudu, jak v konkrétním případě postupovat. Netřeba zmiňovat, že zde bude muset soud zvážit a posoudit všechny okolnosti a především postupovat velmi citlivě vzhledem k věku dítěte. Než soud dítě osobně vyslechne a bude po něm požadovat vyjádření souhlasu či nesouhlasu, musí ho nejprve řádně poučit o důsledcích, obsahu a účelu jím uděleného souhlasu (§ 806).

Co se týká souhlasu dítěte mladšího dvanácti let, ten jeho jménem uděluje jeho opatrovník. Ve většině případů tímto opatrovníkem bude OSPOD, ale může jím být i jiná vhodná osoba. Nově je však potřeba, aby tento opatrovník před udělením souhlasu zjistil všechny skutečnosti rozhodné proto, zda osvojení skutečně je v zájmu dítěte a povede k jeho prospěchu. Řada odborníků z řad psychologie se domnívá, že není možné obecně určit věkovou hranici dvanácti let, jako hranici, kdy je dítě schopno samo posoudit důsledky svého rozhodnutí a nejednat například zkratkovitě a neuváženě. Právě proto by soud, pokud je to jen trochu možné, měl vyslechnout i dítě mladší dvanácti let a na jeho vyjádření pak brát zřetel s ohledem na stupeň jeho duševního vývoje.

⁴⁶ HRUŠÁKOVÁ, M. a KRÁLÍČKOVÁ, Z. *České rodinné právo*. 3., přeprac. a dopl. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2006, s.295

Osvojované dítě může svůj souhlas odvolat až do rozhodnutí o osvojení, tedy do právní moci rozsudku o osvojení. To platí jak pro dítě zastoupené opatrovníkem, tak pro dítě starší dvanácti let. Jelikož souhlas osvojovaného dítěte, případně opatrovníka může přijmout pouze soud, z logiky věci pak vyplývá, že odvolaný souhlas může opět přijmout pouze jenom soud.

3.3.5.2. Souhlas rodičů osvojovaného dítěte

ZOR se věnoval právní úpravě týkající se udělení souhlasu rodičů s osvojením dítěte poměrně stručně a byl tak kladen důraz na soudní praxi a judikaturu. Naproti tomu nová úprava je ohledně ustanovení týkající se souhlasu rodičů značně velkorysá a celkem podrobně se zaměřuje na vše, co dříve řešila pouze jen praxe. Možnost vychovávat a starat se osobně o svého potomka je přirozeným právem každého rodiče a stejně tak možnost rozhodnout se, že tuto péči jako rodič vykonávat nechce nebo jí není objektivně schopen a přenechat jí tak někomu jinému. Zákonodárce vědom si skutečnosti, že se jedná o citlivé téma s nevratnými právními důsledky, rozhodl se této podmínce osvojení věnovat velmi důkladně a v jistém ohledu tak omezit uvážení soudů.

Ke kladnému rozhodnutí o osvojení nezletilého dítěte je vždy třeba souhlasu rodičů (§ 809). Zákon připouští řadu výjimek vzniklých na základě objektivních či subjektivních skutečností, kdy tohoto souhlasu není třeba. Právo dát souhlas k osvojení mají zásadně oba rodiče, pokud jsou oba naživu a známi. Souhlas musí rodiče učinit pouze vůči soudu, a to zásadně osobním prohlášením. Tento projev vůle nelze nahradit žádnou jinou formou a současně musí splňovat obecné náležitosti právního jednání. Toto ustanovení (§ 810) přineslo zásadní změnu spočívající v tom, který orgán přijímá prohlášení rodičů (souhlas) k osvojení. Do účinnosti NOZ to byly toliko orgány sociálně-právní ochrany a nyní tento projev vůle smí přijmout pouze soud, který stejně tak musí poučit rodiče o všech důsledcích jejich souhlasu.

Souhlas rodiče s osvojením jeho dítěte je vyžadován i za předpokladu, že rodič ještě nenabyl plné svéprávnosti.⁴⁷ Je však na obecném uvážení soudu, zda takový rodič je vůbec schopen tento souhlas dát. Zásadní novinkou, kterou v tomto ohledu přinesla současná úprava je stanovení věkové hranice 16 let, kdy osoba mladší tohoto věku

⁴⁷ Srov. § 30 a § 37 NOZ

nemůže souhlas s osvojením udělit vůbec. Jelikož dřívější úprava v tomto směru ponechávala značný prostor pro soudní uvážení, zda je toho nezletilý rodič schopen, je pro mnoho právních odborníků tento věkový limit značně diskutabilní. K zamyšlení je tak otázka, jak mohl zákonodárce na dvanáctileté dítě přesunout poměrně velkou zodpovědnost v případě souhlasu s jeho budoucím osvojením, a na druhou stranu stanovil striktní hranici pro rodiče mladší šestnácti let, kteří tak nemají možnost rozhodnout o budoucnosti svého dítěte. Dovoluji si tvrdit, že hranice pro začátek sexuálního života se u dnešních dětí posouvá čím dál tím více, a proto v praxi lze předpokládat, že spousta miminek bude moci být osvojeno až například ve věku 2 let, jelikož jejich rodiče budou hluboko pod hranicí šestnácti let. V tomto případě si tak myslím, že předchozí právní úprava, která ponechávala více prostoru soudu, aby zjistil všechny potřebné skutečnosti a rozhodl v konkrétním případě, byla příhodnější.

Časová hranice, kdy rodič může udělit souhlas k osvojení je u matky i otce různá. Matka může dát souhlas nejdříve po uplynutí 6 týdnů po narození dítěte, ale otec tak může učinit kdykoliv po narození dítěte. Žádný z rodičů tedy nemůže udělit souhlas před narozením dítěte, jelikož k takovému úkonu by se nepřihlíželo.

Výše udělený souhlas rodičů neplatí po neomezeně dlouhou dobu. Taková situace by vzhledem k postavení dítěte nebyla ani žádoucí. Platně udělený souhlas pozbývá účinnosti uplynutím šesti let ode dne, kdy byl souhlas dán. Pokud by byl souhlas udělen ve vztahu k určitým budoucím osvojitelům a ti to by si svůj návrh na osvojení rozmysleli a vzali jej zpět, pozbude účinnosti i souhlas.

Stejně jako je dítěti umožněno odvolat svůj souhlas s osvojením, ponechává zákonodárce tuto možnost i rodičům. Obecně mohou rodiče odvolat souhlas po dobu tří měsíců ode dne, kdy byl dán. Po tuto dobu by tak soud neměl činit žádné zásadní kroky, dítě by nemělo být předáno do péče budoucích osvojitelů. Zákon však z taxativně vymezených důvodů připouští výjimky. Souhlas lze odvolat i po uplynutí tří měsíců, pokud dítě ještě nebylo umístěno do péče budoucího osvojitele nebo pokud dítě bylo předáno do péče jiné osoby než budoucího osvojitele, avšak rodiče zažádají o jeho vydání, protože je v jeho zájmu, aby bylo s nimi. Bude pouze na uvážení soudu, na základě jakých indicií se rozhodne, že návrat dítěte do péče rodičů je skutečně v jeho zájmu a odvolání souhlasu tak bude účinné.

3.3.5.3. Objektivní důvody nepotřebnosti souhlasu rodičů s osvojením

Mohou nastat určité faktické situace, kdy rodič z objektivních důvodů nemůže souhlas s osvojením udělit, ač by jinak u dítěte mohlo dojít k osvojení. Pro dítě by to znamenalo, že přestože existují lidé, kteří by jej rádi přijali do své rodiny, z důvodu absence souhlasu se tak stát nemůže. NOZ v § 818 taxativně vypočítává tyto objektivní důvody a připouští tak možnost, kdy není nutný souhlas rodiče dítěte, aby mohlo dojít k osvojení. Souhlas rodiče není potřeba, pokud byl zbaven rodičovské odpovědnosti a zároveň práva dát souhlas k osvojení, nebo není schopen projevit svou vůli nebo rozpoznat následky svého jednání nebo je ovládnout, anebo se zdržuje na neznámém místě a toto místo se nepodaří soudu i se součinností orgánů veřejné moci zjistit.

Zbavení rodičovské odpovědnosti je v podstatě jedním z největších zásahů do lidských práv a je tak spojeno s velmi hrubým porušením povinností rodičů, často spojené se sankcí trestněprávní (například pokud došlo ke zneužívání, týrání dítěte).⁴⁸ Co se týká druhého vyjmenovaného důvodu, pak v tomto případě se bude jednat o existenci duševní poruchy, těžké demence, případně trvalého vegetativního stavu. Pokud by výše popsané důvody nastaly u obou rodičů (samozřejmě se nemusí jednat o totožné důvody), je vyžadován k osvojení souhlas poručníka, popřípadě opatrovníka, kterého jmenuje soud. To samé platí i v případě, pokud oba rodiče zemřeli, případně nikdy ani nebyli určeni.⁴⁹ Zákon v této souvislosti navíc výslovně stanovuje, že před vyslovením či odmítnutím souhlasu poručníka, musí být zjištěny všechny rozhodné skutečnosti týkající se osvojovaného dítěte, zejména zda dítě má nějaké jiné blízké příbuzné a zda by oni měli zájem o dítě pečovat.

3.3.5.4. Subjektivní důvody nepotřebnosti souhlasu rodičů

Tak jako NOZ definuje určité objektivní případy, při kterých není k osvojení nutný souhlas rodičů, uvádí v § 819 subjektivní důvody nezájmu rodičů, při jejichž

⁴⁸ ŠVESTKA, J.; DVOŘÁK, J.; FIALA, J.; ZUKLÍNOVÁ, M. a kol. *Občanský zákoník. Komentář. Svazek II.* Praha: Wolters Kluwer ČR, 2014, s.372.

⁴⁹ Mohlo by se například jednat o děti odložené do babyboxů, tj. schránek v blízkosti nemocnice, porodnice, kam může matka anonymně odložit své dítě a přitom utajit svou i otcovu identitu.

naplnění také není nutný souhlas. K osvojení bez souhlasu může dojít, pokud rodič nemá o dítě zjevný zájem. Rodič o své dítě nemá zjevný zájem, jestliže neprojevuje soustavně opravdový zájem, a tím trvale zaviněně porušuje povinnosti rodiče. Tuto problematiku nastínil již ZOR, který za projev nezájmu o dítě považoval případy, kdy rodiče se o dítě buď po dobu šesti měsíců soustavně nezajímali, nenavštěvovali ho, neplatili výživné, nekontaktovali ho, anebo po dobu dvou měsíců po narození dítěte neprojevili žádný zájem. Jelikož NOZ ani důvodová zpráva neuvádí přený výčet toho, co lze považovat za zjevný zájem, bude tak opět záviset na uvážení soudu, který pravděpodobně bude v případě zjišťování kvalifikovaného zájmu o dítě postupovat, jako postupoval při účinnosti ZOR. Zjevný nezájem musí trvat alespoň tři měsíce od posledního projeveného opravdového zájmu (§ 820). Nově je stanovena povinnost OSPODU poučit rodiče dítěte, v jejichž chování nelze spatřovat hrubé porušení jejich povinností, o všech možných důsledcích tohoto chování. Od tohoto poučení musí uplynout alespoň tři měsíce. Zákonodárce tímto ustanovením poněkud složitě zakotvuje opět šestiměsíční lhůtu pro projevení opravdového zájmu, ale pouze pro rodiče, kteří neporušují hrubým způsobem své povinnosti ve vztahu k dítěti.

Zda je či není potřeba souhlasu rodiče k osvojení, je shodně s předchozí právní úpravou, rozhodováno ve zvláštním řízení (§ 821). Pokud soud na základě proběhnuvšího dokazování dojde k závěru, že souhlasu rodičů není třeba, musí dítěti určit opatrovníka, jehož souhlasu k osvojení naopak bude třeba. Tento opatrovník by měl zjistit všechny rozhodné skutečnosti a především pak, zda dítě nemá jiného blízkého příbuzného, který má zájem o něj pečovat namísto rodičů. V takovém případě by nemělo dojít k osvojení a soud by měl dítě svěřit do péče takového příbuzného, je-li to současně v zájmu dítěte (§ 822).

3.3.6. Preadopční péče

Dříve než dojde k samotnému osvojení dítěte, je vhodné zjistit, zda si osvojenec a budoucí osvojitel, případně jeho rodina najdou k sobě cestu a dokáží si vytvořit vztah, u kterého se dá předpokládat, že se z něj postupem času vytvoří vztah rodinný. Právě proto je žádoucí umístit na nějakou dobu dítě do osobní péče osvojitele. Na druhou

stranu k tomuto kroku by měl soud přistupovat s velkou obezřetností a rozvahou, jelikož není v zájmu dítěte, aby putovalo z jedné preadopční péče do druhé.

NOZ nově označuje preadopční péči jako péči před osvojením a věnuje se jí velmi podrobně v § 823 až § 831. Nová právní úprava přinesla změnu spočívající v rozlišování faktické péče o dítě před osvojením vykonávanou na základě jiných skutečností než rozhodnutí soudu a péči před osvojením vzniklou na základě rozhodnutí soudu o svěřením dítěte do péče. Pokud budoucí osvojitel souhlasí, může mu být dítě předáno do péče ihned poté, co oba rodiče dali k osvojení souhlas a on o něj může začít fakticky pečovat. Toto předání nicméně nemá podklad v rozhodnutí soudu o svěřením dítěte do preadopční péče, ale probíhá pouze na základě předání informace OSPODU. Tento typ péče není péčí před osvojením, jelikož rodiče do tří měsíců od udělení souhlasu s osvojením, mohou tento odvolat. V zájmu ochrany právních vztahů dítěte, tak preadopční péče může začít běžet až po vypršení této tříměsíční lhůty, kdy rodiče svůj souhlas mohou odvolat pouze ve výjimečných případech. Budoucí osvojitelé po dobu tzv. faktické péče o dítě mohou za něj jednat pouze v nezbytných záležitostech. Budoucí osvojitelé musí být také připraveni na možnost odvolání souhlasu s osvojením a vrácení dítěte k rodičům, či do ústavního zařízení. O předání dítěte do péče před osvojením budoucímu osvojiteli už ale rozhoduje soud. Nestačí tak pouze informovat OSPOD, který ani nemá pravomoc o tomto předání rozhodnout, jako tomu bylo při účinnosti ZOR.⁵⁰

Další významnou změnou je pozastavení rodičovských práv a povinností po uplynutí tříměsíční lhůty pro odvolání souhlasu s osvojením. Dříve ač bylo dítě v preadopční péči budoucích osvojitelů, rodiče zůstávali nadále nositeli rodičovské odpovědnosti. Jelikož v tomto mezidobí nejsou nositeli rodičovské odpovědnosti ani budoucí osvojitelé, jmenuje dítěti soud poručníka, a to OSPOD. Ten je totiž nejlépe obeznámen se situací v rodině budoucího osvojitele.

Péče o dítě před osvojením by měla trvat dostatečně dlouhou dobu, aby soud bezpečně dospěl k závěru, že mezi osvojitelem a osvojencem se vytvořil vztah, jaký mezi sebou mají rodiče a jejich přirození potomci. Tato péče neskončí dříve než

⁵⁰ ŠVESTKA, J.; DVOŘÁK, J.; FIALA, J.; ZUKLÍNOVÁ, M. a kol. *Občanský zákoník. Komentář. Svazek II.* Praha: Wolters Kluwer ČR, 2014, s.386.

uplynutím šesti měsíců od rozhodnutí a jak jsem uvedla výše, tzv. faktická péče o dítě před samotnou preadopční péčí se do této lhůty nezapočítává. Veškeré náklady spojené s péčí o dítě nese budoucí osvojitel a biologickým rodičům je pozastavena vyživovací povinnost.

Ustanovení § 830 upravuje poměrně zvláštní právní situaci, kdy v průběhu osvojovacího procesu podá muž, který tvrdí, že je otcem dítěte návrh na určení otcovství. Jelikož ochrana přirozeného biologického vztahu mezi rodičem a dítětem je vždy na prvním místě, nemůže soud o osvojení rozhodnout, dokud nebude rozhodnuto o návrhu na určení otcovství. Pokud se matka rozhodla vzdát svých rodičovských práv a nechce své dítě vychovávat, neznamená to, že toto právo může být upřeno i jeho biologickému otci. Naopak je v zájmu dítěte, aby bylo vychováváno svým skutečným rodičem, byť by to znamenalo, že by o něj pečoval pouze otec. I v případě prokázání jeho otcovství mu nelze bez dalšího předat dítě do péče a o výkonu jeho rodičovské odpovědnosti může být rozhodnuto pouze v souladu se zájmy dítěte.^{51 52}

Soud o předání dítěte do péče budoucího osvojitele před osvojením rozhodne po důkladném šetření ohledně vzájemné vhodnosti dítěte a osvojitele. Při tomto šetření by se měl zaměřit na osobnost a zdravotní stav osvojitele i jeho sociální prostředí, zejména bydlení a domácnost, jakož i schopnost osvojitele pečovat o dítě a pohnutky vedoucí ho k osvojení. Dále zjistí zdravotní stav dítěte, sociální prostředí, ze kterého vychází a jeho statusová práva a stejně tak etnické, náboženské a kulturní prostředí dítěte a osvojitele (§ 827). NOZ v tomto ohledu velmi pečlivě rozebírá otázky, na které by se soud měl zaměřit, než dojde k samotnému předání do preadopční péče a uvážit tak, jestli je vůbec předání vhodné. Jelikož OSPOD v tomto směru hraje velmi důležitou a nezastupitelnou úlohu, protože právě tento správní orgán bude disponovat většinou zásadních informací, bude znát budoucí osvojitele i osobnost dítěte, bude jeho činnosti v procesu zprostředkování osvojení věnována samostatná kapitola.

⁵¹ ŠVESTKA, J.; DVOŘÁK, J.; FIALA, J.; ZUKLÍNOVÁ, M. a kol. *Občanský zákoník. Komentář. Svazek II.* Praha: Wolters Kluwer ČR, 2014, s.399.

⁵² Srov. NS 21 Cdo 4325/2010

3.3.7. Následky osvojení

Tak jako bylo v této kapitole mnohokrát uvedeno, cílem osvojení není pouze nahradit dítěti rodinnou péči, kterou mu neposkytují jeho rodiče, ale především upravit trvale jeho právní a statusové postavení v nové rodině. Institut osvojení tak na rozdíl od ostatních forem náhradní péče s sebou nese i právní následky, jak na straně osvojence a osvojitele, tak i na straně rodičů.

Především je stanoveno, že biologičtí rodiče ztrácí rodičovskou odpovědnost a tuto nabývají osvojitelé dítěte natrvalo (pokud by tedy nedošlo ke zrušení osvojení). Stejně tak končí vyživovací povinnost původní rodiny, právo dědit, práva z oblasti sociální sféry atd. Dítě má naopak od tohoto okamžiku práva a povinnosti vůči svým osvojitelům nikoliv vůči rodičům. Pokud bylo dítě osvojeno manželi nebo manželem svého rodiče (tzv. nepravé osvojení), má postavení společného dítěte manželů. Z této statusové změny také vyplývá zánik příbuzenského vztahu nejen mezi dítětem a rodičem, ale také mezi příbuznými rodiče a osvojencem.

Další zajímavou novinkou, kterou NOZ přinesl je ustanovení týkající se osvojení dítěte, které samo už je rodičem (§ 834). Jak uvádí důvodová zpráva, v tomto ustanovení se připomíná a výslovně řeší skutková situace osvojení dítěte-rodiče, kterou nelze u starších osvojenců vyloučit. Může tedy nastat situace, že osvojitel bude mít kupříkladu zájem osvojit dítě, o které se dlouhodobě staral jinou formou náhradní péče, a toto dítě má již svého vlastního potomka. Zákon výslovně stanoví, že účinky osvojení se vztahují i na dítě osvojence a automaticky tak vzniká příbuzenský poměr, který můžeme přirovnat vztahu mezi prarodičem a jeho vnukem.

Změna příjmení osvojovaného dítěte je jedním z nejdůležitějších následků, které s sebou osvojení nese. Dítě po osvojení získává příjmení svých osvojitelů, případně pokud osvojitelé nemají společné příjmení (tento trend zachování si svého příjmení je mezi manželi stále častější), nese osvojenec příjmení, které manželé určili jako příjmení svých budoucích potomků. Ne vždy ale bude změna příjmení dítěte prospěšná. Může nastat situace, převážně se bude jednat o starší a rozumově vyspělejší děti, kdy osvojenec nebude se změnou příjmení souhlasit. Zákonodárce se s tímto problémem vypořádal tak, že přestože by nebylo vhodné nutit dítě do změny příjmení, je na místě aby spojitost s novou rodinou byla deklarována i společným příjmením. Osvojenec si

nově může ponechat své původní příjmení a k němu pouze připojí příjmení osvojitele. Výše popsaná úprava změny příjmení se už ale netýká jména dítěte. Proces změny jména se nadále bude řídit zákonem č. 301/2000 Sb., o matrikách ve zvláštním správním řízení.

Je nepochybné, že zákonodárce se při vytváření právní úpravy osvojení řídil na prvním místě zájmem dítěte. Stejně jako Úmluva o právech dítěte, tak i naše právní úprava vychází z teze, že dítě má právo znát svůj biologický původ. Tuto myšlenku odráží § 836, který stanoví, že osvojitel je povinen informovat dítě, že bylo osvojeno, a to jakmile se to bude jevit vhodné, nejpozději však do zahájení školní docházky. Zajímavou se jeví skutečnost, že ačkoliv jde o zákonné ustanovení, není možné jeho nesplnění nijak sankcionovat. Těžko si lze představit postup správních orgánů při zjišťování, zda rodiče svou povinnost před zahájením školní docházky splnili, aniž by došlo na straně dítěte k psychické a morální újmě. Navíc se přikláním k tomu, že časové stanovení, kdy je příhodná doba říct dítěti, že jeho biologickými rodiči nejsou osvojitelé, je zcela individuální a ne všechny děti budou na tak zásadní informaci psychicky vyzrálé před nástupem do školy. Na tento morální apel vůči rodičům pak navazuje skutečnost, že jakmile se dítě stane svéprávným (až na zákonem stanovené výjimky se tak stane dovršením osmnáctého roku věku), má právo seznámit se s obsahem spisu, který byl veden v řízení o osvojení. Pokud tedy vycházíme z předpokladu, že školní docházka začíná ve věku šesti let a svéprávnost se nabývá dovršením osmnáctého roku, vzniká období dvanácti let, kdy dítě sice ví, že je osvojené, ale nemá možnost se seznámit s příčinami svého osvojení. Opět je tak zavedení věkové hranice diskutabilní a vhodnějším by se jevílo ponechat na soudu, aby v konkrétním případě a na základě konkrétních skutečností na návrh osvojence rozhodl, zda je možné, aby se dítě se spisem mohlo seznámit dříve.

Osvojenec nebo osvojitel mohou podat soudu návrh, aby okolnosti osvojení byly utajeny před původní rodinou. Ten samý návrh může podat i pokrevní rodič dítěte ohledně skutečností týkající se jeho souhlasu s osvojením. Důvodová zpráva k této problematice osvojení vychází z názoru, že ačkoliv celosvětově sílí přesvědčení, že anonymitu osvojení je nutno potlačovat, je žádoucí ponechat na soudním uvážení, zda nastaly okolnosti, které ospravedlňují návrh na utajení. Na druhé straně nelze vyloučit,

že v životě osvojence nastane velmi závažná situace, která ho bude ohrožovat na životě a zdraví, kdy soud může rozhodnout o odtajnění okolností souvisejících s osvojením.

3.3.8. Zrušení osvojení

Ač jsem se problematice zrušení osvojení krátce věnovala v kapitole 3.3.2. Druhy osvojení, považuji tuto část právní úpravy osvojení za důležitou, a proto jí bude věnována samostatná kapitola. Přestože nová právní úprava si zakládá na stabilitě a neměnnosti nově vzniklého vztahu, je nepochybné, že v životě osvojence i osvojitele mohou nastat tak zásadní skutečnosti, že není ani pro jednu stranu prospěšné v tomto právním vztahu pokračovat. Zákonodárce tak připouští možnost, aby osvojení za určitých předem vymezených podmínek mohlo být zrušeno. Jak uvádí § 840 NOZ, soud osvojení na návrh osvojitele nebo osvojence zruší, jsou-li pro to důležité důvody. Co konkrétně zákon považuje za důležitý důvod, není výslovně uvedeno. Bude tak záležet pouze na úvaze soudu, co lze v konkrétním případě považovat za důvod, který by byl tak zásadní, že by předčil i na první místo stavěný zájem dítěte a stabilitu rodinných poměrů. Pakliže by se jednalo o méně intenzivní spory a věc by se dala řešit jinou cestou, soud návrhu nevyhoví.⁵³

Oproti předchozí právní úpravě, která umožňovala osvojit dítě zrušitelným nebo nezrušitelným způsobem, připouští NOZ pouze jediný způsob. Dítě je vždy osvojeno tzv. zrušitelným způsobem, a to bez ohledu na jeho věk. Po uplynutí tří let od rozhodnutí o osvojení se toto zrušitelné osvojení automaticky mění na osvojení nezrušitelné, jelikož jak uvádí zákon, osvojení nelze zrušit po uplynutí tří let od rozhodnutí, ledaže by toto bylo v rozporu se zákonem (§ 840 odst. 2).⁵⁴ Osvojitelé mají nicméně možnost, ještě před uplynutím tříleté lhůty podat k soudu návrh, aby se osvojení stalo nezrušitelné, pokud je to v souladu se zájmy dítěte. Dá se předpokládat,

⁵³ Srov. R VII/1967 : Důležitost důvodů pro zrušení osvojení je nutno vždy hodnotit z hlediska zájmů osvojence a společnosti. Rozvod manželství osvojitelů, popř. osvojitele s rodičem osvojence, sám o sobě nemůže být důvodem zrušení osvojení.

⁵⁴ Bude se jednat zejména o porušení zákona v řízení o osvojení, případně nesplnění nějaké podmínky nutné k osvojení (např. souhlas dítěte staršího dvanácti let, souhlas rodiče atd.).

že toto ustanovení bude často využíváno osvojiteli novorozeneých dětí, jelikož tito budou chtít trvale upravit své vztahy k osvojenci a jeho původní rodině.

Aktivní legitimaci k podání návrhu na zrušení osvojení má pouze osvojenec a osvojitel. Nově je však připuštěna možnost připojit se k návrhu, pokud je podán pouze jedním z nich. Pokud chce podat návrh na zrušení nezletilý osvojenec, musí být pro toto řízení zastoupen opatrovníkem, kterého mu jmenuje soud. Účastníky řízení o zrušení osvojení pak budou pouze osvojenec a osvojitel, přestože se výsledek řízení zcela zásadně dotýká biologických rodičů a dalších původních příbuzných. Pokud by totiž soud návrhu na zrušení osvojení vyhověl, automaticky se obnovují příbuzenské vztahy k původní rodině a hlavně rodiče dítěte opět nabývají svojí rodičovskou odpovědnost. V této souvislosti se také obnovují vyživovací práva, dědická práva, případně nárok na sociální dávky. Osvojenec také opět nabývá příjmení, které měl před osvojením, ledaže prohlásí, že si stávající příjmení ponechá. Záleží tak pouze na úvaze osvojence, pro jakou variantu se rozhodne. Osvojitel v tomto směru nemá žádné právo či povinnost určit dítěti příjmení po zrušení osvojení.

Právní mocí rozhodnutí, kterým se zrušuje osvojení, naopak zaniká příbuzenství a práva a povinnosti mezi osvojitelem a osvojencem. Výjimku z toho tvoří pouze majetková práva a majetkové povinnosti osvojence vzniklé před rozhodnutím o zrušení osvojení (§ 841 odst. 2).

Opětovné osvojení dítěte zákon připouští a upravuje v § 843. Osvojenec může být readoptován pouze z taxativně vymezených důvodů, a to bylo-li dřívější osvojení zrušeno, má-li být osvojen pozdějším manželem osvojitele poté, co předchozí manžel, který byl společným osvojitelem, zemřel, nebo zemřel-li ten, kdo byl jediným osvojitelem, anebo ti, kdo byli společnými osvojiteli.

3.3.9. Zprostředkování osvojení

Proces faktického zajišťování náhradní rodinné péče (v případě této kapitoly osvojení), který je odborně nazýván zprostředkováním osvojení, je fází bezprostředně předcházející samotnému soudnímu řízení o osvojení dle zákona č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních. Tento proces má několik fází, které zajišťují orgány sociálně-právní ochrany a je upraven v zákoně č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní

ochraně dětí. V kapitole týkající se druhů osvojení jsem nastínila rozdíl mezi osvojením přímým a nepřímým, který probíhá právě na základě zprostředkování. Je důležité zmínit, že v našem právním řádu (na rozdíl od jiných evropských států) je úloha zprostředkovatele vyhrazena pouze OSPOD, které mají dle § 19 a odst. 1 ZOSPOD vyhledávat děti uvedené v § 2 odst. 2 tohoto zákona, vyhledávat vhodné osvojitele, odborně připravovat fyzické osoby vhodné k tomu stát se osvojiteli a nakonec vybírat konkrétní osoby, které se mohou stát budoucím osvojitelem určitého dítěte a zajistit jejich osobní seznámení. Tuto činnost nesmí provádět jiné orgány, právnické nebo fyzické osoby než které vymezuje zákon (§ 19a odst. 1 ZOSPOD). V opačném případě by se tato právnická nebo fyzická osoba dopustila správního deliktu či přestupku.⁵⁵ V souvislosti s tímto ustanovením je pak na místě připomenout novinku, kterou přinesl NOZ. Z činností souvisejících se zprostředkováním osvojení nesmí nikdo získat nepatřičný zisk (§ 798). Jelikož ustanovení § 19a odst. 1 zůstalo po účinnosti NOZ neměnné a zprostředkování osvojení je i nadále vyhrazeno pouze orgánům sociálně právní ochrany (pokud se nejedná o přímé osvojení), není jasné, koho a jaký zisk měl zákonodárce na mysli. V odborných kruzích se vyskytují názory, že zákonodárce zřejmě do budoucna zamýšlí rozšířit orgány a osoby, které by mohly náhradní péči zprostředkovávat. Případně by se to mohlo týkat i osob⁵⁶, které tím, že seznámí rodiče dítěte a zájemce o osvojení, zprostředkují osvojení přímou cestou. Nadále by ovšem zůstalo otázkou, jaký zisk za zprostředkování by byl patřičný a jaké výhody by to přineslo, jelikož dosud osvojitelé ani biologičtí rodiče dítěte nemuseli platit žádné správní ani jiné poplatky související se zprostředkováním osvojení.

Právní úprava připouští možnost osvojit dítě napřímo pouze pokud dali rodiče předem souhlas k osvojení směrem k určitým osvojitelům (v tomto případě to znamená, že rodiče buď již osobu osvojitele znají, nebo sami vyhledávají vhodné budoucí osvojitele, každopádně při výběru nesmí aktivně působit žádná třetí osoba), nebo pokud podal návrh na osvojení manžel rodiče dítěte, případně pozůstalý manžel po rodiči

⁵⁵ Srov. 3 Ads 144/2011 – 163: Porušení principu zprostředkování osvojení osobou pověřenou výkonem sociálně-právní ochrany dítěte je deliktním jednáním.

⁵⁶ Mohlo by se například jednat o ošetřujícího lékaře těhotné ženy, která chce své dítě dát k adopci, nebo o jakéhokoli jiného člověka, který zná jak rodiče, tak zájemce o osvojení a v domnění, že pomáhá oběma stranám s řešením problému, se sám dopouští přestupku.

anebo když jde o osvojení dítěte jeho blízkým příbuzným nebo jinou blízkou osobou (§ 20 odst. 3 ZOSPOD). Ve všech ostatních případech bude nutné, aby osvojení probíhalo na základě zprostředkování orgány sociálně-právní ochrany.

Určitým předstupněm před samotným podáním žádosti o osvojení, kterou se začíná proces zprostředkování osvojení, jsou úvahy nad možností náhradní rodinné péče. Pro možnost přijetí dítěte do rodiny cestou osvojení se ve většině případů rozhodnou páry, které samy nemohou mít vlastního potomka a osvojení tak pro ně představuje jedinou plnohodnotnou náhradu rodičovství. Další skupinou žadatelů jsou osoby, které mají své vlastní děti, ale přesto chtějí poskytnout rodinné zázemí cizímu dítěti. Takových zájemců je však naprosté minimum. Motivace, která vede osvojitele k rozhodnutí podat žádost o osvojení je určující pro představy, které mají osvojitelé o svých budoucích dětech. Nemusím zřejmě ani zdůrazňovat, že nejžádanější jsou zdraví novorozenci, o které by se osvojitelé mohli starat, jakmile to jejich zdravotní stav dovolí, případně velmi malé děti. S rostoucím věkem, případně nějakým zdravotním handicapem zájem o osvojení klesá, a proto je důležité, aby právní úprava pamatovala i na jiné formy zabezpečení péče o nechtěné děti.

3.3.9.1. Náležitosti žádosti o osvojení

Žádost o osvojení může podat pouze fyzická osoba, která je občanem České republiky a má na jejím území trvalý pobyt, případně se může jednat o cizince, který má povolen na území ČR trvalý pobyt nebo je podle zvláštního právního předpisu⁵⁷ hlášen na území ČR k pobytu nejméně po dobu 365 dnů. Tato žádost se podává na předepsaném formuláři u obecního úřadu obce s rozšířenou působností podle místa trvalého pobytu žadatele. Kromě uvedeného formuláře musí být k žádosti přiložen doklad o státním občanství nebo povolení k pobytu na území České republiky, opis z evidence Rejstříku trestů, zpráva o zdravotním stavu žadatele, zpráva o ekonomických a sociálních poměrech, písemné vyjádření žadatele, zda souhlasí s osvojením dítěte z ciziny, písemný souhlas žadatele se zjišťováním dalších údajů a ověřováním údajů, které jsou uvedeny v žádosti prostřednictvím OSPODU, písemný souhlas s účastí na

⁵⁷ Zákon č.326/1999 Sb. o pobytu cizinců na území České republiky

přípravě fyzických osob k přijetí dítěte do rodiny a stanovisko obecního úřadu obce s rozšířenou působností k žádosti o osvojení.

Vyplnění formuláře na předepsaném tiskopise by v praxi nemělo působit žádné potíže. Co se týká opisu z rejstříku trestů, ten by neměl být žadateli zaměňován s tzv. výpisem. Opis je totiž na rozdíl od výpisu veřejnou listinou, ve které nelze provádět výmazy či změny a jedině touto cestou se OSPOD relevantním způsobem může dozvědět o všech odsouzeních, a to i těch zahlazených. Tento dokument je pro OSPOD při posuzování žádosti o zařazení do evidence uchazečů, navíc velmi zásadní, jelikož morální kredit žadatele je jedním z měřítek při posuzování jeho vhodnosti jako budoucího osvojitele.⁵⁸

Zdravotní stav osvojitele je obvykle posuzován praktickým lékařem, který svoje hodnocení taktéž vyplní do předepsaného formuláře. Neznamená to ovšem, že by zdravotní stav nebyl poté ještě zkoumán posudkovým lékařem příslušného krajského úřadu. Hodnocení zdravotního stavu žadatele je nezbytné a zároveň velmi obtížné. Přístup by měl být ze strany OSPOD citlivý a vždy by měl vycházet z konkrétního případu. Zdravotní problémy a omezení mohou provázet i biologické rodiče a ti jsou také schopni se o dítě postarat, ale u náhradní péče typu osvojení se vychází z předpokladu, že přijetí cizího dítěte do rodiny je už tak náročným procesem, že budoucí osvojitelé by po zdravotní stránce měli být omezeni v minimálním rozsahu.

Ač finanční stránka žadatelů není rozhodujícím kritériem pro zařazení do evidence uchazečů, je nutné, aby žadatel splňoval minimální standardy, které mu umožní plnohodnotnou výchovu dítěte. I proto je zpráva o ekonomických a sociálních poměrech žadatele důležitá. Většinou postačí, pokud žadatel doloží potvrzení zaměstnavatele o výši příjmu za poslední období, případně daňové přiznání.⁵⁹

Dále je třeba, aby žadatel souhlasil s tím, že OSPOD může kdykoliv v budoucnu prověřit a zjišťovat údaje o žadateli, zejména zda způsobem svého života bude zaručovat pro výchovu dítěte vhodné prostředí. Po žadateli je také vyžadován souhlas či nesouhlas s tím, zda chce být po uplynutí tří let od zařazení do evidence a zároveň v případě, kdy nedošlo ke zprostředkování osvojení, zařazen do evidence pro

⁵⁸ NOŽÍŘOVÁ J., *Náhradní rodinná péče*. Praha: Linde, 2012, s. 44

⁵⁹ NOŽÍŘOVÁ J., *Náhradní rodinná péče*. Praha: Linde, 2012, s. 45

zprostředkování osvojení dětí z ciziny vedené u Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí v Brně. Případně může žadatel žádat výlučně o osvojení dítěte z ciziny. Jako poslední je vyžadován souhlas s účastí žadatele na tzv. přípravě fyzických osob k přijetí dítěte do rodiny. Ve všech výše popsanych případech platí, že tyto jsou součástí předepsaného tiskopisu a není potřeba souhlasy doložit individuálně.⁶⁰

3.3.9.2. Řízení o zprostředkování

Řízení o zprostředkování osvojení je řízením správním a jako takové podléhá subsidiárně zákonu č. 500/2004 Sb., správní řád. Obecní úřad obce s rozšířenou působností nejprve založí spisovou dokumentaci dítěti, pro které je žádoucí osvojení zprostředkovat. Spis dítěte musí obsahovat osobní údaje dítěte, doklad o státním občanství (případně o povolení k trvalému pobytu na území České republiky nebo k ohlášení pobytu na území České republiky po dobu nejméně 90 dnů nebo doklad o oprávnění trvale pobývat na území České republiky nebo doklad o podání žádosti na zahájení řízení o udělení mezinárodní ochrany), údaje o sociálních poměrech dítěte, jeho rodičů, sourozenců a prarodičů, doklad o tom, že dítě splňuje podmínky pro osvojení a zprávu o zdravotním stavu dítěte (§ 21 odst. 4 ZOSPOD). Poté je tato dokumentace postoupena ke Krajskému úřadu, který vede evidenci dětí vhodných pro osvojení. Stejně tak postoupí obecní úřad obce s rozšířenou působností (pokud ji na základě § 21 odst. 3 nezamítne) ke Krajskému úřadu spisovou dokumentaci žadatele (viz výše), který tedy vede i evidenci uchazečů o zařazení. Krajský úřad je tak orgánem, který posuzuje vhodnost žadatelů a rozhoduje, zda uchazeč bude zařazen, a to na základě předchozího odborného posouzení. Toto rozhodnutí je rozhodnutím správním, a proto se na něj přiměřeně vztahují i ustanovení o odvolání proti takovému rozhodnutí.

Odborné posouzení pro účely zařazení či nezařazení do evidence uchazečů provede Krajský úřad na základě § 27 ZOSPOD. Psychologické posouzení osobnosti žadatele, které musí být zajištěno Krajským úřadem, je jedním z klíčových pilířů tohoto posudku. Jelikož o osvojení ve většině případů žádají manželé společně, jedná se o psychologické posouzení páru nikoliv jednotlivce. Důležité je zmínit, že posudek musí provést psycholog, který je pověřen Krajským úřadem, jelikož pokud by byl proveden

⁶⁰ <http://www.mpsv.cz/cs/14502>

„komerčním psychologem“, který navíc nemusí mít specializaci v oboru náhradní rodinné péče, mohlo by se jednat o naprosto irelevantní dokument. Dále by se měl Krajský úřad zabývat motivací, která žadatele vede k osvojení, zda má předpoklady k výchově dítěte a samozřejmě již zmiňovaným zdravotním stavem. Dalším pilířem odborného posouzení je také prověření žadatelovi bezúhonnosti a stejně tak osob žijících ve společné domácnosti se žadatelem, jelikož se dá předpokládat, že i oni budou mít vliv na vývoj dítěte. Neméně důležitým je názor žadatelových dětí na případné přijetí dítěte jako nového sourozence. Posledním článkem uzavírající odborné posouzení je zhodnocení žadatelovy přípravy k přijetí dítěte do rodiny. Na základě všech těchto hledisek provede Krajský úřad dokazování a poté vydá rozhodnutí, zda se uchazeč zařazuje nebo nezařazuje do evidence uchazečů o zprostředkování osvojení. Proti zamítavému rozhodnutí je možné se odvolat prostřednictvím Krajského úřadu, který napadené rozhodnutí vydal. O odvolání bude rozhodovat Ministerstvo práce a sociálních věcí, které je oprávněno provést nové odborné posouzení žadatele.

3.3.9.3. Výběr vhodného osvojitele pro dítě

Úspěšné zařazení do evidence je prvním krokem na cestě k osvojení dítěte. Poté, co je tedy uchazeč veden v evidenci jako budoucí zájemce o osvojení, přichází další fáze, při které žadatelé čekají, až budou vybráni jako vhodní kandidáti na možné osvojitele. Zde považuji za důležité zmínit, že přestože výše popsany proces podání žádosti by mohl budit zdání, že po zařazení do evidence žadatelé pouze čekají na vhodné a jejich představám odpovídající dítě, opak je pravdou. Je to dítě, komu je vytipován vhodný budoucí osvojitel z celorepublikové evidence. O tento výběr se stará poradní sbor zřízený u každého Krajského úřadu. Je složen z odborníků a sociálních pracovníků a zasedá alespoň jedenkrát měsíčně. Vhodného osvojitele vybírá z několika párů. Jakmile dojde k výběru, Krajský úřad tuto skutečnost neprodleně oznámí vybranému uchazeči, který má následně právo seznámit se s dítětem a ten, u něhož se dítě nachází je povinen toto seznámení umožnit. Zda dojde k zahájení procesu osvojení tohoto konkrétního dítěte, záleží už jen na žadatelích. Jen oni mohou podat do třiceti dnů ode dne oznámení o tom, že byli vybráni jako vhodní osvojitelé, žádost o

svěření dítěte do péče budoucích osvojitelů. Tím ve své podstatě končí zprostředkovatelská úloha OSPOD a začíná samotné řízení o osvojení dle ZZŘS.⁶¹

3.3.10. Řízení o osvojení

Tím, že soukromé právo hmotné prošlo rozsáhlou rekonstrukcí, bylo nutné přizpůsobit také úpravu občanského práva procesního. Jelikož NOZ zavedl nové instituty a ty stávající podstatně modifikoval, bylo nutné upravit s tím související řízení. Procesní úprava osvojení byla s účinností od 1. 1. 2014 nově převedena do speciálního zákona č. 292/2013 Sb., o zvláštních řízeních soudních. Tento zákon v převážné většině upravuje tzv. řízení nesporná, případně řízení sporná svého druhu (rozvod manželství). Druh tohoto řízení je charakteristický tím, že může být zahájen jak na návrh, tak z moci úřední. Strany nejsou označovány jako žalobce a žalovaný, ale jako navrhovatel a ten, o jehož právech a povinnostech má být v řízení rozhodnuto. Smyslem nesporných řízení je většinou úprava statusové otázky.

Řízení o osvojení je konkrétně upraveno v Hlavě V. (Řízení ve věcech rodinněprávních), oddílu 4., které se následně ještě dělí na řízení ve věcech osvojení nezletilého (Pododdíl 1.) a řízení ve věcech osvojení zletilého (Pododdíl 2.). Tato kapitola bude taktéž zaměřena pouze na úpravu řízení ve věcech osvojení nezletilého.

Osvojení by ve své podstatě mělo být řízením, které je ucelené, jednotlivé soudní kroky na sebe plynule navazují a probíhá v jediném řízení. Přesto § 427 ZZŘS uvádí demonstrativní výčet dílčích řízení, které ve svém souhrnu tvoří kompletní řízení o osvojení nezletilého. Soud tak ve věcech osvojení zejména přijímá prohlášení o udělení souhlasu k osvojení, rozhoduje o předání dítěte do péče před osvojením, o určení, zda je třeba souhlasu rodičů s osvojením, dále rozhoduje o návrhu rodičů, kteří dali souhlas s osvojením, na vydání dítěte, rozhoduje také o osvojení samotném, o utajení osvojení a o nařízení dohledu nad úspěšností nad osvojením. Pouze řízení o tom, zda k osvojení je či není třeba souhlasu rodičů dítěte, je z výše uvedeného vyčleněno a vedeno zcela samostatně.

⁶¹ NOŽÍŘOVÁ J., *Náhradní rodinná péče*. Praha: Linde, 2012, s. 63-67

Řízení o osvojení je řízením návrhovým, to tedy znamená, že může být zahájeno pouze na návrh osoby, která chce dítě osvojit. Oproti tomu řízení o zrušení osvojení může být zahájeno jak na návrh osvojitele, tak osvojence, ale pouze za předpokladu, že je splněna tříletá lhůta (viz kapitola 3.3.8). Z pohledu procesního práva je však podstatné, jak starý osvojenec má procesní způsobilost podat tento návrh, či zda za osvojence musí návrh podat opatrovník. Dle analogického postupu s § 806 a 807 NOZ, který uvádí hranici dvanácti let pro relevantní rozhodnutí, zda dítě souhlasí nebo nesouhlasí s osvojením, bude tato věková hranice zachována i při procesněprávním postupu. Vychází se tedy z předpokladu, že dítěti mladšímu dvanácti let bude pro podání návrhu na zrušení osvojení ustanoven opatrovník. O tomto návrhu rozhodne soud rozsudkem.⁶² I bez návrhu může soud rozhodnout v řízení týkající se odtajnění okolností osvojení (např. souhlas pokrevního rodiče k osvojení, okolnosti vedoucí k osvojení), pokud to odůvodňuje závažná situace ohrožující dítě na životě a zdraví. Dalším řízením, které může soud zahájit z moci úřední, je řízení o nařízení dohledu nad úspěšností osvojení na dobu nezbytně nutnou. Převážně tak soud rozhodne, pokud dojde k přesvědčení, že je nezbytné zajistit osvojiteli a osvojenci pomoc při realizaci účelu osvojení. Pokud dochází k osvojení společně manželským párem, vznikne na této straně vztah, který je obdobou procesního společenství (§ 91 odst. 2 OSŘ). Pokud by bylo v průběhu řízení manželství rozvedeno, musel by soud řešit otázku, zda osvojitelé i nadále trvají na návrhu na osvojení. Pokud by netrval ani jeden z nich, řízení se zastaví, pokud by trval jen jeden, soud bude nadále postupovat tak, jakoby návrh podal jen ten z manželů, který na osvojení trvá i po skončení manželství. Problém by nastal, pokud po rozvodu manželství trvali na osvojení oba současně, pak by soud měl postupovat tak, jako kdyby byly na začátku řízení podány dva samostatné návrhy, přičemž rozhodne pouze o návrhu jednoho z nich a ten druhý zamítne.⁶³

Místní příslušnost je určena v § 428, kde se uvádí, že místně příslušným je obecný soud toho, kdo má být osvojen. Obecný soud osvojence je tedy okresní soud, v jehož obvodu má bydliště. Pod pojmem bydliště se rozumí místo, na kterém se

⁶² SVOBODA, K. a kol. Zákon o zvláštních řízeních soudních: komentář. 1.vyd. Praha: C.H. Beck, 2015, s. 814

⁶³ SVOBODA, K. a kol. Zákon o zvláštních řízeních soudních: komentář. 1.vyd. Praha: C.H. Beck, 2015, s. 822

osvojenec nachází z vůle osob, kterého ho mají v péči, nebo na základě soudního rozhodnutí. Zároveň se nemusí jednat o jeho trvalé bydliště. Pokud bylo dítě před zahájením řízení o osvojení svěřeno do péče budoucího osvojitele, není toto nové bydliště pro místní příslušnost rozhodné a platí i nadále výše uvedené.⁶⁴

Výčet účastníků uvádí § 431 a jsou jimi osvojenec, jeho zákonný zástupce, osvojitel, a pokud nestanoví ZZŘS jinak, patří mezi ně i rodiče osvojence. Hned v následujícím § 432 je uveden výčet skutečností, které pokud nastanou, tak rodič účastníkem řízení o osvojení jeho dítěte není. Jedná se o situace, kdy rodič udělil souhlas s osvojením předem nebo byl své rodičovské odpovědnosti a současně práva dát souhlas k osvojení zbaven, případně pokud došlo k omezení jeho svéprávnosti v otázce udělení souhlasu s osvojením. Rodič může být své rodičovské odpovědnosti zbaven pouze v rámci samostatně vedeného řízení dle § 466 a násl. Pokud je rodič dítěte nezletilou osobou starší šestnácti let, má v řízeních, která s osvojením souvisejí plnou procesní způsobilost. Ostatním nezletilým rodičům soud ustanoví opatrovníka. Ten však nemůže za nezletilého rodiče udělit souhlas s osvojením (§ 811 odst. 2 NOZ).

Jak jsem již naznačila výše, zcela samostatné řízení se vede ve věci určení, zda k osvojení je či není třeba souhlasu rodiče dítěte. Toto řízení lze zahájit jak na návrh, tak z moci úřední. Soud ve věci samé rozhoduje rozsudkem na základě splnění či nesplnění hmotněprávních podmínek, které stanoví NOZ⁶⁵. Pakliže by soud rozhodl, že souhlasu rodiče s osvojením není třeba, přestává být právní mocí tohoto rozsudku účastníkem řízení. Neznamená to však, že pokud souhlasu rodiče není třeba, je souhlas k osvojení dítěte automaticky udělen. Naopak soud musí k udělení či odmítnutí souhlasu určit opatrovníka (tzv. hmotněprávní opatrovník).

Zákon i tak přiznává rodičům právo být alespoň jednou v rámci řízení vyslechnut, a to i pokud nejsou účastníky řízení. Postup a rozhodnutí soudu by mělo především směřovat k nejlepšímu zájmu dítěte a výslech jeho rodiče tak jde ruku v ruce se zjišťováním veškerých podstatných okolností, které jsou pro konečné rozhodnutí podstatné. Přesto zákon pamatuje i na případy, kdy objektivně tohoto výslechu nelze

⁶⁴ SVOBODA, K. a kol. Zákon o zvláštních řízeních soudních: komentář. 1.vyd. Praha: C.H. Beck, 2015, s. 816

⁶⁵ Srov. § 818 až 819 NOZ

dosáhnout a v takových případech platí výjimka z výše uvedeného. Jedná se o situace, kdy rodič není schopen projevit svou vůli nebo rozpoznat následky svého jednání, zdržuje se na neznámém místě, byl zbaven rodičovské odpovědnosti nebo byl omezen ve své svéprávnosti k udělení souhlasu.

Pokud se na straně rodiče nějakým způsobem změnila poměry a on současně podá návrh na zrušení rozsudku, kterým bylo určeno, že k osvojení není třeba jeho souhlasu, soud jej zruší. Mělo by se však jednat o změnu, která s přihlédnutím ke všem okolnostem případu skutečně odůvodňuje zrušení původního rozsudku. Aktivně legitimován k podání takového návrhu je kdokoliv z původního okruhu účastníků. Návrh musí být podán nejpozději do právní moci rozsudku o osvojení, jelikož po této lhůtě již nelze napadené rozhodnutí o nepotřebnosti souhlasu rodiče zrušit. V případě, že je lhůta k podání návrhu zachována, soud zpravidla v samotném řízení o osvojení dále nejedná a čeká na výsledek řízení. Pokud by skutečně došlo ke zrušení původního rozhodnutí, rodič se opět stává účastníkem řízení o osvojení.

Soud je povinen určit nezletilému osvojenci pro řízení o osvojení opatrovníka, který jedná vždy a výhradně v jeho zájmu (tzv. procesněprávní opatrovník). Zpravidla jím určí OSPOD. Ten má díky nové právní úpravě plnou procesní subjektivitu, přestože není subjektem hmotného práva. Nově má taky v některých dílčích řízeních uvedených v § 427 (samozřejmě vyjma podání návrhu na osvojení) aktivní legitimaci k podání některých návrhů (např. k podání návrhu, zda je potřeba souhlasu rodiče k osvojení).

Pokud je k osvojení třeba souhlasu rodiče, může ho učinit až poté, co byl soudem poučen o všech důsledcích a podstatě osvojení, o podstatě uděleného souhlasu a kdy a za jakých podmínek může být odvolán. Obsah souhlasu zapíše soud do protokolu, který rodič následně podepíše. Obdobně bude postupováno i v případě odvolání tohoto souhlasu, na což má rodič prekluzivní tříměsíční lhůtu ode dne kdy souhlas udělil, aniž by musel soudu sdělovat důvod, proč se tak rozhodl.

Ustanovení § 441 upravuje podmínky obligatorního přerušování řízení. Prvním případem je přerušování řízení na základě podaného návrhu na určení otcovství k osvojenci. Otec návrh na určení svého otcovství může podat až do doby, kdy se prosté osvojení přemění na nezrušitelné. Rozhodnutí o určení otcovství ale může být vydáno i po této přeměně, protože pak by rozsudek o osvojení nemohl nabýt právní moci, jelikož

otec byl účastníkem řízení o osvojení a rozsudek mu nebyl doručen.⁶⁶ Druhým případem, kdy dojde k přerušení řízení je situace, kdy v řízení ve věcech osvojení blízký příbuzný dítěte prohlásí, že je ochoten a schopen o dítě pečovat. Soud následně zahájí nové řízení o svěřeni dítěte do péče jiné fyzické osoby (dle § 953 NOZ).⁶⁷

Osvojitel nebo osvojenec mohou soudu navrhnout, aby okolnosti ohledně osvojení zůstaly utajeny, pokud soud tento návrh uzná za oprávněný, nařídí ve věci samé neveřejné jednání a činí další vhodná opatření k utajení osvojení (§ 444). Obdobné právo patří i rodiči dítěte, který může podat návrh na utajení jeho osoby a souhlasu s osvojením. O návrzích na utajení okolností osvojení může soud rozhodnout jak v době, kdy řízení ještě probíhá, tak po pravomocném skončení řízení.

Soud v řízení o osvojení rozhoduje rozsudkem, ve kterém zároveň určí i příjmení, které bude osvojenec mít. Ustanovení § 443 odst. 1 odráží hmotněprávní úpravu zakotvenou v § 835 NOZ.

⁶⁶ Srov. NS 21 Cdo 4795/2010

⁶⁷ SVOBODA, K. a kol. Zákon o zvláštních řízeních soudních: komentář. 1.vyd. Praha: C.H. Beck, 2015, s. 869-878

4. Poručenství o Opatrovnictví

4.1. Historický vývoj

„Jak poručenství, tak opatrovnictví jsou prastarými institucemi, zmiňovanými už např. v Chammurapiho zákoníku, známými samozřejmě také třeba Zákonu XII desek. Jistě pocházejí ze zvykového práva, právo zákonné (resp.psané) je pouze převzalo. Vždy totiž patrně existovaly osoby, které bylo – z nejrůznějších důvodů – třeba chránit. Nicméně zprvu a pak po dosti dlouhou dobu nebyl primárním důvodem existence tohoto institutu osobní zájem právně nedostatečně vybavené osoby, ale majetkový (dědický) zájem osob s ní příbuzných.“⁶⁸

Právní základy obou institutů můžeme směřovat do období římského práva. Poručenství a opatrovnictví v té době vycházelo ze zkušenosti, že lidé ač svéprávní nejsou vždy schopni spravovat své záležitosti, a proto by zde měl být někdo, kdo jim bude v tomto směru nápomocen. Důvody mohly být rozmanité, např. nějaká tělesná vada, lehkomyšlnost, věk či slabost pohlaví.⁶⁹

Římské právo rozdělovalo poručníky do dvou skupin, a to poručník nedospělce (tutela impuberum) a poručník nad ženou (tutela milierum). V případě poručenství nad nedospělci, rozlišovalo římské právo tři skupiny možných poručníků, podle toho jak byli do úřadu povoláni. Jednalo se o poručníka určeného testamentem, zákonem, případně úřadem. Poručník se měl starat nejen o výchovu svěřence, ale především o jeho majetek. Výkon poručenské funkce se pokládal za občanskou povinnost, ale zákon připouštěl výjimky, kdy úřad nemusel být převzat (např. z důvodu vysokého věku). Na druhou stranu poručníkem se nemohla stát osoba sama nedospělá, marnotratná, hluchá a němá.⁷⁰ Ač v římské společnosti nebyla žena vnímána jako méněcenná osoba, nebyla ani v rovnocenném postavení s muži. Bylo například vyloučené, aby zastávala nějaký veřejný úřad či funkci. Žena měla plnit úlohu dcery, manželky a matky. Poručník se

⁶⁸ RADVANOVÁ, S., ZUKLÍNOVÁ, M. Kurs občanského práva: instituty rodinného práva. Vyd. 1. Praha: C.H. Beck, 1999, s. 149-150

⁶⁹ KINCL, J., URFUS, V., SKŘEJPEK, M. Římské právo, 1.vyd. Praha: C.H.Beck, 1995, s. 149

⁷⁰ KINCL, J., URFUS, V., SKŘEJPEK, M., Římské právo, 1.vyd. Praha: C.H.Beck, 1995, s. 150

ujímal své funkce poté, co žena zůstala bez otce nebo manžela. Neměl ovšem tak rozsáhlé pravomoci jako poručník nad dítětem a pokud k tomu přidáme i určitý emancipační vývoj ve starém Římě, tento institut postupem času zanikl.

Opatrovnictví oproti poručenství byla ochrana nad osobami duševně nemocnými a marnotratníky. Svěřenec tak k právním úkonům musel mít souhlas opatrovníka. Opatrovník nad šilencem měl dohlížet na opatrovaného a spravovat jeho majetek. V případě, že se osoba uzdravila ze své duševní poruchy, funkce opatrovníka skončila. V případě marnotratníka musel opatrovník dohlížet nad jeho majetkovými úkony a hlídat, aby opatrovaný nerozházel veškerý zděděný majetek a nevrhl rodinu do bídy.

Doba středověku vnímala poručnictví jako nutné zabezpečení majetku sirotků. Osiřelé dítě bez otce se pochopitelně nemohlo starat o své majetkové záležitosti a bylo tak třeba, aby například testamentem byla určena osoba, která bude spravovat jeho majetek. Nejčastěji se jednalo o osobu dítěti příbuznou či jinak blízkou.

Všeobecný občanský zákoník z roku 1811 se zabýval oběma instituty velmi uceleně a podrobně. Poručenství tu bylo pro osoby, u kterých bylo třeba pro nedostatek věku zajistit potřebnou péči a správu majetku. Poručníka bylo i nadále nutné ustanovit dítěti, které bylo bez otce. Měl vůči dítěti stejná práva a povinnosti jako otec, ale na rozdíl od něj se ze své funkce musel zodpovídat soudu. Občanský zákoník upravoval také instituty poručenství hromadného a ústavního. Funkci ústavního poručníka plnil veřejný orgán a týkalo se to dětí umístěných do nějakého ústavu pečujícího o děti. Opatrovnictví přicházelo v úvahu pro osoby, které nemohly samostatně jednat z jiného důvodu, než byla nezletilost. Opatrovník byl vždy ustanoven pro nějakou konkrétní záležitost, rozlišoval se opatrovník nad osobami šílenými, nad marnotratníky, nad hluchoněmými, nad trestanci apod.

Další významná změna přišla až v polovině 20. století, kdy byl přijat zákon č. 265/1949 Sb., o právu rodinném. Poručenství bylo nově chápáno jako institut nahrazující péči nezletilci, který neměl buď vůbec rodiče, nebo byli oba zbaveni rodičovské zodpovědnosti. Pravomoci poručníka tak byly zásadně omezeny a naopak do popředí začal vstupovat přední zájem a blaho dítěte a péče o jeho duševní rozvoj.

Ne dlouho poté byl vydán zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, který i s několika novelizacemi platil až do roku 2013. Tento zákon přinesl významnou změnu spočívající v tom, že nadále byl smazán terminologický rozdíl mezi poručenstvím a opatrovnictvím

a dále byl pro oba používán jednotný název opatrovnictví. Jelikož se jednalo o poměrně nešťastný krok, který vedl k nesrozumitelnosti a problémům s tím spojeným v praxi, byla v roce 1998 přijata velká novela ZOR č. 91/1998 Sb., která opět zavedla do rodinného práva pojem poručenství. Ustanovení § 78 ZOR stanovilo, že pokud se dítě ocitne bez rodičovské zodpovědnosti, protože její výkon byl pozastaven či jí rodiče byli zbaveni úplně, případně zemřeli nebo nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu, určí mu soud poručníka, který ho bude zastupovat, vychovávat a spravovat jeho majetek. Opatrovníkovi byl oproti tomu svěřen výkon pouze některých práv a povinností, které jinak náležely rodičům. Opatrovník se ustavoval pro děti, u nichž hrozil střet zájmu s jejich zákonnými zástupci, ohrožení jejich majetkových práv, v řízení o omezení rodičovské zodpovědnosti a v řízení o osvojení (§ 83 ZOR). Rozsah jeho práv a povinností měl soud určit podle účelu, pro který byl dítěti určen (§ 84 ZOR).

4.2. Současná právní úprava poručenství

Právní úprava poručenství byla s rekodifikací soukromého práva a zrušením ZOR přenesena do NOZ, který jí věnoval Díl 1 v Hlavě III (Poručenství a jiné formy péče o dítě). Poručenství stejně jako osvojení je institutem, jenž má dítěti nahradit rodinnou péči a ochranu, a to za předpokladu, že tato není vůbec nebo jen částečně vykonávána rodiči. Rozdílně od osvojení, ale nemá za cíl statusovou změnu dítěte a poručník ani nemá vůči dítěti vyživovací povinnost. Poručník je namísto rodičů jeho zákonným zástupcem.

4.2.1. Kdy je potřeba jmenovat dítěti poručníka

Přestože se dítě narodí do milující kompletní rodiny, může v jeho životě a v životě jeho rodičů nastat událost, která změní fungování celé rodiny. Je nutné zdůraznit, že takové nezletilé dítě nemůže zůstat bez pomoci a ochrany dospělého člověka, který mu zajistí potřebnou péči. Jak už tedy zaznělo, dítěti musí být ustanoven poručník, pokud jeho rodiče byli zbaveni rodičovské odpovědnosti, případně pokud oba zemřeli. Jelikož se jedná o velký zásah do přirozených práv člověka jako rodiče, může být matka nebo otec této rodičovské odpovědnosti zbaven pouze z taxativně uvedených

důvodů. Tyto důvody jsou vymezeny v § 871 NOZ. V zásadě musí rodič svoji rodičovskou odpovědnost nebo její výkon zneužít nebo zanedbat. Případně rodič musí vůči svému dítěti spáchat úmyslný trestný čin, použít své dítě ke spáchání trestného činu nebo spáchat trestný čin jako spolupachatel, návodce, pomocník či organizátor trestného činu spáchaného jeho dítětem. V obou případech soud rozhodne, zda rodič bude zbaven své rodičovské odpovědnosti. Důležité je, že poručník bude dítěti jmenován pouze, pokud ani jeden z rodičů nemá rodičovskou odpovědnost v plném rozsahu.

Od této situace je nutné odlišit případy, kdy rodiče jsou omezeni ve své rodičovské odpovědnosti. To znamená, že rodič ji v nějakém rozsahu má a vykonává a pokud zde není druhý rodič, který by měl rodičovskou odpovědnost v plném rozsahu, musí soud jmenovat dítěti opatrovníka (§ 878 odst. 3).

Pokud tedy nastane některá z výše popsaných skutečností, kdy je potřeba jmenovat neprodleně dítěti poručníka, je jasné, že než se tomu stane, je zde určitá časová prodleva. Soud totiž nejdříve musí najít vhodnou osobu, která zároveň chce tuto funkci vykonávat. Dítě pochopitelně nemůže ani v tomto mezidobí zůstat bez odpovídající právní ochrany a bez zákonného zástupce. Zákonodárce tuto situaci vyřešil ustanovením § 929, který upravuje institut veřejného poručníka. Nastane-li tak situace uvedená v § 928 odst. 1, vykonává poručenství orgán sociálně-právní ochrany dětí jako veřejný poručník, a to do doby než soud jmenuje dítěti poručníka, který odpovídá všem požadavkům. Orgán sociálně-právní ochrany se veřejným poručníkem stává ex lege a není již třeba žádného soudního rozhodnutí. Na druhou stranu se může stát, že soud žádnou vhodnou osobu na funkci poručníka nenajde, a potom bude OSPOD vykonávat poručenství nikoliv na základě § 929, ale z titulu poručníka jmenovaného soudem (§ 930 odst. 3). To znamená, že z původního poručenství ex lege se stane poručenství na základě soudního rozhodnutí.

Dalším případem kdy je nutné aby OSPOD vykonával funkci veřejného poručníka dle § 929 je úmrtí poručníka, ztráta schopnosti nebo způsobilosti poručenství vykonávat, případně pokud poručník je své funkce zproštěn nebo z ní odvolán. Opět je tak zajištěn mechanismus okamžitého zastoupení dítěte v mezidobí od jedné z výše popsaných skutečností do doby než bude jmenován nový poručník. Jednou z podmínek kladených na poručenství je schopnost řádného výkonu této funkce, což by měla osoba

poručníka zaručovat svým způsobem života. Pokud tedy poručník ztratí morální a etické předpoklady pro výkon této funkce, není v zájmu dítěte, aby tato osoba setrvala na místě poručníka. To samé platí i o ztrátě způsobilosti k výkonu poručenství, která je spojena s plnou svéprávností poručníka. O této problematice, ale více v jedné z následujících kapitol.

4.2.2. Obsah funkce poručníka

Obsah poručnickových práv a povinností je vymezen velmi obecně. Poručník má v zásadě všechny práva a povinnosti jako rodič dítěte, ale nemá k dítěti vyživovací povinnost (§928 odst. 2). Z dalších ustanovení NOZ však můžeme dovodit, že vyživovací povinnost není jediným případem, který spadá do okruhu práv a povinností poručnickových. Dále například nemůže udělit souhlas s osvojením dítěte, nemůže dítěti určit jméno a ani nemůže být uveden v matrice jako rodič dítěte.⁷¹ Nově však zákonodárce připustil možnost, aby soud upravil práva a povinnosti poručníka jinak než jak jsou určeny v §928 odst. 2. Při vymezení těchto práv a povinností by soud měl zejména přihlídnout k osobě poručníka, k poměrům dítěte a také k důvodům, pro které rodiče nemají a nevykonávají všechny práva a povinnosti. Ve většině případů se bude jednat o zúžení poručnickových práv, nikoliv rozšíření. Může se jednat o případy, kdy dítě disponuje značným majetkem a o tento by se tedy měl začít starat poručník. Ten si však není jistý, že by se o tak rozsáhlý majetek a finance dokázal postarat, a proto soud zúží jeho práva a povinnosti v tomto ohledu. V každém případě nesmí poručník při správě jmění dítěte zbytečně riskovat a musí postupovat s péčí řádného hospodáře.

NOZ klade velký důraz na ochranu majetkových práv poručence. I proto poručník odpovídá za řádné plnění své funkce a podléhá stálému dozoru soudu (§ 933 odst. 1). Je tak třeba, aby pravidelně předkládal zprávy o osobě dítěte a o jeho vývoji. S tím úzce souvisí i povinnost poručníka vypracovat soupis majetku dítěte ihned poté, co se ujme své funkce a tuto zprávu předložit soudu nejpozději do 90 dnů. Ve výjimečných případech může soud lhůtu prodloužit o dalších 60 dní. Půjde

⁷¹ ŠVESTKA, J.; DVOŘÁK, J.; FIALA, J.; ZUKLÍNOVÁ, M. a kol. Občanský zákoník. Komentář. Svazek II. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2014, s.622

pravděpodobně o případy, kdy poručník dospěje k závěru, že jmění dítěte je rozsáhlé a 90 denní lhůta je příliš krátká.

Je pochopitelné, že v souvislosti s výkonem funkce poručníka je vyžadována důslednější ochrana poručencových zájmů, a to nejen těch majetkových. Poručník musí mít každé rozhodnutí, které se netýká běžných záležitostí dítěte, schválené soudem. Vystává tak logicky otázka, co zákonodárce považuje za záležitost běžnou a co nikoliv. Odpověď nalezneme v § 877, který upravuje ingerenci soudu v případě rodičů. Příkladem jsou zde uvedeny nikoli běžné léčebné a podobné zákroky, určení místa bydliště, volba vzdělání či pracovního uplatnění dítěte.⁷²

Poručník musí soudu v pravidelném ročním intervalu předkládat zprávu o dítěti. Měl by v ní zejména uvést, jak se dítě psychicky i fyzicky vyvíjí, jeho zdravotní stav, jeho školní prospěch a průběh jeho vzdělání. Soud může poručníkovi stanovit i kratší lhůtu pro podávání zpráv, ale nikdy ho nemůže této povinnosti zprostit. Zároveň musí poručník také předkládat účty ze správy jmění dítěte.

4.2.3. Vznik funkce poručníka

Jak už bylo výše naznačeno, může nastat mnoho nepředvídatelných situací, díky kterým se dítě najednou ocitne bez rodičovské odpovědnosti a jako takovému je nutné mu tuto rodičovskou odpovědnost a právní ochranu nahradit. Jakmile se soud relevantním způsobem dozví, že dítěti je třeba jmenovat poručníka, neprodleně jej jmenuje (§ 930 odst. 1). Aby se k tomuto kroku mohl uchýlit, je nejdříve zapotřebí, aby našel vhodnou osobu, která by se této funkci ujala. Osoba poručníka by v ideálním případě měla být osoba, která je dítěti blízká a mají k sobě vřelý citový vztah. Soud by tak neměl tuto osobu vybrat nahodile a bez rozmyslu. Pravidla pro výběr poručníka uvádí § 931 a § 932. Předně je třeba si uvědomit, že při výběru vhodné osoby poručníka je na první místo kladen zájem dítěte. Pokud tedy rodiče označili přímo konkrétní osobu a není to v rozporu se zájmy dítěte, ustanoví soud tuto osobu poručníkem. Bude se tak dít nejspíše v případech, kdy rodiče jsou si vědomi, že nastane situace, na základě které je ohrožen jejich život, nebo nebudou schopni dále nést rodičovskou odpovědnost

⁷² ŠVESTKA, J.; DVOŘÁK, J.; FIALA, J.; ZUKLÍNOVÁ, M. a kol. Občanský zákoník. Komentář. Svazek II. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2014, s.637

v plném rozsahu. Forma či způsob naznačení koho jmenovat poručníkem přitom není předepsána. Přichází tak v úvahu notářský zápis, testament a zřejmě i označení osoby před svědky.⁷³ Pochopitelně doporučená osoba může poručenství odmítnout, aniž by musela uvést důvod, pro který nechce funkci vykonávat. Není-li ovšem takové osoby, nebo došlo k odmítnutí funkce poručníka, pak by soud měl jmenovat někoho z příbuzných nebo dítěti blízkých⁷⁴, ledaže by rodič takovou osobu výslovně vyloučil. A pokud se nenajde nikdo ani z řad příbuzných a blízkých, pak soud musí najít jiného vhodného člověka. Není vyloučeno, že soud ani při veškerém snažení poručníka, který by se této role ujal, nenajde a tato skutečnost samozřejmě nemůže jít k tíži dítěte. Pak je jediným východiskem opětovné povolání k funkci poručníka OSPOD (poprvé je povolán jako veřejný poručník v mezidobí od okamžiku kdy je fakticky potřeba dítěti jmenovat poručníka do chvíle než se postavení poručníka ujme osoba dle § 931), ale nyní ne již jako veřejného poručníka, ale jako poručníka jmenovaného soudem podle § 930 odst. 3.

4.2.4. Osoba poručníka

Jak už jsem uvedla výše, pokud dítě jakýmkoli způsobem ztratí svého zákonného zástupce (ať už trvale nebo dočasně) a žádný z rodičů nevykonává rodičovskou odpovědnost v plném rozsahu, je nutné, aby na místo rodičů nastoupil poručník. Ačkoliv poručenství patří mezi formy náhradní rodinné péče a stejně jako u osvojení zde dochází k přesunu zákonného zastoupení z rodiče na budoucího poručníka, zajišťuje poručenství především právní ochranu dítěte. Právě z těchto důvodů jsou tak na osobu poručníka kladeny určité minimální požadavky, které vyjmenovává § 932. Poručníkem se může stát pouze osoba plně svéprávná (což je logické i vzhledem k tomu, že omezená svéprávnost je jednou z možných příčin ztráty rodičovské odpovědnosti), která svým způsobem života zaručuje, že je schopna tuto funkci po

⁷³ <http://obcanskyzakonik.justice.cz/fileadmin/Duvodova-zprava-NOZ-konsolidovana-verze.pdf>

⁷⁴ Osobou blízkou rozumíme příbuzného v řadě přímé, sourozence, manžela nebo partnera. Jiné osoby v poměru rodinném nebo obdobném jsou považovány za osoby blízké, pokud by újmu, kterou utrpěla jedna z těchto osob, ta druhá pocítovala jako svou vlastní. Osobami blízkými jsou i osoby sešvagřené nebo osoby, které spolu trvale žijí (viz. §22).

všech stránkách vykonávat řádně a přistupovat k jejímu výkonu odpovědně. Úkolem poručníka je především zastupování dítěte, jeho výchova a správa majetku.⁷⁵ Co se týká plné svéprávnosti, tu upravuje NOZ ve svém § 30. V této souvislosti považuji za zajímavé zmínit, že spojením obou ustanovení (tedy § 932 a § 30) vyplývá, že poručníkem by se mohla stát i osoba sice plně svéprávná avšak nezletilá. Osobně si umím představit, že tato možnost by přicházela v úvahu pouze u poručenství nad mladším sourozencem, kdyby zde nebylo žádného jiného příbuzného, který by se této funkce ujal. V ostatních případech lze jen těžko předpokládat, že by soud jmenoval nezletilou osobu poručníkem.

Zákonodárce současně s plnou svéprávností vyžaduje, aby osoba poručníka vedla takový způsob života, který zaručuje, že bude schopna svou funkci vykonávat řádně. Soud by měl pochopitelně posuzovat každý případ individuálně a především se zaměřit na fyzickou a duševní stránku osobnosti, jelikož si lze těžko představit, že osoba trpící duševní poruchou, případně osoba ve špatném fyzickém stavu bude vyhodnocena jako osoba vhodná k funkci poručníka. Před samotným jmenováním je také nezbytné, aby soud zjistil, zda poručník není osobou, ke které má dítě negativní postoj a zda toto jmenování není v přímém rozporu se zájmy dítěte. Domnívám se, že by mohlo jít o případy, kdy se osoba poručníka dopustila nějakého špatného jednání vůči dítěti. Soud by zřejmě v této souvislosti měl brát zřetel na duševní vyspělost dítěte a v případě, že je dítě schopno vyjádřit svůj názor k osobě budoucího poručníka, vzít tento v potaz při úvahách o výběru vhodné osoby.

Shodně s předešlou právní úpravou i NOZ připouští možnost výkonu poručenské funkce dvěma osobami, přičemž by mělo jít zpravidla o manžele (§ 932 odst. 2). Výjimečně tak o manžele jít nemusí a soud po důkladném zvážení konkrétních okolností může poručníky jmenovat například i nemanželský pár trvale žijící v jedné domácnosti. Oproti tomu možnost, že by soud jmenoval společnými poručníky osoby, které sice mají vztah k dítěti, ale společně vůči sobě navzájem vztah nemají, je spíše nereálná.⁷⁶

⁷⁵ Srov. NOVOTNÝ, P.; IVIČIČOVÁ, J.; SYRŮČKOVÁ, I.; VONDRÁČKOVÁ, P. *Nový občanský zákoník. Rodinné právo*. 1. vydání. Praha: Grada, 2014, s. 172

⁷⁶ NOVOTNÝ, P.; IVIČIČOVÁ, J.; SYRŮČKOVÁ, I.; VONDRÁČKOVÁ, P. *Nový občanský zákoník. Rodinné právo*. 1. vydání. Praha: Grada, 2014, s. 173

4.2.5. Zánik poručenské funkce

Jak i vyplývá z výše uvedených kapitol, poručenská funkce má v podstatě suplovat chybějící rodičovskou péči, a to především z hlediska právní ochrany (ne vždy je totiž dítě ve faktické péči poručníka). Je tak pochopitelné, že tato funkce netrvá neomezeně dlouhou dobu a na základě určitých skutečností dochází k jejímu zániku. Obecně lze odlišovat zánik poručenství a zánik poručenské funkce. V prvním případě dojde k zániku, pokud poručenská péče o dítě již není potřebná. Ve druhém případě jde o situace, kdy poručenská funkce zaniká z určitých důvodů, které se vyskytnou na straně poručníka, avšak potřeba výkonu poručenství nad dítětem i nadále trvá.

Ustanovení § 935 odst. 1 uvádí výčet důvodů, na základě kterých již není potřebné, aby dítě mělo svého poručníka a výkon poručenství nad dítětem tak zaniká. Jedná se především o znovunabytí rodičovské odpovědnosti, případně o nabytí schopnosti ji znovu vykonávat. Tak jak bylo popsáno v jedné z výše uvedených kapitol (kapitola 4.2.1.), jednou z možných příčin vzniku potřeby jmenovat dítěti poručníka, je ztráta rodičovské odpovědnosti. Není samozřejmě vyloučené, aby rodič tuto odpovědnost nabyt zpátky a mohl tak opětovně poskytovat dítěti potřebnou péči a ochranu namísto poručníka. O tom, zda rodiči bude obnovena rodičovská odpovědnost, rozhoduje soud, stejně tak jako rozhodoval o jejím zbavení. Dalším možným důvodem zániku poručenství je nabytí plné svéprávnosti dítěte. Tento krok je logický, vezmeme-li v úvahu, že poručenství má dítěti suplovat náhradní rodičovskou odpovědnost, přičemž nabytím plné svéprávnosti rodičovská odpovědnost bez dalšího zaniká. Plně svéprávným se dítě stává dovršením osmnáctého roku věku. Dříve by mohlo dojít k zániku poručenství, pouze pokud by dítě uzavřelo manželský svazek nebo soud vyhověl jeho návrhu o nabytí plné svéprávnosti. Poručenství rovněž zanikne, pokud u dítěte dojde k osvojení, jelikož tento institut s sebou mimo jiné nese nabytí rodičovské odpovědnosti osvojitelem a není tak žádoucí, aby dítě kromě svých nových rodičů mělo ještě jiného zákonného zástupce. Posledním, avšak v § 935 odst. 1 neuvedeným důvodem zániku poručenství je úmrtí poručence, neboť smrtí zaniká právní osobnost dítěte a funkce poručníka se tak stane bezpředmětnou.

Oproti tomu jiná situace nastane, když osoba ustanovená do funkce poručníka nemůže tento institut nadále vykonávat, avšak potřeba poručenství nad dítětem stále trvá. V takovém případě je nutné, aby soud stávajícího poručníka odvolal nebo zprostil funkce a vyhledal jinou vhodnou osobu. Dle ustanovení § 935 odst. 2 rozlišujeme zánik poručenské funkce z důvodu úmrtí poručníka nebo na základě rozhodnutí soudu o jeho odvolání nebo zproštění z této funkce.

Zproštění poručníka z jeho funkce probíhá na základě zákonné úpravy obsažené v § 936. Na rozdíl od odvolání nemá zproštění sankční povahu, a pokud jsou zde důvody, soud poručníka zprostit funkce musí. V tomto přístupu se tak odráží myšlenka, že nikdo nemůže být k výkonu funkce nucen, na druhou stranu pokud člověk jednou byl do této funkce jmenován, důvody pro které nechce dále vykonávat poručenství, by měly být zásadní. I zde je žádoucí určitá stabilita poměrů, jelikož pro dítě jistě nebude vhodné, pokud se osoba poručníka bude často měnit. O zproštění může soud rozhodnout jak na žádost poručníka, tak i z úřední povinnosti. V žádosti o zproštění výkonu funkce by poručník měl uvést všechny důvody a rozhodné skutečnosti, pro které chce být své funkce zproštěn. Zákonná úprava ani důvodová zpráva k NOZ se blíže k těmto důvodům nijak nevyjadřují, a proto bude ponecháno na úvaze soudu, aby vyhodnotil vážnost důvodů vzhledem k okolnostem konkrétního případu. Příkladem se může jednat o dlouhodobé zhoršení zdravotního stavu poručníka, či člena jeho rodiny.⁷⁷ Soud však může poručníka zprostit funkce i bez jeho žádosti, a to pokud se osoba poručníka stane pro výkon funkce nezpůsobilou, tedy pokud došlo k omezení jeho svéprávnosti. Jak už jsem uvedla v kapitole věnující se osobě poručníka, plná svéprávnost je jedním ze základních předpokladů pro výkon funkce, a pokud je poručníkovi soudním rozhodnutím omezena či dokonce zbavena, je zřejmé, že nemůže ve své funkci dále setrvávat, i kdyby sám nepodal žádost o své zproštění.

Oproti tomu ustanovení § 937 upravuje institut odvolání poručníka, které má na rozdíl od zproštění sankční charakter, jelikož soud poručníka odvolat musí, pokud poručník porušuje své povinnosti. Odvolání je tak možné pouze z úřední povinnosti a

⁷⁷ ŠVESTKA, J.; DVOŘÁK, J.; FIALA, J.; ZUKLÍNOVÁ, M. a kol. Občanský zákoník. Komentář. Svazek II. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2014, s.641

nikoliv na žádost poručníka, či třetí osoby. Ve své podstatě je nerozhodné, zda poručník porušuje své povinnosti směrem vůči dítěti či vůči soudu, neboť jak uvádí ustanovení § 937 odst. 1, soud odvolá takového poručníka, který porušuje své povinnosti. Zákon tedy nijak blíže nerozvádí, o jaké povinnosti se jedná a vůči komu mají být porušovány. Není ani rozhodné jakým způsobem se soud o tom, že poručník si neplní své povinnosti řádně, dozví (např. od OSPODu, třetí osoby či dokonce samotného dítěte). Důležité je, že je pouze na posouzení soudu, zda porušení konkrétních povinností dosahuje takové intenzity a závažnosti, že správným řešením je odvolání poručníka a současně tak hledání jiné vhodné osoby. Na druhou stranu poručník může být soudem ze své funkce odvolán, i pokud neporušuje své povinnosti, ale vyskytly se takové důvody, pro které není vhodné, aby nadále ve funkci setrval. Ani v tomto případě zákon nijak blíže nespecifikuje tyto důvody a opět je tak ponecháno na uvážení soudu, co lze v konkrétním případě považovat za důležitý důvod. S přihlédnutím ke smyslu institutu poručenství a k podmínkám, které musí splňovat osoba poručníka, se bude jednat o negativní změnu ve způsobu života poručníka (např. alkoholismus, požívání jiných návykových látek, spáchání trestného činu atd.), která má za následek, že poručník by mohl svým chováním a stylem svého života ohrožovat řádný výkon svých povinností.

Na zánik výkonu poručenské funkce se váže povinnost vydat soudu všechno, co souvisí s tímto výkonem. Tuto povinnost má v první řadě poručník, jehož funkce skončila, přičemž je nerozhodné z jakého titulu (smrtí, zproštěním, nebo odvoláním) k zániku poručenství došlo. Poručník tak musí učinit bezodkladně, nejpozději však do šesti měsíců. Toto časové rozpětí vyvolává mírné pochybnosti, zda šest měsíců jako nejzazší termín pro odevzdání veškerých podkladů souvisejících s výkonem poručenství, není příliš dlouhé. Zvlášť přihlédneme-li, že nový poručík (ať už OSPOD nebo fyzická osoba) bude muset do poručenské funkce nastoupit ihned poté a mohou mu tak chybět podklady a materiály, které má u sebe jeho předchůdce. Tato situace může činit problémy například, pokud bývalý poručník má u sebe osobní doklady dítěte, doklady týkající se jeho majetkových práv, zdravotní dokumentaci, atd. Kromě výše popsané ediční povinnosti musí poručník při skončení své funkce podat soudu závěrečnou zprávu o výkonu své funkce, jejíž součástí je i závěrečný účet týkající se správy jmění poručencova majetku. Pro její předložení platí stejná lhůta jako pro ediční povinnost, tedy je žádoucí vše předložit bezodkladně, nejpozději však do šesti měsíců.

V tomto případě se domnívám, že i kdyby bývalý poručník vše předložil soudu až v šestém měsíci, nebude to činit novému poručníkovi větší obtíže, jelikož bývalý poručník musel soudu pravidelně podávat zprávy o stavu a vývoji dítěte a také předkládat účty ze správy jmění dítěte. Závěrečná zpráva by měla v podstatě celkově shrnout informace o průběhu poručenské funkce od jejího počátku až do jejího skončení. Závěrečný účet by měl především obsahovat údaje o stavu majetku dítěte od okamžiku, kdy se poručník ujal své funkce do dne, kdy jeho poručenská funkce končí. Majetek dítěte je tak pod stálým dohledem soudu a je tedy pochopitelné, že v případě nějakých zásadních majetkových rozdílů na začátku a na konci funkce, poručník bude muset odůvodnit tyto rozdíly a průběh hospodaření se svěřenými prostředky. Jelikož poručenskou funkci může ukončit i úmrtí poručníka, je třeba i v tomto ohledu zajistit někým ediční povinnost. Zákonodárce dle ustanovení § 938 odst. 2 tuto povinnost přesunul na dědice zemřelého poručníka, kteří tedy musejí soudu vydat vše, co nějak souvisí s výkonem poručnické funkce a pokud není dědiců tak tuto povinnost mají osoby, které mají přístup k tomu, co měl zemřelý u sebe. Dědiců se však pochopitelně nebude týkat povinnost podat soudu závěrečnou zprávu.

4.2.6. Hmotné zabezpečení poručníka

Přestože jedním z podstatných znaků poručenství je skutečnost, že poručník nemusí o dítě pečovat osobně, je samozřejmě žádoucí, aby poručník zajišťoval dítěti nejen právní ochranu, ale aby mu poskytoval i osobní péči. Dítě, tak bude moci vyrůstat v péči svého zákonného zástupce, nikoliv v ústavním zařízení. Pokud tedy poručník je schopen a ochoten o dítě osobně pečovat tak, jako by mu dítě bylo svěřeno trvale do péče, náleží mu hmotné zabezpečení jako pěstounovi.⁷⁸ Tímto ustanovením tak zákonodárce vyrovnává rozdíly mezi hmotným zabezpečením pěstounství a poručenství. V případě pěstounství se pěstouni rozhodnou předem, že se chtějí namísto svého zaměstnání věnovat výchově cizích dětí, aby nemusely vyrůstat v ústavní péči. Poručenství, ale mnohdy vykonávají příbuzní dítěte, kteří se tak nerozhodli předem, ale častokrát až po nastalé situaci, kdy se dítě ocitne bez právní i osobní ochrany.

⁷⁸ Srov. §47 e až §47za ZOSPOD

Především v případech malých dětí je pak nutná celodenní osobní péče poručníka a ten je tak nucen snížit svůj pracovní úvazek nebo odejít z pracovního poměru úplně. A právě v takovém případě je nutné, aby poručníkovi náleželo hmotné zabezpečení a tím se maximálně eliminovala možnost odmítnutí osobní péče o dítě z důvodu případného snížení životní úrovně poručníka.⁷⁹

4.3. Současná právní úprava opatrovnickví

Ačkoli institut opatrovnickví přímo nespadá do forem náhradní péče o dítě a nelze tak říci, že by jeho výkonem byla dítěti poskytována potřebná péče o jeho fyzický a duševní vývoj, přesto bych tuto právní úpravu nechtěla ve své práci opomenout. Domnívám se, že je na místě tomuto institutu věnovat stručné shrnutí, jelikož i nechtěné, nezletilé děti, kterým je poskytnuta potřebná péče jednou z forem náhradní péče, které jsou podrobně rozebrány v této práci, se mohou ocitnout v situaci, ve které bude nutné jim poskytnout právní ochranu skrze opatrovníka. Může se tak stát například v procesu osvojení dítěte, nebo pokud poručník nechce spravovat jmění poručence a mnoho dalších případů.

Opatrovnickví je v NOZ upraveno v Hlavě III (Poručenství a jiné formy péče o dítě) v Díle 2 a navazuje tak na právní úpravu poručenství. Prostřednictvím tohoto institutu je zajištěna právní ochrana a především zastoupení dítěte, které se ocitne v právní situaci, kdy nemůže jednat samo za sebe a nemůže být zastoupeno ani svým zákonným zástupcem. Dítěti je opatrovník ve většině případů jmenován na časově omezenou dobu ke konkrétnímu účelu (tzv. opatrovník ad hoc), méně už pak k dlouhodobému opatrovnickví (např. opatrovník pro správu jmění).

Dříve než opatrovník v zastoupení dítěte přistoupí k právnímu jednání, k jehož provedení byl jmenován, zjistí stanovisko rodiče, popřípadě poručníka a je-li to možné, tak i stanovisko dítěte a je-li to vhodné, tak i stanoviska dalších osob (§ 946). Pokud opatrovník má postupovat v zájmu dítěte, respektive musí tak postupovat, je vhodné, aby nejprve zjistil, co je opravdovým zájmem dítěte. Nemůže tak pochopitelně učinit, aniž by nebyl důkladně obeznámen, jaké jsou zájmy dítěte a jak je nejlépe naplnit.

⁷⁹ Srov. R 4/1977

Právě proto musí opatrovník zjistit stanovisko rodiče či poručníka. V případě zjišťování stanoviska dítěte, i zde bude záležet na jeho psychické a rozumové vyspělosti. Stanoviska dalších osob opatrovník pravděpodobně bude zjišťovat až poté, pokud nebude mít ucelený názor a bude třeba si doplnit informace i od jiných osob než rodiče (případně poručníka) a dítěte.

Na právní úpravu opatrovnictví, opatrovníka a opatrovance se přiměřeně užijí ustanovení týkající se poručenství a stejně tak osoby poručníka a poručenice. Samozřejmě některá ustanovení z logiky věci nelze použít vůbec, jako například kdy je potřeba jmenovat dítěti poručníka, vymezení jeho funkce atd.

Jelikož ustanovení vztahující se k opatrovnictví výslovně neupravují požadavky kladené na osobu opatrovníka, bude v tomto případě nezbytné přiměřeně použít zákonnou úpravu poručenství. Vzhledem k tomu, že opatrovník může být dítěti určen z různých důvodů, bude tak záležet i na účelu opatrovnictví a délce časového období, na kterou byl opatrovník jmenován. V každém případě musí jít o zletilou, plně svéprávnou osobu, která svým způsobem života zaručuje řádný výkon funkce. Pochopitelně musí se svým jmenováním souhlasit a v případě, že se nepodaří žádnou vhodnou osobu nalézt, bude tuto funkci vykonávat OSPOD.

4.3.1. Kdy je potřeba jmenovat dítěti opatrovníka

Ustanovení § 943 uvádí souhrn důvodů, pro které musí být dítěti jmenován opatrovník. Jedná se tedy o střet zájmů dítěte na jedné straně a jiné osoby na straně druhé, dále nehájí-li zákonný zástupce dostatečně zájmy dítěte, nebo pokud je to v zájmu dítěte z jiného důvodu, případně stanoví-li tak zákon.

Jestliže zákon hovoří o střetu zájmů u dítěte a jinou osobou, je tím myšleno, že dojde ke střetu zájmů mezi jím a rodiči, nebo mezi jím a jeho sourozencem. Jelikož je nezbytné, aby nezletilé dítě bylo zastoupeno, a z podstaty věci rodiče nemohou hájit ani v jednom z výše popsaných případů dostatečně a nezávisle jeho zájmy, je nutné mu ustanovit tzv. kolizního opatrovníka, který vždy jedná v jeho zájmu. Stejně tak v životě dítěte může nastat situace, při které rodiče dostatečně nehájí jeho zájmy a dítě by tak mohlo být zkráceno na svých právech či by mohlo dojít k poškození jeho zájmů. Opět je tak potřeba jmenovat opatrovníka, který nebude lhostejný k záležitostem dítěte a naopak

učiní veškerá vhodná rozhodnutí v jeho zájmu. Soud musí dítěti také ustanovit opatrovníka vždy, pokud je to nezbytné i z jiných důvodů, které však nejsou explicitně uvedeny v § 943 či jiných ustanoveních. Zákodárce tak nešel cestou taxativního výčtu veškerých situací, kdy bude dítěti potřeba jmenovat opatrovníka a nechal na uvážení soudu, zda je to nezbytné či nikoliv.

Pokud tedy dítěti byl jmenován z jakéhokoliv výše popsaného důvodu opatrovník, má tento povinnost hájit zájmy dítěte, což s sebou nese i jeho povinnost podat návrh na zahájení řízení vždy, je-li nezbytné z hlediska zájmu dítěte, aby soud nebo jiný orgán veřejné moci v záležitosti dítěte rozhodl. V tomto ustanovení se tak naplno odráží podstata institutu opatrovnictví, totiž poskytnutá právní ochrana dítěti, nikoliv náhradní péče.

4.3.2. Práva a povinnosti opatrovníka

V rozhodnutí, kterým soud jmenuje opatrovníka do jeho funkce, bude zejména uvedeno, proč je opatrovník jmenován, na jak dlouhou dobu, jaká jsou jeho práva a povinnosti, zda a jakým způsobem má podávat soudu zprávy a zda má právo na náhradu nákladů a na odměnu (§ 945). Účelem tohoto ustanovení je poskytnout soudu pružný rámec pro vymezení úkolů opatrovníka v závislosti na konkrétním případě. Rozsah práv a povinností bude v rozhodnutí vymezen z hlediska účelu, pro který byl opatrovník dítěti ustanoven. V rozhodnutí by také mělo být vždy obsaženo, jak dlouhou dobu opatrovnictví bude trvat a zda je výkon opatrovnictví nějak omezen, či jak má být s jednotlivými částmi majetku nakládáno nebo naopak jaké úkony s majetkem se zakazují. V souvislosti s výkonem této funkce také mohou opatrovníkovi vzniknout náklady, nicméně stále záleží na uvážení soudu, v jakém rozmezí přizná opatrovníkovi právo na úhradu vynaložených nákladů. Méně obvyklé bude přiznání odměny za výkon této funkce, jelikož se svým způsobem jedná o funkci čestnou, ale vyloučené to není. To neplatí pochopitelně, pokud funkci opatrovníka vykonává OSPOD, jelikož ten ji vykonává jako orgán státní správy bezplatně.

4.3.3. Opatrovník pro správu jmění dítěte

Důvody, pro které musí být dítěti jmenován opatrovník pro správu jmění, mohou být rozmanité, jejich společným znakem však bude ohrožení majetkového zájmu dítěte. Primárně jsou to rodiče dítěte (případně poručník), kteří by měli spravovat majetek dítěte, přesto však mohou existovat ať už objektivní či subjektivní důvody, pro které rodiče nemohou dítěti zajistit náležitou péči o jeho majetek. Například majetek dítěte může být velmi rozsáhlý či se může jednat o majetek se zvláštní povahou, k jehož spravování je třeba odborných znalostí. Pokud nejsou sami rodiče schopni zajistit svými znalostmi a schopnostmi péči o majetek dítěte, měli by tak alespoň pro tento účel obstarat osobu, která odbornými znalostmi oplývá. V opačném případě totiž rodiče neplní úlohu řádného hospodáře majetku dítěte jako jeho zákonní zástupci a majetek by tak mohl být ohrožen. Mezi subjektivní důvody pak můžeme řadit například zneužívání majetku dítěte rodičem pro vlastní potřeby, nebo pokud rodiče zanedbávají své povinnosti řádného hospodáře. Soud v takovém případě jmenuje dítěti opatrovníka pro správu jmění a pochopitelně se musí jednat o vhodnou osobu, která disponuje příslušnými odbornými znalostmi a chce zároveň funkci opatrovníka vykonávat. Na místě je pak zároveň úvaha nad možným omezením či zbavením rodiče jeho rodičovské odpovědnosti a ustanovení dítěti poručníka, který pokud bude mít dostatečné znalosti a zkušenosti, může zároveň spravovat jeho majetek.

Dalším důvodem, při kterém se soud uchýlí k ustanovení opatrovníka pro správu jmění, je prohlášení konkursu na majetek rodiče. Pokud by šlo o majetek pouze jednoho rodiče a stále je tu druhý rodič, jehož jmění se úpadek netýká, není potřebné, aby se soud rozhodl jmenovat dítěti opatrovníka. Jestliže ale půjde o společný majetek rodičů, nemůže pak ani jeden z nich řádně pečovat o jmění dítěte.

Opatrovník pro správu jmění dítěte postupuje při výkonu své funkce s péčí řádného hospodáře a nesmí podstupovat nepřiměřená rizika (§ 949). Vždy by tedy měl mít opatrovník na paměti, že ač byl jmenován právě proto, že disponuje odbornými znalostmi a zkušenostmi, stále se musí při správě řídit pravidly a omezeními, které soud stanovil ve svém rozhodnutí o jeho jmenování. Navíc bude spravovat majetek nezletilého dítěte, a je tak na místě maximální pečlivost a loajalita.

Dle ustanovení § 950 opatrovník odpovídá za řádné plnění své funkce soudu a podléhá jeho stálému doзору. Pro jeho právní jednání platí obdobně ustanovení o tom, jak rodiče vykonávají správu jmění dítěte. Považuje-li to zároveň soud za potřebné, určí opatrovníkovi, která právní jednání musí být nejdříve jím schválena. V souvislosti s tím opatrovník předkládá soudu pravidelně zprávy a účty ze správy jmění, a to vždy za dobu, jejíž délku stanoví soud, přičemž tato doba nesmí být delší než jeden rok. Tím, že zákonodárce odkazuje na obdobné užití ustanovení o výkonu správy jmění dítěte rodiči, určuje opatrovníkovi okruh právních jednání, ke kterým je třeba souhlas soudu.⁸⁰ I tak není vyloučeno, že tento okruh povinností, bude soudem ještě rozšířen. Co se týká povinnosti předkládat soudu zprávy o stavu jmění dítěte, jedná se v podstatě o obdobnou povinnost, jakou má poručník⁸¹, s tím rozdílem, že opatrovník se ve zprávě vyjadřuje pouze k majetku dítěte nikoliv k jeho osobě.⁸²

Jelikož opatrovnictví pro správu jmění dítěte je záležitostí odbornou a tuto funkci musí vykonávat osoba s odbornými znalostmi, je pochopitelné, že soud opatrovníkovi přiznává právo na přiměřenou odměnu za výkon této funkce. Tato odměna bude hrazena z výnosu jmění dítěte a její výši a dobu, po kterou bude hrazena, určí až soud, a to s ohledem na povahu výnosu jmění dítěte. To samé platí i pro náklady související se správou jmění, které si opatrovník má právo odečíst z výnosů jmění dítěte a nestačí-li výnos, je možné, aby soud rozhodl, že tyto budou uhrazeny přímo z majetku dítěte (§ 951).

4.3.4. Zánik a zrušení opatrovnictví

K zániku opatrovnictví může dojít buď absolutně či relativně. V prvním případě to znamená, že potřeba opatrovnictví nad dítětem již není potřeba, například proto, že opatrovník ustanovený ke konkrétnímu právnímu jednání nebo pro účely nějakého řízení, již účel svého jmenování splnil. Opatrovníka, který naopak nebyl jmenován jen

⁸⁰ Srov. § 898

⁸¹ Srov. § 934 odst. 2

⁸² ŠVESTKA, J.; DVOŘÁK, J.; FIALA, J.; ZUKLÍNOVÁ, M. a kol. Občanský zákoník. Komentář. Svazek II. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2014, s. 664

k určitému právnímu jednání, zprostí soud jeho funkce, netrvá-li již potřeba, na základě které byl jmenován. Bude se tak dít v případech, kdy dojde na straně dítěte ke změně poměrů a obavy, které vedly k ustanovení opatrovníka, tedy pominuly a není tak nutné, aby po zproštění funkce opatrovníka, soud na jeho místo jmenoval jinou vhodnou osobu, tak jako je tomu v případě zproštění funkce poručníka. I tak ale platí přiměřené použití důvodů zániku poručenství (§ 936 ve spojení s § 944).

Relativní zánik opatrovnictví nastane, pokud opatrovník neplní svoji funkci řádně a s náležitou, odbornou péčí. Soud ho zprostí jeho funkce, ale potřeba jmenovat dítěti nového opatrovníka stále trvá.

5. Svěření dítěte do péče jiné osoby

Tento institut náhradní péče znala již předchozí právní úprava, tedy ZOR, který jej upravoval ve svém § 45. Po rekodifikaci soukromého práva bylo však svěření dítěte do péče jiné osoby (dále jen svěření) stejně jako další formy náhradní rodinné péče převzato do NOZ, který se tomuto institutu věnuje v Hlavě III (Poručenství a jiné formy péče o dítě), Díl 3 (Svěření dítěte do péče jiné osoby a pěstounství), Oddíl 1 (Svěření dítěte do péče jiné osoby). Svěření je tak zcela záměrně upraveno ve stejném Díle 3 jako pěstounství. Oba instituty vykazují mnoho společných prvků, přičemž jejich hlavním znakem je osobní péče o dítě⁸³ člověkem odlišným od rodiče a poručníka.

Tato forma péče o dítě přichází v úvahu zejména v případech, kdy rodiče nejsou z objektivních, či subjektivních důvodů schopni o dítě sami pečovat a tuto péči jsou naopak schopni zabezpečit příbuzní dítěte nebo jiná blízká osoba⁸⁴. Zákonodárce tak reagoval na zkušenosti z praxe, kdy se péče automaticky namísto rodičů ujímají nejbližší příbuzní (prarodiče, teta, strýc, zletilý sourozenec), nebo jiná blízká osoba. Oproti institutu osvojení však u dítěte nedochází ke statusové změně a jde pouze o dočasnou, zpravidla krátkodobou osobní péči. Tento typ náhradní péče má vždy přednost před ústavní výchovou, kam by dítě mělo být umístěno až na posledním místě. Další velkou výhodou svěření je fakt, že dítě a pečující osoba se osobně znají a mají k sobě vytvořený rodinný vztah. Tím pádem přechod dítěte z péče rodiče do osobní péče této osoby není tak náročný a mnohdy je naopak dítětem velmi vítaný, zvláště pokud k přechodu péče dochází z důvodů zanedbávání péče rodičem.

Aby nedocházelo ke zneužívání tohoto institutu cizími lidmi jako náhražky za preadopční péči nebo předpěstounskou péči, zákon výslovně tuto možnost vylučuje. Svěření tak v žádném případě nenahrazuje předpěstounskou, a ani preadopční péči, která musí předcházet osvojení.

⁸³ To je i hlavní rozdíl od institutů poručenství a opatrovnictví, které naopak mají dítěti poskytnout především právní ochranu, viz. Kapitola 4

⁸⁴ Srov. R 21/1965: Svěření dítěte do výchovy jiné osoby než rodiče bude namíste zpravidla tehdy, jestliže ani jeden z rodičů nebude moci řádnou výchovu zajistit.

5.1. Pečující osoba

Existence vhodné osoby a zároveň její souhlas s převzetím péče o dítě je jedním ze základních předpokladů pro fungování svěření. Musí se jednat o osobu plně svéprávnou, bezúhonnou, která skýtá záruky, že se bude o dítě dobře starat, a že mu bude náhradní péče ku prospěchu. Oproti předchozí právní úpravě NOZ zavedl požadavek, aby pečující osoba měla bydliště na území České republiky. Neznamená to, že se musí nutně jednat o osobu s českým občanstvím, ale musí být trvale usazena na území České republiky s úmyslem se tu dlouhodobě zdržovat a zajišťovat dítěti odpovídající péči na našem území.

Ze zákona také jasně vyplývá, že pokud se dítěte ujala příbuzná či jinak dítěti blízká osoba, dá jí soud přednost před jinou osobou, ledaže by to nebylo v zájmu dítěte. Není tak vyloučeno, že dítě bude svěřeno do péče cizí osoby, pokud nebude žádného vhodného příbuzného, který by se funkce ujal, nebo by tu taková osoba byla, nicméně svěření dítěte do její péče rozhodně není v jeho zájmu. Jelikož se ale ve většině případů jedná o osobu příbuznou, či jinak dítěti blízkou není nutné, aby tato osoba procházela nějakou zvláštní přípravou, jako tomu bývá u pěstounství. I tak ale musí mít pečující osoba, ať už příbuzná, nebo cizí osobní předpoklady pro výkon činnosti, a to jak po stránce zdravotní, morální, tak i právní.⁸⁵

Soud ve svém rozhodnutí o svěření dítěte do péče vymezí práva a povinnosti pečující osoby a rovněž i práva a povinnosti rodičů. Neučiní-li tak, platí, že se obdobně použijí ustanovení o pěstounské péči, která je svěření svým pojetím a rozsahem práv a povinností pěstouna podobná. Obecně má však pečující osoba právo a povinnost o dítě osobně pečovat, může přiměřeně vykonávat práva a povinnosti rodičů, rozhodovat jen o běžných záležitostech dítěte, poskytovat rodičům informace o dítěti a umožnit rodiči osobní styk s dítětem (pokud v tomto směru nebyl rodiči styk omezen, či zakázán). Má také právo, aby výživné stanovené rodičům, bylo poskytováno přímo

⁸⁵ ŠVESTKA, J.; DVOŘÁK, J.; FIALA, J.; ZUKLÍNOVÁ, M. a kol. Občanský zákoník. Komentář. Svazek II. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2014, s. 674

k jeho rukám a pokud rodiče stanovené výživné neplatí, může ho vymáhat soudní cestou (viz níže).⁸⁶

Pokud příbuzná osoba fakticky převzala do své péče dítě, které se ocitlo bez náležité péče svého rodiče nebo poručníka, a to s úmyslem se o něj starat po dobu, po kterou rodič nebo poručník nemůže o dítě pečovat, musí tuto skutečnost neprodleně oznámit obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností (§ 10a odst. 2 ZOSPOD). O samotném svěřeni dítěte do péče této osoby přesto rozhoduje soud a nejde tak o potvrzení faktického stavu. Pokud by totiž soud dospěl k závěru, že osoba, která dítě převzala, nedisponuje dostatečnými vlastnostmi a záruky pro výchovu dítěte, soud dítě do její péče nesvěří a dítěti tak musí být zajištěna jiná forma náhradní péče.

5.2. Práva a povinnosti rodičů

Rodiče přestože nevykonávají osobní péči nad dítětem, zásadně zůstávají i nadále nositeli rodičovské odpovědnosti. Rozhodnutím soudu o svěřeni dítěte do péče tak dochází pouze k faktickému přesunu péče o dítě na jinou osobu, ale už nedochází k přechodu jiných práv a povinností rodiče. Rodiče jsou ve svých právech omezeni pouze v tom smyslu, že nemohou mít dítě ve vlastní péči. I přesto je však důležité, aby se i nadále posiloval a podporoval vztah mezi rodičem a dítětem, a proto pokud soud nestanoví jinak (zákaz, omezení styku), má pečující osoba povinnost umožnit rodiči stýkat se s dítětem.

Rodičům zůstává i nadále zachována vyživovací povinnost. O její výši rozhodne soud dle obecných ustanovení o vyživovací povinnosti a dle majetkových poměrů rodiče s ohledem na odůvodněné potřeby dítěte. Současně soud ve svém rozhodnutí uloží rodičům povinnost poskytovat výživné přímo pečující osobě.⁸⁷ NOZ nově přiznává aktivní legitimaci k vymáhání neplaceného výživného pečující osobě, která má právo podat návrh na výkon rozhodnutí o placení výživného. Výživné má především sloužit potřebám dítěte, a proto s ním musí pečující osoba nakládat hospodárně a k

⁸⁶ HRUŠÁKOVÁ, Milana, Zdeňka KRÁLÍČKOVÁ a Lenka WESTPHALOVÁ. *Rodinné právo*. Vyd. 1. V Praze: C.H. Beck, 2015

⁸⁷ <http://obcanskyzakonik.justice.cz/fileadmin/Duvodova-zprava-NOZ-konsolidovana-verze.pdf>

uspokojování životních potřeb dítěte. O tom jakým způsobem má pečující osoba nakládat s výživným může přesto rozhodnout soud a určit například jaká část má jít na běžné potřeby dítěte, jaká na jeho spořicí účet, atd.

V souvislosti s placením výživného je důležité zmínit, že pokud by nebylo možné rodičům nebo jiným příbuzným dítěte uložit vyživovací povinnost ve výši odpovídající potřebám dítěte, nelze institut svěřeni dítěte do péče jiné osoby použít a bude tak na místě svěřit dítě, třebaže té samé osobě formou pěstounské péče. Díky tomu mohou být náklady na uspokojování životních potřeb dítěte hrazeny prostřednictvím dávek pěstounské péče (k tomu více v kapitole věnované pěstounství).

5.3. Nároky související s převzetím dítěte do péče

Pečující osoba se pro účely zákoníku práce a předpisů z oblasti sociálního zabezpečení považuje za rodiče dítěte, a to rozhodnutím soudu o svěřeni dítěte do péče. Žena má tak nárok na mateřskou dovolenou po dobu 22 týdnů nebo po dobu 31 týdnů v případě, že převzala 2 a více dětí. Pečující ženě stejně jako matce dítěte náleží peněžité pomoci v mateřství ve výši 70 % z vyměřovacího základu (hrubá mzda) z dávek nemocenského pojištění.⁸⁸

Za předpokladu, že je pečující osoba zaměstnaná, má nárok na rodičovskou dovolenou do věku tří let dítěte nebo rodičovskou dovolenou po dobu 22 týdnů při převzetí dítěte ve věku tří až sedmi let. Po dobu čerpání rodičovské dovolené má pečující osoba nárok na rodičovský příspěvek z dávek státní sociální podpory. Tento nárok má i osoba, která sice není v pracovním poměru, ale o dítě osobně, celodenně a řádně pečuje. Rodičovský příspěvek činí v celkové výši 220 000 Kč a lze ho poskytovat až do čtyř let věku dítěte.⁸⁹

⁸⁸ Srov. § 31 a násl. Zákona č. 187/2006 Sb. o nemocenském pojištění

⁸⁹ HRUŠÁKOVÁ, Milana, Zdeňka KRÁLÍČKOVÁ a Lenka WESTPHALOVÁ. *Rodinné právo*. Vyd. 1. V Praze: C.H. Beck, 2015

6. Pěstounská péče

6.1. Právní úprava od roku 1918 do roku 1948

Po zániku Rakousko-uherské monarchie nově vzniklý Československý stát prostřednictvím tzv. „recepční normy“ převzal dosavadní právní úpravu, přičemž na území státu českého platilo právo rakouské a na území Slovenska právo uherské. Hlavní právní úprava náhradní rodinné péče byla tedy obsažena v ABGB (§ 187-§ 284, institut poručenství). Pokud se tedy o dítě nemohli starat jeho rodiče, byla péče o něj zabezpečována skrze institut poručenství (viz. Kapitola 4.1). Poručníkem mohla být jak osoba příbuzná či jinak dítěti blízká, tak i osoba cizí. Podstatné bylo, aby tato osoba pečovala o dítě osobně, dbala na jeho řádnou výchovu a spravovala jeho jmění.

Oproti tomu institut pěstounství (§ 186 ABGB) představoval jakousi doplňkovou péči v případě, že o dítě nemohl pečovat ani rodič ani poručník. Pěstounský poměr vznikal na základě smlouvy, ve které se pěstoun zavázal pečovat o nezletilé dítě. Trvalý pěstounský poměr nad dětmi mladšími 14 let upravoval zákon č. 256/1921 Sb., o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských a vl.nař.č. 29/1930 Sb., jimž se prováděl tento zákon. Pěstounem se mohla stát jak fyzická osoba, tak ústavní zařízení v podobě sirotčince, výchovny, dětského domova, či útulku. Budoucí pěstoun si musel k výkonu této funkce podat žádost o povolení dozorujícího úřadu, v jehož obvodu měl bydliště. Dítě mohlo být do individuální pěstounské péče svěřeno jak dlouhodobě, tak přechodně, k čemuž nebylo nutné rozhodnutí soudu. Pěstoun byl povinen se o dítě náležitě a svědomitě starat, zabezpečovat mu výživu a domácí výchovu. Pěstoun mohl svou funkci vykonávat buď zdarma a neměl nárok na úhradu nákladů vynaložených na dítě nebo tuto vykonával s nárokem na úhradu nákladů, které byly hrazeny příbuznými nebo z veřejných prostředků.

6.2. Právní úprava od roku 1948 do roku 1989

Rok 1948 znamenal zásadní zlom v pojetí náhradní rodinné péče a především pak ve vývoji náhradní rodinné péče o opuštěné a nechtěné děti. Komunistický režim viděl v náhradní rodinné péči potenciální riziko a výchovně nebezpečné prostředí, a

proto začala být preferována náhradní péče o děti v ústavních zařízeních pod dohledem státu, který jako jediný měl monopol na jejich zřizování. Odpadla tak činnost veškerých dobrovolných zařízení a spolků pro opuštěné děti. V roce 1949 došlo k přijetí zákona č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, zákona č. 266/1949 Sb., o zatímních změnách v některých občanských věcech právních a zákona č. 69/1952 Sb., o sociálně-právní ochraně mládeže, které zrušily ustanovení o pěstounské péči v ABGB a také zákon z roku 1921 o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských a též vládní nařízení, jímž se tento zákon prováděl (viz výše). Důsledkem toho všeho tedy byl zánik institutu pěstounství na dobu více než 20 let a náhradní rodinná péče tak mohla být realizována pouze prostřednictvím osvojení a poručenství.

V roce 1973 byl do našeho právního řádu opět zaveden institut pěstounství, a to zákonem č. 50/1973 Sb., o pěstounské péči. Tento zákon obsahoval jak právní úpravu pěstounské péče, tak i nároky pěstouna na hmotné zabezpečení sebe i dítěte. Předpokladem výkonu pěstounské péče byla dlouhodobost a institut byl určen pouze pro děti, které potřebovaly péči dlouhodobě či trvale. Krátkodobá péče o dítě se uskutečňovala prostřednictvím institutu svěřeni dítěte do péče jiné osoby, opatrovnictví, poručenství. Zákon umožňoval výkon pěstounské péče dvěma způsoby, a to buď individuálně, nebo kolektivně. Do individuální péče mohlo být dítě svěřeno jedné fyzické osobě, do společné péče manželů, nebo do péče jednoho manžela se souhlasem toho druhého. Oproti tomu kolektivní pěstounská péče mohla být vykonávána ve zvláštních zařízeních určených k tomuto účelu.

6.3. Právní úprava od roku 1989 do roku 2013

Dalším zásadním mezníkem ve vývoji rodinného práva a zároveň i pěstounské péče byl rok 1989. Zánik komunistické ideologie a státu s sebou přinesl i změnu v nazírání institutů náhradní rodinné péče. Od počátku bylo zřejmé, že na první místo bude nutno stavět zájmy dítěte a jeho výchovu v rodinném prostředí nebo prostředí, které je tomu rodinnému co nejbližší a odklonit se tak od kolektivistického pojetí ústavní výchovy. I po roce 1989 byl stále v platnosti zákon z roku 1973 o pěstounské péči, a to až do roku 1998. Díky tomu musel soud až do roku 1998 zjišťovat, zda není pro dítě vhodnější umístit ho do ústavní výchovy a teprve až poté přicházela v úvahu možnost

pěstounství. Ústavní výchova tedy měla přednost i po roce 1989. V roce 1998 byl přijat zákon č. 91/1998 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 94/1963 Sb., o rodině. Tato novelizace ZOR výslovně stanovila, že před nařízením ústavní výchovy je třeba posoudit, zda výchovu nelze zajistit náhradní rodinnou péčí (§ 46 odst. 3) a tím byla péče v ústavních zařízeních postavena až za veškeré instituty náhradní rodinné péče. Dalším zásadním milníkem bylo přijetí zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, který upravoval proces zprostředkování pěstounské péče, systém výběru vhodných osob, vedení evidence uchazečů atd. Významnou změnu přinesl i rok 2006, kdy byl zaveden nový institut přechodné pěstounské péče. Do té doby bylo pěstounství vnímáno jako institut dlouhodobé péče o dítě a pro krátkodobé umístění dítěte mimo rodinou péči byly využívány jiné formy náhradní rodinné péče (svěření do péče jiné osoby, poručenství). Pěstounem na přechodnou dobu, neboli také profesionálním pěstounem se mohla stát pouze osoba zařazená do evidence osob vhodných k výkonu pěstounské péče na přechodnou dobu. Výběr těchto osob a jejich evidenci upravoval ZOSPOD. Co se však od vzniku tohoto institutu jevílo velmi rozporuplně a neuspokojivě bylo hmotné zabezpečení těchto pěstounů, jelikož těmto osobám byla hmotná podpora poskytována pouze po dobu, po kterou u sebe měli v péči dítě. V praxi to znamenalo značné problémy, jelikož profesionální pěstouni po dobu, po kterou neposkytovali žádnému dítěti péči a byli vedeni pouze v evidenci uchazečů, byli bez příjmu. Řešení přišlo až v roce 2013, kdy byl novelizován ZOSPOD. Tato novelizace přiznala pěstounům vedeným v evidenci a čekajícím na dítě, kterému by mohli poskytnout náhradní rodinné prostředí, nárok na státní příspěvky. Nutno dodat, že tuto změnu v zákoně provázely bouřlivé diskuze, mnoho odborníků přineslo názory jak pro, tak proti a tehdejší prezident České republiky se dokonce výhradně ohradil proti této úpravě a zákon vetoval. Dle zatímních studií se počet profesionálních pěstounů po této novelizaci výrazně zvýšil, což pochopitelně znamená výrazné snížení počtu dětí v ústavních zařízeních, za což byla Česká republika i mnohokrát kritizována ostatními státy EU. Dle mého názoru je však nutné, aby se díky této úpravě nestal z institutu profesionálního pěstounství trend, který by byl využíván za účelem lehce dosažitelného zisku prostřednictvím pěstounských dávek. Bude tak nutné maximálně dbát na výběr vhodných osob a jejich následnou kontrolu.

6.4. Současná právní úprava

Stejně jako ostatní formy náhradní rodinné péče je institut pěstounství nově upraven v kodexu soukromého práva, tedy v NOZ, který se mu věnuje v Hlavě III (Poručenství a jiné formy péče o dítě), Díl 3 (Svěření dítěte do péče jiné osoby a pěstounství), Oddíl 2 (Pěstounství), tj. ustanovení § 958 - § 970. Na rozdíl od právní úpravy osvojení, pěstounská péče nezaznamenala tak dalekosáhlé změny, nicméně nějaké novinky byly NOZ zavedeny. O těchto bude samozřejmě pojednáno níže.

6.4.1. Pojem pěstounské péče

Jak bylo naznačeno v kapitole věnující se právní úpravě od vzniku samostatného československého státu, je nepochybné, že pěstounská péče má své nezastupitelné místo mezi ostatními instituty náhradní rodinné péče. Pěstounská péče je soukromoprávní institut s prvky veřejného práva, jehož hlavním cílem je osobní péče o dítě osobou odlišnou od rodiče, případně poručníka. Svým významem a právní úpravou má nejblíže k institutu svěření dítěte do péče jiné osoby, což zákonodárce deklaruje umístěním obou institutů do společného Dílu 3 v Hlavě III. Už mnohokrát jsem ve své práci zmínila, že v životě dítěte i rodiče mohou nastat okolnosti, ať už subjektivního či objektivního charakteru, na základě kterých rodič není schopen zabezpečit dítěti osobní výchovu. Je pak na státu, aby těmto dětem zajistil odpovídající péči co nejvíce připomínající rodinné prostředí a tím i náležitou ochranu. Je třeba mít stále na paměti, že pěstounství je subsidiární k přirozené rodině a zároveň má přednost před ústavní výchovou.

Tento typ péče je na rozdíl od osvojení institutem dočasným a trvá po dobu, po kterou rodiče nejsou schopni se o dítě starat. Zároveň zde nedochází ke statusové změně v právním postavení dítěte. Pochopitelně i při tomto typu náhradní rodinné péče o dítě musí být na prvním místě blaho dítěte a svěření do pěstounské péče přichází v úvahu, jen pokud je to v souladu se zájmy dítěte.⁹⁰

⁹⁰ Srov. ESLP Kutzner v. Německo, č. 46544/99, ESLP K. a T. v. Finsko, č. 25702/94

6.4.2. Osoba pěstouna

Existence vhodné osoby pěstouna a její souhlas s přijetím dítěte do své péče je jedním ze základních předpokladů pro výkon a fungování pěstounské péče. Ten kdo se chce stát pěstounem, musí skýtat záruky řádné péče, mít bydliště na území České republiky a musí souhlasit se svěřením dítěte do pěstounské péče (§ 962). Ač to NOZ výslovně neuvádí, předpokládá se zároveň, že pěstounem se může stát osoba plně svéprávná, zletilá, bezúhonná a s předpoklady pro takový výkon péče. Musí jít o osobu, jejíž zdravotní stav a věk nebude pro výkon pěstounské péče překážkou.

Co se týká zmiňovaného bydliště na území ČR, není tím myšleno, že se musí nutně jednat o občana České republiky. Důležité je, aby byl trvale usazen na našem území s úmyslem se zde trvale zdržovat právě proto, aby zde mohl řádně vychovávat svěřené dítě. Navíc je třeba podotknout, že přemísťování dítěte mimo území České republiky by naprosto odporovalo hlavnímu účelu pěstounství a tím i žádoucímu zachování rodinných vazeb s původní rodinou.

Souhlas pěstouna se sice a priori předpokládá už samotným podáním žádosti o zařazení do evidence, i přesto není vyloučené, že pěstoun nebude například souhlasit s převzetím konkrétního dítěte, a proto je souhlas vyžadován v každém případě. Oproti tomu není v žádném případě vyžadován souhlas rodiče, či poručníka dítěte. Pokud se chce pěstounem dítěte stát osoba příbuzná či jinak dítěti blízká, platí stejně jako u institutu svěřením dítěte do péče jiné osoby, že soud dá takovému příbuznému přednost, ledaže by to nebylo v nejlepším zájmu dítěte.

NOZ připouští, aby se pěstounem stala buď jedna osoba (je nerozhodné, zda žije sama, v manželství, nesezdaném soužití, nebo registrovaném partnerství), nebo aby se manželé stali společnými pěstouny (zde je rozhodné, aby se jednalo pouze o manželský pár, nikoliv o registrované partnery). Není ale vyloučené, že pěstounem se bude chtít stát pouze jeden manžel, kterému bude moci být dítě svěřeno do péče pouze se souhlasem toho druhého manžela (§ 965 odst. 1). Tohoto souhlasu není zapotřebí, pokud druhý manžel není plně svéprávný nebo je-li opatření jeho souhlasu spojeno s těžko překonatelnou překážkou (typicky se jedná o kritický zdravotní stav, nezvěstnost atd.). Osobně se ale domnívám, že tyto případy budou spíše výjimečné, jelikož pokud spolu manželé sdílejí společnou domácnost a žijí spolu, lze si obtížně

představit, že jeden manžel bude chtít vychovávat děti v pěstounské péči a druhý nikoliv. Pokud by se přesto rozhodl, že svůj souhlas ke svěřeni dítěte do péče neudělí, nelze o pěstounské péči kladně rozhodnout. Tento nesouhlas manžela nemůže být nahrazen rozhodnutím soudu.

Pěstouni mohou o dítě pečovat buďto samostatně ve svých domovech nebo v zařízeních určených k výkonu této péče (např. SOS dětské vesničky).

6.4.3. Práva a povinnosti pěstouna

Primárně je pěstoun povinen a zároveň oprávněn o dítě osobně pečovat (§ 966 odst. 1). V naprostém základě to bude znamenat, že mu bude poskytovat přístřeší, ošacení a stravu. Pochopitelně se ale od osoby pěstouna také očekává, že bude dítě co nejvíce rozvíjet i po stránce psychické, výchovné a morální. I proto je třeba, aby tuto funkci vykonávali lidé, kteří k tomu mají určité předpoklady a sami jsou dostatečně psychicky i fyzicky vyzrálými osobnostmi. V případě, že by pěstoun neplnil dostatečně a řádně osobní výkon péče o dítě, je samozřejmě možné ho za toto neplnění postihnout odvoláním z výkonu funkce a tím pádem i odebráním očekávaného příjmu.

Jelikož pěstounská péče nahrazuje tu původní rodičovskou pouze po stránce osobní a nikoliv právní, rodiče i nadále zůstávají nositeli rodičovské odpovědnosti. Přesto ale odpovědnost rodičů musí být fakticky omezena minimálně do té míry, do jaké sahají práva a povinnosti pěstouna. Ten tak může rozhodovat o běžných záležitostech týkající se dítěte a v rozsahu odpovídajícím těmto běžným záležitostem ho zastupovat a též spravovat jeho majetek (§ 966 odst. 2). Nelze si ani dost dobře představit, že by tomu tak nebylo, protože pokud se dítě nachází v osobní péči osoby pěstouna, není vhodné, aby o záležitostech všedního dne rozhodovala jiná osoba.

Na druhé straně je pěstoun povinen stále udržovat a rozvíjet vztahy mezi dítětem a jeho rodiči, dalšími příbuznými a osobami dítěti blízkými. V této souvislosti je pak pěstoun povinen umožnit rodiči osobní styk s dítětem, pokud soud nestanoví, že rodič byl v tomto právu omezen nebo zbaven (§ 967).

Další podstatnou povinností pěstouna je informovat rodiče, případně poručníka o podstatných záležitostech dítěte, aby oni jako nositelé rodičovské odpovědnosti byli dopředu a průběžně informováni a měli tak dostatek času pro adekvátní rozhodnutí.

Bude se tak typicky jednat o zdravotní stav dítěte, o jeho vzdělání, pracovní uplatnění atd.

Dojde-li k podstatné změně poměrů nebo k neshodě mezi rodiči a pěstounem v podstatné záležitosti týkající se dítěte, může nejen pěstoun, ale i rodič a dítě navrhnout soudu změnu práv či povinností, zrušení pěstounské péče či jiné rozhodnutí (§ 969). Účelem tohoto ustanovení je možnost řešit nastalou krizi v náhradní rodině a předejít tak až konečnému řešení v podobě zrušení pěstounské péče. Tato situace nebude jistě výjimečná a naopak se domnívám, že se bude jednat o hojně využívané ustanovení, jelikož ne ve všech případech rodiče s odebráním dítěte a jeho umístěním do péče pěstouna souhlasí a je pak jen otázkou času než začnou pěstounovi jeho výkon práv a povinností znepříjemňovat. Pěstoun by pak měl mít možnost se obrátit na soud, aby rozhodl v podstatné záležitosti, pokud se domnívá, že rozhodnutí rodičů není dítěti ku prospěchu (např. výběr povolání). Tu samou možnost NOZ přiznává i rodiči a dítěti.

6.4.4. Práva a povinnosti rodiče

NOZ upravuje práva a povinnosti rodičů dítěte, které je umístěno do pěstounské péče v ustanovení § 960. Předně zákonodárce klade důraz na zachování přirozených vazeb mezi rodiči a dětmi, jelikož účelem pěstounské péče není vytvořit takový poměr, jaký vzniká osvojením.⁹¹ V souvislosti s tím rodiče (i přesto, že osobně nepečují o dítě) zůstávají nadále nositeli a vykonavateli rodičovské odpovědnosti v právech a povinnostech dítěte, ve kterých ji nevykonává pěstoun. To ale neznamená, že soud po zvážení všech okolností konkrétního případu nemůže rozhodnout jinak a zkrátit v určitém ohledu práva a povinnosti rodičů. Rodiče ale nelze nikdy zbavit jejich statusových a osobních práv vůči dítěti (§ 856), ledaže by tak soud učinil v souvislosti s omezením svéprávnosti rodiče (§ 865 odst. 2).⁹² Dalším neopomenutelným právem rodiče je osobní styk s dítětem a právo na informace. Je tak zároveň pěstounovou povinností umožnit rodiči kontakt s dítětem, který by měl být osobní a pravidelný a

⁹¹ <http://obcanskyzakonik.justice.cz/fileadmin/Duvodova-zprava-NOZ-konsolidovana-verze.pdf>

⁹² ŠVESTKA, J.; DVOŘÁK, J.; FIALA, J.; ZUKLÍNOVÁ, M. a kol. Občanský zákoník. Komentář. Svazek II. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2014, s. 688

současně mu také poskytovat relevantní informace o výchově dítěte. Není však vyloučeno, že soud z důvodů zvláštního zřetele rozhodne jinak. Soud se zcela určitě bude řídit zejména tím, co je v zájmu a ku prospěchu dítěte, především jde-li o příbuzenskou pěstounskou péči.

Významnou povinností rodiče je pak povinnost i nadále vyživovat dítě, přestože o něj osobně nepečuje. Pro stanovení výše výživného platí v zásadě stejná pravidla jako v jiných případech stanovení výživného pro potřebnou osobu. Konkrétní rozsah stanoví soud v rozhodnutí, kterým svěřuje dítě do pěstounské péče. Základními kritérii pro stanovení výše vyživovací povinnosti jsou možnosti rodičů, schopnosti a jejich majtkové poměry ve vazbě na odůvodněné potřeby dítěte. Pokud dítěti náleží příspěvek na úhradu jeho potřeb, a je-li přiznané výživné vyšší než tento příspěvek, náleží rozdíl dítěti. Fakticky ho ale rodič bude vyplácet osobě, která o něj pečuje, tedy pěstounovi. Samotné výživné bude ale rodič poukazovat orgánu, který pěstounovi vyplácí dávky pěstounské péče, jelikož na tento orgán přechází ze zákona nárok dítěte do výše poskytnutého příspěvku. Přestože NOZ ve svém § 961, který upravuje vyživovací povinnost vůči dítěti, hovoří pouze o rodičích, je možné, aby se soud pokud rodiče nejsou nebo nemohou plnit, obrátil i na další v úvahu přicházející osoby, jako například prarodiče dítěte.⁹³ Soud může také rozhodnout o tom, jak má být hospodařeno s poskytnutým výživným a příspěvkem. Bude záležet na potřebách a zájmech dítěte a pěstoun je pochopitelně takovým rozhodnutím vázán.

Rodič má také právo požadovat dítě zpět do své osobní péče (§ 959). Jak bylo již zmíněno výše, pěstounská péče má převážně dočasný charakter a měla by být dítěti poskytována pouze po dobu, po kterou ji nemůže osobně poskytovat rodič.⁹⁴ Jakmile odpadne překážka, která fakticky brání rodiči pečovat o dítě, mělo by dojít k jeho návratu k původní rodině. Zákonodárce v tomto ohledu klade velký důraz na ochranu přirozené rodiny a právo dítěte vyrůstat se svými rodiči a dalšími příbuznými. Na druhou stranu není možné, aby rodič po vlastním uvážení, že na jeho straně došlo k nápravě okolností, pro něž nemohl dítě vychovávat, dítě svévolně pěstounovi odebral

⁹³ Srov. ustanovení § 910 NOZ

⁹⁴ V praxi se bude jednat například o dobu, po kterou je rodič hospitalizován v nemocnici, nebo je ve výkonu trestu, nebo je v nepříznivé sociální či finanční situaci.

z pěstounské péče. Bude tak opět záležet na uvážení soudu, zda po zhodnocení všech konkrétních okolností, rozhodne, že důvody, na základě kterých rodič nemohl o dítě pečovat, pominuly a je vhodné, aby dítě bylo navraceno do výchovy svého rodiče.

Stejně tak má rodič právo žádat o zrušení pěstounské péče, pokud došlo k takové změně okolností poměrů nebo k neshodě mezi jím a pěstounem, která by se týkala dítěte v podstatné záležitosti (§ 969).

6.4.5. Předpěstounská péče

Tento institut není v našem právním řádu žádnou novinkou, jelikož jej upravoval již ZOR⁹⁵. Jedná se v podstatě o období preadopční péče, kdy účelem obojího je navázat kontakty mezi osobou, která má zájem o dítě pečovat a dítětem. Na rozdíl od osvojení se zde jedná o institut fakultativní a záleží pouze na uvážení soudu, zda k jeho aplikaci přistoupí. Jelikož pěstounská péče by měla být vždy především ku prospěchu dítěte, ale současně nelze opomíjet osobu pěstouna, je vždy žádoucí, pokud již mezi pěstounem a dítětem není navázán bližší vztah, stanovit předpěstounskou péči. Tuto soud může vymezit na různě dlouhou dobu, přičemž bude záležet na potřebách dítěte a jeho rodiny. Soud má zároveň povinnost dohlížet nad úspěšností a průběhem předpěstounské péče (§ 963) a spolupracuje přitom s orgánem sociálně-právní ochrany dětí (§ 19 odst. 3, 4 ZSPOD).

6.4.6. Pěstounská péče na dobu přechodnou

Pěstounská péče na přechodnou dobu je zvláštní formou klasické pěstounské péče. Při klasické pěstounské péči se pěstoun stará o dítě na dobu, kterou určí soud ve svém rozhodnutí v závislosti na potřebách dítěte (je tak možné svěřit dítě do péče pěstouna na neurčito, tedy v souvislosti s § 970 až do zletilosti dítěte). Oproti tomu pěstounská péče na dobu přechodnou (někdy také nazývána „profesionální pěstounství“) je omezena na dobu, po kterou rodiči v péči brání závažná překážka pečovat o dítě, nebo dítě ještě nemohlo být svěřeno do péče budoucích osvojitelů, protože ještě nemohl být dán souhlas matky s osvojením, nebo souhlas rodičů může být

⁹⁵ Srov. ustanovení § 45b odst. 2 ZOR

odvolán, nebo ještě nebylo soudem rozhodnuto o tom, že souhlasu k osvojení není třeba.⁹⁶ NOZ se o této formě pěstounství výslovně zmiňuje v ustanovení § 958 odst. 3, kde je i zároveň uvedeno, že podrobnosti stanoví jiný zákon. Speciální úprava je tak vyhrazena zákonu č. 359/1999 Sb. o sociálně právní ochraně dětí (ZOSPOD), která se mu věnuje v § 27a. Profesionálním pěstounem se dle tohoto zákona může stát pouze osoba vedená v evidenci krajského úřadu pro účely zajištění péče pro dítě na přechodnou dobu. Osoby, které mají zájem stát se pěstounem na přechodnou dobu, musí podat žádost k obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností. K obsahovým náležitostem takové žádosti se budu podrobněji věnovat v kapitole 6.4.8. Zprostředkování pěstounské péče. Aby došlo k úspěšnému zařazení žadatele do této evidence, je třeba, aby zájemci měli k takovému výkonu péče předpoklady. Zejména s ohledem na krátkodobost péče a péče o dítě krátce po jeho narození. ZOSPOD výslovně stanoví, že pěstounská péče na přechodnou dobu může trvat nejdéle rok. To neplatí, pokud jsou do pěstounské péče téhož pěstouna svěřeni sourozenci dítěte, pak se počítá jeden rok od svěřeni posledního sourozence. O samotném svěřeni však může rozhodnout pouze soud na základě návrhu orgánu sociálně-právní ochrany. Soud je také povinen nejméně jednou za tři měsíce, zda důvody, pro které bylo dítě svěřené do pěstounské péče, stále trvají. V případě, že již pominuly, vrací se dítě do své původní rodiny, a pokud stále přetrvávají, rozhodne o stabilnější formě náhradní rodinné péče. Vcelku novým ustanovením (po tzv. velké novele ZOSPOD z roku 2013) má profesionální pěstoun nárok na dávky pěstounské péče, i když zrovna nemá žádné dítě v péči. Díky tomuto ustanovení tak zásadně vzrostl počet pěstounů vykonávající tuto péči.

6.4.7. Zánik pěstounské péče

Pěstounská péče zaniká z povahy věci navrácením dítěte do jeho původní rodiny po odpadnutí překážek, které vedly k jeho umístění do náhradní rodinné péče. O tom, musí vždy rozhodnout soud a to v podstatě kdykoliv během pěstounské péče. Dále potřeba výkonu pěstounské péče zanikne smrtí dítěte. V případě úmrtí pěstouna sice

⁹⁶ K tomu srov. kapitolu 3.3.5.2. Souhlas rodičů osvojovaného dítěte

pěstounské péče také zaniká, potřeba náhradního pěstounství nad dítětem ale trvá nadále a dítě tak bude umístěno do péče jiného vhodného pěstouna. Pěstounská péče také zásadně zaniká nabytím plné svéprávnosti dítěte, nejpozději však dosažením zletilosti (§ 970)⁹⁷ a rozvodem manželství pěstounů, jde-li o společnou pěstounskou péči.

6.4.8. Zprostředkování pěstounské péče

Institut pěstounské péče je mimo základního kodexu soukromého práva upraven ještě v dalších právních předpisech. NOZ obsahuje zejména úpravu práv a povinností pouze ve vztahu mezi pěstounem, dítětem a potažmo rodičem. Oproti tomu ZOSPOD má povahu předpisu veřejného práva, neboť upravuje práva a povinnosti osob, které se chtějí stát pěstouny, práva a povinnosti pěstounů, kompetence orgánů sociálně právní ochrany, proces zprostředkování pěstounské péče atd. Přestože je proces zprostředkování pěstounské péče velmi podobný procesu zprostředkování osvojení (viz kapitola 3.3.9. Zprostředkování osvojení), domnívám se, že i tak je třeba pro ucelený pohled této kapitoly na právní úpravu pěstounské péče, se podrobněji tomuto procesu věnovat.

Z orgánů sociálně-právní ochrany jsou při zprostředkování pěstounské péče nejdůležitější obecní úřady obce s rozšířenou působností a krajské úřady (§4 odst. 1 písm. a), b)), které v rámci své působnosti vykonávají řadu činností. Primárně jsou obecní úřady obce s rozšířenou působností povinny vyhledávat děti, kterým je potřeba zajistit péči v náhradním rodinném prostředí a současně vyhledávat i vhodné osoby pro výkon pěstounské péče a tyto provést odbornou přípravou pro přijetí dítěte do náhradní rodiny. Stejně jako u osvojení, ani v tomto případě, nesmí funkci zprostředkovatele pěstounské péče plnit jiné orgány, či osoby, než jsou orgány sociálně-právní ochrany. Zprostředkování pěstounské péče může být provedeno pouze na žádost fyzické osoby, která jej podá na předepsaném formuláři u obecního úřadu obce s rozšířenou působností. V žádosti o zařazení do evidence uchazečů o pěstounskou péči musí být uvedeny osobní údaje o žadateli, zejména jeho jméno, příjmení a datum narození. Obecní úřad poté založí uchazeči spisovou dokumentaci, ve které bude obsažena právě

⁹⁷ Srov. Ustanovení §30 NOZ

ona žádost, dále doklad o státním občanství nebo o povolení k trvalému pobytu na území České republiky⁹⁸, opis z evidence rejstříku trestů, zpráva o zdravotním stavu předložená žadatelem, údaje o ekonomických a sociálních poměrech, písemný souhlas s tím, že OSPOD je oprávněn zjišťovat další údaje o žadateli, zejména o tom, zda způsobem svého života může žadatel dítěti nabídnout vhodné výchovné prostředí a nakonec písemný souhlas s účastí fyzických osob na přípravě přijetí dítěte do rodiny. Pokud podala návrh na svěření dítěte do pěstounské péče osoba příbuzná nebo jinak dítěti blízká, zprostředkování orgány sociálně-právní ochrany se neprovádí. Zároveň obecní úřad zakládá spisovou dokumentaci i dětem, které je potřeba umístit do náhradní rodinné péče. Tato obsahuje jeho osobní údaje, údaje o sociálních poměrech jeho rodičů, sourozenců, případně prarodičů a zprávu o zdravotním stavu. Obě dokumentace, které jsou kompletní a úplné, postoupí neprodleně krajskému úřadu, který vede jak evidenci dětí, tak evidenci žadatelů. Krajský úřad rozhodne o zařazení či nezařazení nejen na základě obsahu spisu, ale také na základě odborného posouzení žadatele dle § 27 ZOSPOD. Krajský úřad může žádost o zařazení do evidence zamítnout ještě před tímto odborným posouzením, pokud v průběhu řízení zjistí závažné důvody, pro které nelze žadatele zařadit. V rozhodnutí o zařazení žadatele do evidence stanoví krajský úřad povinnost hlásit všechny změny rozhodné pro zprostředkování pěstounské péče, a to do patnácti dnů od jejich vzniku.

Pro účely zprostředkování pěstounské péče vyhledává krajský úřad pro děti vedené v evidenci tohoto úřadu vhodné žadatele ze své evidence a také z evidence jiných krajských úřadů. Vždy by mělo být pamatováno, že se vyhledávají vhodní pěstouni pro dítě a nikoliv naopak. Krajský úřad při zprostředkování přihlíží zejména k výsledkům odborného posouzení dítěte a žadatele (§ 24 ZOSPOD). Odborné posouzení zahrnuje posouzení dítěte a žadatele, zhodnocení žadatelovy přípravy k přijetí dítěte do rodiny, pokud má žadatel děti schopné vyjádření k přijetí dítěte, tak jejich názor a zjištění bezúhonnosti žadatele, jeho manžela, druha a jiných osob žijících s žadatelem v domácnosti.

Poté co krajský úřad zjistí, že pro dítě vedené v evidenci našel vhodnou osobu pěstouna, ať už přímo ve své evidenci žadatelů nebo v evidenci vedené jiným krajským

⁹⁸ K tomu podrobně ustanovení §21 odst. 5 písm. b) ZOSPOD

úřadem, oznámí tuto skutečnost žadateli a dalším osobám stanoveným v ustanovení § 24 odst. 2 ZOSPOD. Na základě takového písemného oznámení má žadatel právo se osobně seznámit s dítětem a osoba, která jej má v péči, je takové seznámení povinna umožnit. Žadatel může pak ve třicetidenní lhůtě podat k soudu návrh na svěřeni dítěte do předpěstounské péče.

6.4.8.1. Dohoda o výkonu pěstounské péče

Pěstoun, kterému bylo do péče svěřeno první dítě, má povinnost do třiceti dnů od právní moci rozhodnutí o tomto svěřeni uzavřít s obecním úřadem obce s rozšířenou působností dohodu o výkonu pěstounské péče, která upraví podrobnosti ohledně výkonu práv a povinností pěstouna (§ 47b odst. 1). Dohoda musí zejména upravovat zajištění krátkodobé péče o dítě po dobu, kdy je pěstoun uznán dočasně práce neschopným nebo ošetřuje osobu blízkou, dále pokud se mu narodí dítě, nebo pokud si musí vyřídit osobní záležitosti, případně pokud dojde k úmrtí blízké osoby. Dále bude dohoda například upravovat právo na zprostředkování psychologické, terapeutické nebo jiné odborné pomoci alespoň jednou za šest měsíců, právo na pomoc při zajišťování styku rodičů s dítětem. Na druhé straně dohoda by měla také obsahovat povinnosti pěstouna, jako zvyšování znalostí a dovedností v oblasti výchovy a péče o dítě a také povinnost umožnit OSPOD sledovat naplňování této dohody.

Pokud by dohoda o výkonu pěstounské péče nebyla uzavřena ve stanovené třicetidenní lhůtě, pak obecní úřad obce s rozšířenou působností upraví výše uvedená práva a povinnosti pěstouna svým rozhodnutím.

6.4.9. Dávky pěstounské péče

Dávky pěstounské péče jsou jednou ze základních charakteristik této formy náhradní rodinné péče. Kromě pěstouna má na tyto dávky nárok i poručník, který osobně pečuje o dítě tak, jako by mu bylo trvale svěřeno do péče. Je samozřejmé, že výchova a péče o dítě s sebou nese určité náklady, které pochopitelně nemůže zajišťovat osoba pěstouna ze svých vlastních příjmů. Naopak je mnohdy pěstoun nucen (převážně pokud má v péči více dětí) omezit či ukončit svoje zaměstnání a tím přichází o pravidelný peněžní příjem. Stát tak osobám, které se rozhodnou pro výkon funkce

pěstouna tyto skutečnosti kompenzuje prostřednictvím dávek pěstounské péče. Osobně se domnívám, že je potřeba, aby se pěstounem stala osoba, která tuto funkci bude vykonávat za peníze, nikoliv pro peníze. Hranice je samozřejmě velmi tenká a o to víc by se měl zpřísnit výběr vhodných osob a celkový dohled nad výkonem pěstounské péče.

Právní úprava týkající se okruhu dávek, podmínek pro jejich vznik, způsob vyplácení atd. je obsažena v § 47e až § 47za ZOSPOD. Mezi dávky pěstounské péče patří příspěvek na úhradu potřeb dítěte, odměna pěstouna, příspěvek při převzetí dítěte, příspěvek na zakoupení osobního motorového vozidla a příspěvek při ukončení pěstounské péče. Nárok na dávku vzniká na základě vykonatelnosti rozhodnutí o svěřeni dítěte do péče, splněním všech podmínek stanovených ZOSPOD a podáním žádosti o přiznání dávky pěstounské péče. Příspěvek na úhradu potřeb dítěte a odměna pěstouna se vyplácejí měsíčně, a to po uplynutí kalendářního měsíce, za který náležely. Příspěvek při převzetí dítěte a příspěvek na zakoupení motorového vozidla se vyplatí nejpozději do konce kalendářního měsíce následujícího po měsíci, v němž byla dávka přiznána. Dávky jsou vypláceny krajskou pobočkou Úřadu práce, která je příslušná k rozhodování o dávkách, a to převodem na bankovní účet nebo poštovním poukazem, a to dle rozhodnutí příjemce dávky pěstounské péče.

6.4.9.1. Příspěvek na úhradu potřeb dítěte

Nárok na přiznání tohoto příspěvku má nezletilé, nezaopatřené dítě svěřené do pěstounské péče, ale vyplácen je k rukám osoby pěstouna. Je možné ho zachovat i po nabytí zletilosti dítěte, nejdéle do jeho dvacátého šestého roku věku, jde-li o nezaopatřené dítě⁹⁹, které trvale žije a uhrazuje náklady na své potřeby společně s osobou, která byla do nabytí jeho zletilosti pěstounem. Po nabytí zletilosti je ale příspěvek vyplácen dítěti. Výše příspěvku je odstupňována podle věku dítěte a zvyšuje se, pokud je v péči dítě, které je podle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách osobou závislou na pomoci jiné fyzické osoby. Jestliže požívá dítě důchod

⁹⁹ §11 až §16 zákona č.117/1995 Sb. o státní sociální podpoře

z důchodového pojištění, náleží mu příspěvek na úhradu potřeb dítěte, jen je-li vyšší, a to v rozdílu mezi tímto příspěvkem a důchodem.

Výše příspěvku na úhradu potřeb dítěte činí za kalendářní měsíc:

Dítě ve věku	Výše příspěvku v Kč
Do 6 let	4500
6 – 12 let	5550
12 – 18 let	6350
18 – 26 let	6600

Jde-li o dítě, které je podle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách osobou závislou na pomoci jiné fyzické osoby, činí příspěvek na úhradu potřeb dítěte:

Dítě ve věku	Dítě ve stupni závislosti I (lehká závislost)Kč	Dítě ve stupni závislosti II (středně těžká závislost)Kč	Dítě ve stupni závislosti III (těžká závislost)Kč	Dítě ve stupni závislosti IV (úplná závislost)Kč
Do 6 let	4650	5550	5900	6400
6 – 12 let	5650	6800	7250	7850
12 – 18 let	6450	7800	8300	8700
18 – 26 let	6750	8100	8600	9000

6.4.9.2. Odměna pěstouna

Nárok na odměnu pěstouna má jak osoba pečující, tak i osoba vedená v evidenci. Pokud je však dítě svěřeno do péče manželů, náleží příspěvek pouze jednomu z nich. Výše příspěvku je odvozena od počtu svěřených dětí a od jejich zdravotního stavu. Pokud je pěstounem osoba, která je rodičem nebo prarodičem matky nebo otce dítěte, náleží mu odměna pěstouna pouze v případech hodných zvláštního zřetele, zejména s ohledem na sociální a majetkové poměry pěstouna a na zdravotní stav dítěte. Odměna pěstouna se poskytuje i po dobu dočasné pracovní neschopnosti pěstouna, nejdéle však do konce kalendářního měsíce následujícího po měsíci, ve kterém pracovní neschopnost

vznikla. Pro účely daně z příjmů, sociálního zabezpečení a veřejného zdravotního pojištění se odměna pěstouna považuje za příjem ze závislé činnosti.

Výše odměny pěstouna činí za kalendářní měsíc:

- 8000 Kč, je-li pečováno o jedno dítě,
- 12000 Kč, je-li pečováno o 2 děti,
- 20000 Kč, je-li pečováno alespoň o 3 děti, je-li pečováno alespoň o 1 dítě, které je osobou závislou na pomoci jiné fyzické osoby ve stupni II (středně těžká závislost) nebo ve stupni III (těžká závislost) nebo ve stupni IV (úplná závislost), jde-li o osobu v evidenci, a to i v případě, že nepečuje o žádné dítě, nebo
- 24000 Kč, pečuje-li pěstoun alespoň o 1 dítě, které mu bylo svěřeno na přechodnou dobu, a toto dítě je osobou závislou na pomoci jiné fyzické osoby ve stupni II (středně těžká závislost) nebo ve stupni III (těžká závislost) nebo ve stupni IV (úplná závislost).

6.4.9.3. Příspěvek při převzetí dítěte

Nárok na tento příspěvek má pečující osoba, která převzala dítě do pěstounské péče, a to pouze jedenkrát, pokud se jedná o stejné dítě. Příspěvek se vyplatí pěstounovi jednorázově.

Výše příspěvku při převzetí dítěte:

Dítě ve věku	Výše příspěvku v Kč
Do 6 let	8000
6 – 12 let	9000
12 – 18 let	10000

6.4.9.4. Příspěvek při ukončení pěstounské péče

Fyzická osoba, která byla ke dni dosažení zletilosti v pěstounské péči (tedy dítě v péči) má nárok na příspěvek při ukončení pěstounské péče, a to ke dni zániku jeho nároku na příspěvek na úhradu potřeb dítěte. Výše jednorázového příspěvku činí 25.000 Kč a náleží oprávněné osobě pouze jednou.

6.4.9.5. Příspěvek na zakoupení motorového vozidla

Nárok na příspěvek na zakoupení osobního motorového vozidla má osoba pečující, která má v pěstounské péči nejméně tři děti nebo má nárok na odměnu pěstouna z důvodu péče o tři děti, včetně zletilých nezaopatřených dětí, které zakládají pečující osobě nárok na odměnu pěstouna, pokud koupila osobní motorové vozidlo nebo zajistila celkovou opravu tohoto vozidla a zároveň vozidlo nepoužívá pro jakoukoliv výdělečnou činnost. Výše příspěvku činí 70 % z pořizovací ceny vozidla nebo prokázaných výdajů na opravy, nejvýše však 100.000 Kč. Příspěvek může být poskytnut bezhotovostně i před samotným zakoupením vozidla, ale pečující osoba musí do šesti měsíců od poskytnutí příspěvku prokázat, že tuto částku skutečně použila na koupi vozidla. V opačném případě je osoba povinná příspěvek vrátit. Pokud by pěstoun do pěti let od poskytnutí příspěvku motorové vozidlo prodal, daroval, započal je využívat pro výdělečnou činnost nebo přestal vykonávat pěstounskou péči, je povinen vrátit poměrnou část příspěvku odpovídající době z období pěti let, kdy uvedené podmínky nesplňoval.

7. Ústavní výchova

Kapitolu vztahující se k právní úpravě ústavní výchovy jsem záměrně zařadila až za kapitoly věnující se náhradní rodinné péči, stejně tak jako zákonodárce v NOZ, který ji upravuje v Hlavě III (Poručenství a jiné formy péče o dítě), v Díle 4 (Ústavní výchova), tedy až po institutech individuální péče o dítě. Ústavní výchova by vždy měla být pojímána jako ta nejzazší alternativa k předchozím formám náhradní rodinné péče (svěřenceství, poručenství s osobní péčí a pěstounství). Česká republika byla mnohokrát kritizována, že k umístění dítěte do ústavní výchovy je přistupováno často zbytečně a bez dostatečného uvážení všech okolností a svým způsobem, tak využití tohoto institutu není chápáno jako řešení přicházející v úvahu, kdy nelze situaci skutečně řešit jinak. NOZ tak v tomto ohledu posílil názor na přednostní využívání individuálních forem péče o dítě a upozadil nařízení ústavní výchovy. Osobně se domnívám, že takový postup je správný a základní myšlenka jistě koresponduje se současným vnímáním trendu umisťování dětí od novorozenců až po velké děti do péče, co nejvíce připomínající rodinné prostředí. Přesto je však třeba si uvědomit, že aby dítě mohlo být umístěno do kvalitní náhradní rodinné péče, je třeba mít nejen dostatečný počet vhodných osob pro tuto funkci, ale že zároveň tyto osoby musí mít zájem pečovat o většinu dětí, bez rozdílu věku, etnického původu, chování a zdraví. Narážím tak na skutečnost, že stále bude v českém prostředí existovat mnoho nechtěných dětí, o které nebude ze strany pečujících osob zájem, a proto dle mého názoru ústavní výchova má stále svůj velký význam, i přesto že ji zákonodárce staví na poslední místo. Souhlasím, že by k ní nemělo být přistupováno bez rozmyslu a uvážení všech okolností, na druhou stranu si myslím, že úroveň pečovatелů, výchovy, vybavení atd. v našich ústavních zařízeních je na vysoké úrovni a o děti bývá mnohdy lépe postaráno než v individuálních formách péče o dítě.

7.1. Důvody pro nařízení ústavní výchovy

Jak jsem naznačila výše, ústavní výchova je koncipována jako krajní výchovné řešení, ke kterému soud přistoupí zejména tehdy, pokud dřívější výchovná opatření nevedla k nápravě. NOZ ve svém § 971 odst. 1 uvádí skupinu důvodů, které mohou vést

k nařízení ústavní výchovy. Prvním důvodem je situace, kdy výchova dítěte je vážně ohrožena nebo narušena do té míry, že tento stav je v rozporu s jeho zájmem. Rodiče například ohrožují řádný vývoj dítěte, zanedbávají ho, či nad ním nevykonávají dostatečný dohled. Druhým důvodem je situace, kdy tělesný, rozumový či duševní stav dítěte je vážně ohrožen nebo narušen do té míry, že je v rozporu se zájmem dítěte, aby zůstávalo v dosavadním výchovném prostředí. Třetím důvodem je existence vážných okolností, pro které rodiče nemohou výchovu dítěte řádně zabezpečit.

O nařízení ústavní výchovy vždy rozhoduje soud, po důkladném zvážení všech okolností případu, tedy zda není na místě dát přednost svěřením dítěte do péče fyzické osoby. V této souvislosti je potřeba upozornit na nové ustanovení (§ 971 odst. 3), které výslovně uvádí, že nedostatečné bytové poměry nebo majetkové poměry rodičů dítěte nemohou být samy o sobě důvodem pro rozhodnutí soudu o ústavní výchově, jestliže jsou jinak rodiče způsobilí zabezpečit řádnou výchovu dítěte. Zákonodárce touto právní úpravou reagoval na nálezy ÚS z roku 2010¹⁰⁰. Napříště by se tak mělo předejít odebráním dítěte rodičům a jeho následným umístěním do ústavního zařízení jen proto, že ač řádně starající se rodiče, nemohou tuto péči nad dítětem vykonávat řádně, protože se ocitli v nepříznivé bytové či majetkové situaci¹⁰¹. Naopak by soud a OSPOD měli primárně řešit nápravu poměrů v rodině a snažit se zajistit pomoc rodičům.

V rozhodnutí, kterým se nařizuje ústavní výchova, musí soud uvést do jakého zařízení má být dítě umístěno, a to jak z pohledu povahy zařízení (viz kapitola 7.3. Jednotlivá ústavní zařízení), tak z pohledu zeměpisné polohy. Netřeba zdůrazňovat, že soud je při výběru povahy zařízení vázán zákonnými předpoklady, zájmem dítěte a potažmo názorem OSPOD. Současně by soud měl dbát na to, aby dítě bylo umístěno do zařízení, které bude co nejbližší k bydlišti rodičů (pokud jejich styk s dítětem nebyl omezen nebo zakázán), případně dalších příbuzných a osob jinak blízkých.

¹⁰⁰ Sp.zn. IV. ÚS 2244/09

¹⁰¹ Srov. ESLP Wallová a Walla v. Česká republika, č. 23848/04

7.2. Trvání ústavní výchovy

Ustanovení § 972 týkající se délky trvání ústavní výchovy je v NOZ zcela nové, předchozí právní úprava jej vysloveně neupravovala. Opět je tak vidět záměr zákonodárce o to, aby nařízení ústavní výchovy bylo pojímáno jako výjimečné řešení, a proto shledal žádoucím upravit pravidla pro výkon ústavní výchovy, aby se nemohly opakovat situace, kdy malé dítě je bez dalšího umístěno do ústavu a odejde až po dosažení zletilosti, aniž by se po celou dobu pro něj hledaly vhodnější formy řešení. Ústavní výchovu nelze nařídit na dobu delší než tři roky. Na druhou stranu zákonodárce připustil, že pokud stále trvají důvody, pro které byla ústavní výchova nařízena, může soud opakovaně rozhodnout o prodloužení ústavní výchovy na potřebnou dobu. Vždy je třeba rozhodnout před skončením dříve nařízené ústavní výchovy tak, aby nebylo nutné měnit výchovné prostředí dítěte, byť jen na krátkou dobu, protože by to jistě nebylo v jeho zájmu. Pokud soud po zvážení všech skutečností dospěje k názoru, že pominuly důvody, na základě kterých byla ústavní výchova nařízena (§ 971), nebo pokud péči o dítě lze zajistit jinou než ústavní péčí, neprodleně ústavní výchovu zruší.

Kromě výše uvedeného je soud také povinen alespoň jedenkrát za šest měsíců přezkoumat, zda trvají důvody, pro které bylo dítě umístěno do ústavního zařízení a zda není možné zajistit dítěti náhradní rodinnou péči, ať už formou svěřenectví, pěstounství, nebo poručnictví s osobní péčí. Za tím účelem si soud vyžádá zprávy od příslušného OSPOD, dále si opatří vyjádření dítěte, pokud je to vzhledem k jeho věku a rozumovým schopnostem možné a zároveň vyzve rodiče dítěte k vyjádření jejich stanoviska (§ 973).

Ústavní výchova stejně jako ostatní formy náhradní rodinné péče (samozřejmě kromě osvojení, které není typickou formou náhradní rodinné péče) je institut zajišťující náhradní péči především o nezletilé děti a jako takový tedy z podstaty věci zaniká dosažením zletilosti dítěte.¹⁰² Přesto zákonodárce připouští, aby ústavní výchova z důležitých důvodů byla prodloužena až o jeden rok po dosažení zletilosti. Využití tohoto ustanovení tak bude přicházet v úvahu zejména tehdy, kdy dítě, které v ústavním zařízení pobývalo větší část svého života, nemá žádné rodinné zázemí ani blízké příbuzné, není po dosažení zletilosti schopno se samo postarat o své záležitosti. Ústavní

¹⁰² Srov. Ustanovení §30 NOZ

výchova mu může být tak prodloužena až do jeho devatenáctého roku věku, přičemž tuto dobu by mělo dítě využít právě k získání oněch dovedností, které mu pomohou k samostatnému způsobu života.

7.3. Jednotlivá ústavní zařízení

Právní úprava týkající se jednotlivých druhů ústavních zařízení je roztržena do několika zákonů. Předně se jedná o zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování, zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy, zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách a nepochybně také zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. Současná legislativa tak rozděluje ústavní výchovu mezi resorty tří ministerstev.

Ministerstvo zdravotnictví

Dětské domovy pro děti do tří let

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy

Diagnostické ústavy

Dětské domovy

Dětské domovy se školským zařízením

Výchovné ústavy

Ministerstvo práce a sociálních věcí

Zařízení pro osoby se zdravotním postižením

7.3.1. Dětské domovy pro děti do tří let

Právní úprava dětských domovů pro děti do tří let věku je zakotvena v zákoně č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování (§ 43 a § 44). Dětské domovy pro děti do tří let věku patří mezi zařízení ústavní výchovy, která

spadají do kompetence ministerstva zdravotnictví. V tomto typu zařízení jsou poskytovány zdravotní služby a zaopatření dětem do tří let věku, zejména pak dětem týraným, zanedbávaným, zneužívaným a ohroženým ve vývoji nevhodným sociálním prostředím nebo dětem zdravotně postiženým. Zákon pod pojmem zaopatření pak uvádí výčet činností, které je pochopitelně nutné, tak malým dětem také poskytovat. Jedná se o ubytování, stravování, ošacení a v neposlední řadě i výchovnou činnost. Často sem putují novorozenci z gynekologicko-porodnických zařízení, o které matka po porodu nejeví zájem nebo je již předem rozhodnutá umístit dítě do náhradní rodinné péče nebo kojenci, kteří byli vystaveni trvalému zanedbávání a týrání a potřebují vzhledem ke svému stavu odbornou zdravotní pomoc. Zdravotní péče takto poskytovaná se hradí z rozpočtu zřizovatele těchto ústavů, jak je uvedeno v § 15 odst. 15 zákona č. 48/1997 Sb. o veřejném zdravotním pojištění. Nicméně osoby povinné výživou jsou povinny přispívat poskytovateli na úhradu zaopatření dítěte umístěného do tohoto dětského domova. Při stanovení výše příspěvku na úhradu zaopatření dítěte se zohlední jeho věk s přihlédnutím k jeho specifickým potřebám a s tím související náročnost poskytovaného zaopatření. Vyhláška č. 56/2012 Sb. o příspěvku na úhradu zaopatření dítěte a jeho průvodce v dětském domově je prováděcím předpisem, který pak stanoví konkrétní výši a způsob úhrady příspěvku.

7.3.2. Zařízení spadající pod ministerstvo školství

Ústavní výchova pro děti od tří do osmnácti let věku (v případě prodloužení ústavní výchovy dle § 974 NOZ do devatenácti let) je svěřena školským zařízením, která spadají pod působnost ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a jsou upraveny v zákoně č. 109/2002 Sb. o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních. Ustanovení § 2 tohoto zákona uvádí taxativní výčet zařízení, ve kterých je ústavní výchova dětem poskytována. Jedná se o diagnostický ústav, dětský domov, dětský domov se školou a výchovný ústav. Účelem těchto zařízení je zajišťovat nezletilému dítěti od tří do osmnácti let náhradní výchovnou péči v zájmu jeho zdravého vývoje, řádné výchovy a vzdělání a zároveň by také měly spolupracovat s rodinou dítěte a poskytovat jí pomoc při zajišťování záležitostí týkající se dítěte (§ 1 odst. 2).

Dětem, které byly do jednoho z výše uvedených školských zařízení umístěny, je poskytováno plné přímé zaopatření, a to stravování, ubytování, ošacení, učební potřeby a pomůcky, úhrada nezbytně nutných nákladů na vzdělání, úhrada nákladů na zdravotní služby, pomůcky a léčiva, kapesné, osobní dary a věcná pomoc při odchodu zletilých dětí ze zařízení a úhradu nákladů na dopravu do sídla školy (§ 2 odst. 7).

Základní organizační jednotkou pro práci s dětmi v zařízení je výchovná skupina (diagnostický nebo výchovný ústav) nebo rodinná skupina (dětský domov, dětský domov se školou). V diagnostickém ústavu ji tvoří nejméně čtyři děti a nejvíce osm dětí a ve výchovném ústavu nejméně pět dětí a nejvíce taktéž osm dětí. Rodinou skupinu v dětské domově tvoří nejméně šest dětí a nejvíce osm dětí a v dětském domově se školským zařízením nejméně pět dětí a nejvíce osm dětí. Tyto skupiny tvoří děti různého věku a pohlaví. Pokud jsou do stejného zařízení umístěni sourozenci, dbá se na to, aby byli zařazeni do stejné rodinné skupiny, ledaže by to z výchovných důvodů nebylo vhodné.

7.3.2.1. Diagnostický ústav

Dítě po soudním nařízení výchovy je nejprve posláno do diagnostického ústavu, kde proběhne jeho komplexní vyšetření a stanovení zdravotního stavu formou pedagogických a psychologických činností a lékařské prohlídky. Pobyt dítěte zde trvá zpravidla 8 týdnů a po celou dobu je mu poskytována veškerá péče odborně vyškoleného personálu. Diagnostický ústav na základě vzdělávacích, výchovných, terapeutických a sociálních činností zpracovává příslušnou zprávu a rozhodne, do jakého typu zařízení bude dítě umístěno nebo zda je vhodné na umístění do náhradní rodinné péče. Do dětského domova, dětského domova se školou nebo výchovného ústavu mohou být děti umístěny diagnostickým ústavem, v jehož obvodu se nachází, přičemž se dbá na umístění co nejbližší bydlišti osob odpovědných za výchovu dítěte nebo zákonných zástupců. Ústav tohoto typu vede také evidenci všech dětí a volných míst v zařízeních ve svém obvodu.

7.3.2.2. Dětský domov

Tento domov je zvláštním typem zařízení, do kterého mohou být umístovány děti, které nemají závažné poruchy chování a povinnou školní docházku tak navštěvují v klasických základních školách mimo dětský domov. Přicházejí sem děti ve věku 3 až 18 let nebo zde mohou pobývat rovněž i nezletilé matky se svými potomky. Dětský domov pečuje o děti především podle jejich individuálních potřeb a ve vztahu k dětem plní zejména úkoly výchovné, vzdělávací a sociální.

7.3.2.3. Dětský domov se školou

Pokud je dítěti nařízena ústavní výchova a zároveň trpí závažnými nedostatky chování či trvalou nebo přechodnou duševní poruchou je umístěno právě do tohoto druhu dětského domova. Mohou sem být zařazeny i děti, kterým byla uložena ochranná výchova nebo nezletilé matky s dětmi, které mají důležité poruchy chování. Jsou sem umístovány děti ve věku od 6 let do konce povinné školní docházky. Školské zařízení je přímo součástí dětského domova, ale pokud pro to nastanou důvody, může dítě navštěvovat základní školu mimo zařízení.

7.3.2.4. Výchovný ústav

Do tohoto ústavu putují děti, které po ukončení povinné školní docházky v dětském domově se školou nemohou navštěvovat externí střední školu pro pokračující nedostatky chování nebo jim byla uložena ústavní, či ochranná výchova, jsou starší 15 let a také trpí závažnými poruchami chování. Výchovné ústavy se zřizují odděleně pro děti s uloženou ústavní výchovou a odděleně pro děti s nařízenou ochrannou výchovou. Při výchovném ústavu může být zřízena základní škola, speciální škola i střední škola.

7.4. Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc – Klokánek¹⁰³

7.4.1. Základní informace

Mimo systém zařízení pro výkon ústavní výchovy stojí zvláštní zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, která nespádají pod působnost žádného ministerstva. O umístění dítěte do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc rozhodne soud, a to v případech, kdy rodiče nemohou z vážných důvodů zabezpečit výchovu dítěte na přechodnou dobu. Dítě může být do tohoto zařízení svěřeno nejdéle na dobu šesti měsíců (§ 971 odst. 2 NOZ). Podrobnosti upravuje zákon č. 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí ve svém § 42 a násl.

Od 1. dubna 2000 je umožněno i nestátním organizacím, které jsou pověřeny výkonem sociálně-právní ochrany dětí (§ 48 odst. 2 písm. c ZSPOD) provozovat a zřizovat zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Mezi organizace spravující tento institut patří i FOD (občanské sdružení), který je vede pod názvem Klokánek. Průměrná doba, kterou děti stráví v Klokánku, činí 6 měsíců. Mezi přední výhody zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc patří to, že děti sem mohou být umístovány jak na základě předběžného opatření a rozsudku soudu, tak i bez soudního rozhodnutí na základě žádosti rodičů nebo na žádost OSPOD s následným souhlasem rodičů. Případně sem mohou být umístěny děti i na vlastní žádost, a to až do doby než soud rozhodne o předběžném opatření. Díky tomu je tak možné poskytnout dětem velmi rychle přechodnou péči, aniž by muselo dojít k jejich umístění do klasické ústavní výchovy. Poté se děti většinou vrací do své původní rodiny, případně je pro ně nalezena jiná vhodná alternativa náhradní rodinné péče.

Většina dětí, které jsou umístěny do Klokánku, pochází ze špatného sociálního prostředí, bez dostatečné péče o vývoj a zdraví, často jsou i nějakým způsobem týrané a zanedbané. Klokánek je provozován jako rodinná péče, která by měla mít přednost před ústavní výchovou. Celý systém péče o děti je založen na maximální snaze zaměstnanců FOD vytvořit dětem stejné prostředí jako v klasické rodině. Proto jsou na pracovníky fondu kladeny vysoké nároky na morální a trestní bezúhonnost, zkušenosti s péčí o děti

¹⁰³ <http://www.fod.cz/>

a jejich celkovou osobnost. Děti mohou být přímo v rodinách zaměstnanců provozovatele nebo ve speciálních objektech se samostatnými byty, kde je o ně nepřetržitě pečováno.

7.4.2. Právní úprava¹⁰⁴

Jak už jsem naznačila výše, děti jsou do zařízení umisťovány na základě rozhodnutí soudu, žádosti obecního úřadu obce s rozšířenou působností, žádosti zákonného zástupce dítěte, nebo pokud o to dítě samo požádá. (§ 42 odst. 2 ZOSPOD). Zařízení může přijímat nezletilé děti jakéhokoliv věku, na základě jejich vlastního rozhodnutí a bez výslovného souhlasu rodičů. Obecní úřad obce s rozšířenou působností je pak v takovém případě povinen podat návrh soudu na nařízení předběžného opatření. Pokud o umístění dítěte požádá jeho zákonný zástupce, musí se zařízením pro děti vyžadující okamžitou pomoc uzavřít písemnou dohodu obsahující jméno a příjmení dítěte a zákonného zástupce a také jejich datum narození a adresu místa trvalého pobytu. Dále musí dohoda uvádět celý název a adresu zařízení, kam je dítě přijato. Nesmí chybět ani údaje o zdravotním stavu dítěte a důvody pro umístění. Nakonec se připojí podpis zástupce zařízení a zákonného zástupce. V zařízení může být umístěno maximálně 28 dětí, nicméně tento počet může být překročen, pokud mají být do zařízení svěřeni sourozenci. Jeden zaměstnanec zařízení smí pečovat nejvýše o čtyři svěřené děti.

Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc zabezpečuje plné přímé zaopatření spočívající v poskytování ubytování, ošacení a stravování, poskytuje výchovnou péči, zajišťuje zdravotní služby, pomáhá dětem při přípravě na školní vyučování, vytváří podmínky pro zájmovou činnost dítěte, ale je také povinno spolupracovat s rodinou dítěte a poskytnout této rodině pomoc při zajišťování záležitostí týkající se dítěte.

Jestliže bylo dítě do zařízení přijato na základě rozhodnutí soudu nebo žádosti obecního úřadu mají rodiče dítěte, nezletilý rodič umístěný společně s dítětem v takovém zařízení nebo příjemce sirotčího důchodu osiřelého dítěte povinnost hradit

¹⁰⁴ Ustanovení §42 a násl. ZOSPOD

příspěvek na úhradu péče a pobytu. Rodiče se na hrazení příspěvku podílejí rovným dílem. Příspěvek může být snížen nebo i celkově prominut, pokud by příjem rodiny klesnul pod částku životního minima. Takto nízký příjem jsou ovšem tyto osoby povinny doložit.

Závěr

Hlavním úkolem rodiny jakožto základní společenské jednotky je vytvořit stabilní a fungující výchovné prostředí pro zdravý vývoj dítěte. Tato úloha rodiny není snadno zastupitelná. Jelikož však mohou nastat situace, kdy dítě nemůže vyrůstat ve své biologické rodině, je potřeba zajistit mu péči náhradní, co nejvíce připomínající péči rodinnou. Právní řád České republiky v zásadě nabízí několik možností, jak lze tuto péči nechtěným a nezaopatřeným dětem poskytnout. Jedná se především o instituty náhradní rodinné péče a zařízení ústavní výchovy, což ve své podstatě znamená, že dítě je na základě rozhodnutí soudu svěřeno do výchovy jiné osoby. Aby takováto náhradní výchova byla pro dítě co nejpříznivější a zajišťovala mu perspektivní start do života, je nutné, aby byla jednak správně vyhodnocena samotná potřeba dítěte o poskytnutí náhradní péče, aby byla zvolena správná forma náhradní péče a aby celý proces zprostředkování této péče byl vždy ku prospěchu dítěte. Zároveň je nezbytné, aby poskytovateli péče byly osoby, které jsou skutečně schopny a ochotny takovouto péči kvalitně a dlouhodobě zabezpečovat. S tím je nepochybně spojena kvalitní příprava na tuto roli, pozitivní motivace, kvalifikovaná pomoc odborníků, dostatečné finanční zabezpečení, vzdělanost v dané oblasti a mnoho dalšího.

Právní úprava v oblasti rodinného práva a především pak v oblasti péče o nechtěné a nezaopatřené děti prošla dlouhodobým a rozsáhlým vývojem. Od počátku institucionalizované sociálně-právní ochrany dítěte na našem území datované do poloviny 19. století do současného rekodifikovaného základního kodexu soukromého práva, který nabyl účinnosti dne 1.1.2014. Tento zákon mimo jiné zrušil i ZOR, který byl v českém právním řádu hlavním pramenem rodinného práva po dobu 50 let. Nová právní úprava pochopitelně ze ZOR převzala mnoho osvědčených a fungujících ustanovení, některá z nich ještě prohloubila, případně na základě praktických zkušeností upřesnila. Samozřejmě i mezi instituty náhradní rodinné péče v NOZ existuje řada ustanovení, jejichž význam a smysl bude potřeba přiblížit až soudním výkladem, ale domnívám se, že v obecné rovině jsou tyto instituty postaveny na pevných základech vycházejících z historického právního vývoje a dlouhodobých praktických zkušeností.

Je však pravdou, že veškerá právní úprava v oblasti zajišťování péče nechtěným a nezaopatřeným dětem, je poskytována až ve chvíli, kdy se dítě již stalo nechtěným či

nezaopatřeným. V současném systému náhradní péče tak není kladen dostatečný důraz na předcházení vzniku ohrožení dítěte a jeho právu vyrůstat primárně ve svém přirozeném prostředí, případně u blízkého příbuzného byť prostřednictvím některého z institutů náhradní rodinné péče. Domnívám se, že právní úprava v této oblasti by se do budoucna měla zaměřit i na dostatečnou prevenci vzniku ohrožení dítěte a minimalizování případů, kdy například nedostatečná bytová, finanční, sociální i psychická situace vede rodiče k zanedbávání výchovy a péče o dítě. S tím pochopitelně souvisí rozšíření profesionální poradenské činnosti školenými odborníky, pomoc na všech výše uvedených úrovních osamělým rodičům, mladistvým rodičům, finančně nezaopatřeným rodičům a v neposlední řadě závislým rodičům. Mezi další podstatné nedostatky poskytování péče ohroženým dětem patří také roztržitost agendy mezi několika resortů, chybějící koordinovaná spolupráce, rozdílné personální zjištění, zbytečně zdlouhavá řízení a rozhodování, nedostatek finančních prostředků atd.

Mezi instituty náhradní rodinné péče má své přední místo pěstounská péče. Tato je dělena na klasickou pěstounskou péči poskytovanou dlouhodobě a pěstounskou péči na přechodnou dobu neboli profesionální pěstounství. Ačkoliv tento institut byl do českého právního řádu zaveden již v roce 2006, do širšího povědomí české veřejnosti se dostal až v roce 2012, a to s přijetím novely ZOSPOD č. 401/2012 Sb. Do té doby profesionální pěstouni po dobu, kdy byli pouze zařazeni do evidence a tzv. čekali na dítě, o které se budou moci starat, nepobírali státní příspěvky. Netřeba tedy dodávat, že zájemců-poskytovatelů tak nebylo mnoho a tato forma péče nemohla být upřednostňována. Novelizace v roce 2012 přinesla v tomto ohledu zásadní změnu, jelikož nárok na státní příspěvek mají i osoby, které jsou vedeny pouze v evidenci, přestože fakticky o dítě nepečují. Dle zatímních studií se počet profesionálních pěstounů výrazně navýšil, počet dětí v ústavních zařízeních naopak snížil a to byl také hlavní záměr zákonodárce. Je však nutné mít i nadále na paměti, že poskytování náhradní rodinné péče je především posláním, které člověk musí vykonávat s láskou a porozuměním a nikoliv možný způsob výdělků. V tomto ohledu je žádoucí do budoucna zkvalitnit kontrolu profesionálních i klasických pěstounů, zpřísnit právní úpravu porušování povinností pěstouna, jakož i zavedení přísnějších postihů pro osoby, které v pěstounství vidí lehce dosažitelný zdroj obživy.

Česká republika dlouhodobě čelí kritice ze strany jiných evropských států kvůli vysokému počtu dětí umístěných v ústavních zařízeních, jelikož dítě by přednostně mělo být umístěno do náhradní rodiny. Na druhé straně je však potřeba říct, že úroveň většiny ústavních zařízení na našem území je na velmi vysoké úrovni, zejména co se týká vybavenosti, přístupu vychovatelů, zázemí, vzdělání. Navíc je potřeba vzít v úvahu i skutečnost, že velká část nechtěných dětí patří do skupiny těžko umístitelných do náhradní rodinné péče, ať už z důvodu problémového chování, fyzického postižení nebo příslušnosti k etnické menšině. Jsem přesvědčena, že hlavním důvodem vysokého počtu dětí umístěných v ústavních zařízeních je představa poskytovatelů náhradní rodinné péče potažmo osvojitelů o tom, že se budou starat o zdravé, výchovně zvladatelné dítě, které nebude příslušníkem jakékoliv etnické menšiny. V krajním případě u takovýchto dětí může tak docházet k situacím, kdy dítě putuje z jedné pěstounské péče do druhé, stále se musí přizpůsobovat novým podmínkám, rodině, přátelům a význam pojmu náhradní rodinná péče tak ztrácí svůj smysl. Domnívám se tak, že ústavní výchova skutečně může být pro určitou skupinu dětí tím nejvhodnějším řešením. Zůstává pouze na nás jako společnosti, jak velká tato skupina bude.

Seznam zkratk

FOD	Fond ohrožených dětí
Listina	Zákon č. 2/1992 Sb., Listina základních práv a svobod
MPSV	Ministerstvo práce a sociálních věcí
MŠMT	Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy
MZ	Ministerstvo zdravotnictví
NOZ	zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník
OSPOD	Orgán sociálně-právní ochrany
Úmluva	Úmluva o právech dítěte, sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991 Sb.
Ústava	zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky
ZOR	zákon č. 94/1963 Sb. o rodině, ve znění pozdějších předpisů
ZOSPOD	zákon č. 359/1999 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů
ZORP	zákon č. 115/2006 Sb. o registrovaném partnerství

Použitá literatura

Učebnice, komentáře a časopisecká pojednání

BĚLINA, M. *Zákoník práce: komentář*. 2. vyd. Praha: C.H. Beck, 2010

BUBLEOVÁ, V. a kol. *Základní informace o náhradní rodinné péči*. Vyd. Praha: Středisko náhradní rodinné péče, 2010

BUBLEOVÁ, V. a kol. *Základní informace o osvojení (adopci)* Vyd. Praha: Středisko náhradní rodinné péče, 2010

BUBLEOVÁ, V. a kol. *Základní informace o pěstounské péči a o péči poručníka* Vyd. Praha: Středisko náhradní rodinné péče, 2010

DĚDINA, V. *Československá vlastivěda. Díl II, Člověk*, Vyd. Praha : Sfinx, 1933

DUNOVSKÝ, J., DYTRYCH, Z., MATĚJČEK, Z. *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. 1. vyd. Praha: Grada Pub., 1995

HÁCHA, E., HOETZEL J., LAŠTOVKA K., WEYR F. *Slovník veřejného práva československého*. Brno: Polygrafia - Rudolf M. Rohrer, 1932

HRUŠÁKOVÁ, M., KRÁLÍČKOVÁ, Z. *České rodinné právo*. 3., přeprac. a dopl. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2006

HRUŠÁKOVÁ, Milana, Zdeňka KRÁLÍČKOVÁ a Lenka WESTPHALOVÁ. *Rodinné právo*. Vyd. 1. V Praze: C.H. Beck, 2015

KINCL, J., URFUS, V., SKŘEJPEK, M., *Římské právo*, 1.vyd. Praha: C.H.Beck, 1995

- MUSIL, Jiří V. *Cyril Stejskal - život a dílo: rozvoj péče o mládež v Čechách do okupace*. 1. vyd. Olomouc: Jiří Musil - Pedagogická a výchovná poradna, 2005
- NOVOTNÁ, V. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí: komentář*. 3., aktual. a dopl. vyd. Praha: Linde, 2007
- NOVOTNÁ, V., PRŮŠOVÁ, L. *K vybraným otázkám osvojení dětí*. Praha: Linde, 2004
- NOVOTNÝ, P.; IVIČIČOVÁ, J.; SYRŮČKOVÁ, I.; VONDRÁČKOVÁ, P. *Nový občanský zákoník. Rodinné právo*. 1. vydání. Praha: Grada, 2014
- NOVOTNÁ, V., BURDOVÁ, E., RIEDLOVÁ JURKOVÁ, J. *Zákon o sociálně-právní ochraně dětí s komentářem*. 1. vyd. Olomouc: ANAG, 2014
- NOŽÍŘOVÁ J., *Náhradní rodinná péče*. Praha: Linde, 2012
- PAVLÍČEK, V. *Ústavní právo a státověda*. Praha: Linde, 2004
- PAVLÍČEK, V. *Ústavní právo a státověda: komentář*. 2. podstatně rozš. a dopl. vyd. Praha: Linde, 2008
- RADVANOVÁ, S., ZUKLÍNOVÁ, M. *Kurs občanského práva: instituty rodinného práva*. Vyd. 1. Praha: C.H. Beck, 1999
- SVOBODA, K. a kol. *Zákon o zvláštních řízeních soudních: komentář*. 1.vyd. Praha: C.H. Beck, 2015
- ŠÁMAL, P. a kol. *Trestní zákoník I. § 1 až 139. Komentář*. 1.vyd. Praha: C.H. Beck, 2009
- ŠPECIÁNOVÁ, Šárka. *Ochrana týraného a zneužívaného dítěte*. Praha: Linde, 2003

ŠVESTKA, J.; DVOŘÁK, J.; FIALA, J.; ZUKLÍNOVÁ, M. a kol. Občanský zákoník. Komentář. Svazek II. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2014

Náhradní výchova dětí - možnosti a meze: kolokvium I. Praha: Univerzita Karlova. Právnická fakulta, 2008, Sborníky č. 39

Náhradní rodinná péče - představy a skutečnost: (realita a východiska v ČR) : kolokvium II. Editor Senta Radvanová. Praha: Univerzita Karlova. Právnická fakulta, 2009, Sborníky č. 45

Internetové zdroje

[System ASPI](#)

www.beck-online.cz

www.epravo.cz

www.justice.cz

www.fod.cz

www.umpod.cz

www.nahradnirodina.cz

www.mpsv.cz

www.pestounskapece.cz

Právní předpisy

Zákon č. 2/1992 Sb., Listina základních práv a svobod

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních, ve znění pozdějších předpisů

Judikatura

R VII/1967

1 Cz 47/75

3 Cz 59/61

NS 30 Cdo 2787/2005

NS 21 Cdo 4325/2010

R VII/1967

R 4/1977

R 21/1965

ESLP Kutzner v. Německo, č. 46544/99

ESLP K. a T. v. Finsko, č. 25702/94

3 Ads 144/2011 – 163

ESLP Wallová a Walla v. Česká republika, č. 23848/04

IV. ÚS 2244/09

Resumé

V každé společnosti napříč dějinami existuje určitá skupina dětí, které se ocitnou bez péče a ochrany vlastních rodičů. V takovém případě je nutné, aby jim ze strany státu byla tato péče a ochrana zajištěna prostřednictvím právních institutů nahrazujících rodinné zázemí. Cílem této rigorózní práce je přehledně tyto instituty zmapovat, a to jak z pohledu hmotněprávního, tak procesního. Obecně lze náhradní péči o nechtěné děti rozdělit na tzv. náhradní rodinnou péči a ústavní péči. Jak už vyplývá ze samotného názvu, náhradní rodinná péče se díky svému uzpůsobení a uspořádání snaží dětem, kterým je potřeba zabezpečit fyzickou i právní ochranu, poskytnout zázemí připomínající skutečnou rodinu. Patří sem institut osvojení, poručenství, opatrovnictví, svěření do výchovy jiné fyzické osoby a různé formy pěstounské péče. Ústavní péče je poskytována zásadně v ústavních zařízeních, je vykonávána kolektivně, a proto zásadně nenahrazuje rodinou péči poskytovanou individuálně. Právě z těchto důvodů by měly mít instituty rodinné péče vždy přednost před ústavní výchovou, ke které by tak mělo být přistupováno pouze v případech, že se dítě nepodaří umístit do náhradní rodiny. Po dlouhé době úprav a změn proběhla rozsáhlá rekonstrukce soukromého práva, která mimo jiné zrušila do té doby platný zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, jenž byl původně hlavním pramenem upravujícím instituty náhradní rodinné péče a ústavní péče. V současnosti jsou zmíněné instituty upraveny v zákoně č. 89/2012 Sb., občanský zákoník. Pro účely této práce jsem nicméně považovala za žádoucí udělat alespoň základní komparaci mezi původní a současnou právní úpravou, a to zejména pro účely zhodnocení, zda nová právní úprava je posunem k lepšímu či nikoli. Práce je členěna do osmi kapitol. V úvodu je práce věnována historickému vývoji nechtěných a jinak nezaopatřených dětí. V následující kapitole je rozveden pojem dítě a to z pohledu ústavněprávního, občanskoprávního, trestněprávního a pracovněprávního a zároveň teoretické zamyšlení nad tím, kdy se dítě stává nechtěným a co tento přívlastek vlastně znamená. Další kapitoly se zabývají samotnými instituty náhradní rodinné a ústavní péče, jakož i jejich historickému právnímu vývoji. Závěr práce je pochopitelně věnován celkovému zhodnocení právní úpravy jednotlivých institutů a současně navrhovaným změnám de lege ferenda se zaměřením na přední zájem a blaho dítěte.

Abstract

In every society throughout the history there is a group of children that find themselves without care and protection of their own parents. In such a case it is necessary that the care and protection is secured by legal institutes that substitute the family. The aim of this thesis is to describe these institutes both from substantive and procedural point of view. The alternative care for unwanted children can be divided to foster care and institutionalized care. Foster care is trying to provide these children with both physical and legal protection and with a background that resembles a real family. Institutes such as adoption, wardship, tutelage, and other belong under foster care. Institutionalized care is provided in institutional facilities. It is performed collectively, and therefore could not substitute individual family care. Due to these reasons the foster care institutes should always precede before institutionalized care that should be used only in cases, in which the child cannot be placed into foster family. After a long time of modifications and changes an extensive recodification of private law took place that canceled until that time applicable family law number 94/1963 Coll. that was originally a main source governing institutes of foster care and institutionalized care. Currently the mentioned institutes regulated by law number 89/2012 Coll., Civil Code. However, for the purposes of this thesis I considered desirable to perform a basic comparison between the old and the current legislation, especially to evaluate, whether the new legislation is a change for the better or not. The thesis is divided into eight chapters. The introduction deals with historical development of unwanted and otherwise dependent children. The following chapter deals with the term child from constitutional, civil, penal and labor law point of view and also with a theoretical analysis of when the child becomes unwanted and what this term actually mean. The other chapters deal with the individual institutes of foster care and institutionalized care, as well as their historical and legal development. The conclusion deals with overall review of all institutes together with proposed changes *de lege ferenda* focusing on interests and welfare of the child.

Název rigorózní práce v českém jazyce

Právní postavení nechtěných dětí v České republice

Název rigorózní práce v anglickém jazyce

The legal status of unwanted children in the Czech Republic

Seznam klíčových slov v českém jazyce

Nechtěné děti

Náhradní rodinná péče

Ústavní výchova

Seznam klíčových slov v anglickém jazyce

Unwanted children

Foster care

Institutional care